

T.C.
MANİSA CELÂL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
HALK BİLİMİ PROGRAMI

ERZİNCANLI SALİH BABA DİVANININ
TÜRK TASAVVUF EDEBİYATI AÇISINDAN İNCELENMESİ

Osman BOZOK

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer ÇANDIR

MANİSA-2019

	T.C. MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu	FRYL-031
	YÜKSEK LİSANS EĞİTİMİ FORMLARI	Yayınlanma Tarihi	26/03/2018
		Revizyon No/Tarih	2/23/03/2018
		Sayfa	1/1
Tez Savunma Sınavı Tutanağı			

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 11.06.2019 tarih ve 19/Ek-14 sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Manisa Celal Bayar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin 9. Maddesi gereğince Enstitümüz Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili ve Edebiyatı Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencisi Osman BOZOK'un "**Erzincanlı Salih Baba Divanının Türk Tasavvuf Edebiyatı Açısından İncelenmesi**" konulu tezi incelenmiş ve aday 25.06.2019 tarihinde saat 14:00'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra **9.00** dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI olduğuna OY BİRLİĞİ
DÜZELTME yapılmasına * OY ÇOKLUĞU
RED edilmesine ** ile karar verilmiştir.

ÜYE
Dr. Öğr. Üyesi. Feri Koyuncu

BASKAN
Prof. Dr. Kerem Erdoğan

ÜYE
Dr. Öğr. Üyesi. Murat Çandır

Evet Hayır

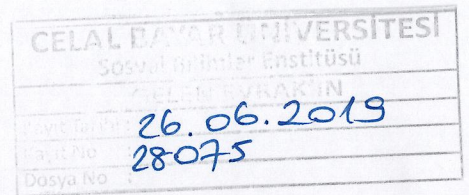
Tez, burs, ödül veya Teşvik programına (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir.

Tez, mutlaka basılmalıdır.

Tez, mevcut haliyle basılmalıdır.

Tez, gözden geçirildikten sonra basılmalıdır.

Tez, basımı gereksizdir.

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir. İkinci tez savunma sınavında da başarısız olan öğrencinin Enstitü ile ilişkisi kesilir.

** Bu halde adayın Enstitü ile ilişkisi kesilir.

Hazırlayan
Enstitü Sekreteri

Onaylayan
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “ERZİNCANLI SALİH BABA DİVANININ TÜRK TASAVVUF EDEBİYATI AÇISINDAN İNCELENMESİ” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.../.../2019

Osman BOZOK

ÖZET

Tasavvuf, İslam'ın doğuşunun 300. Yılından itibaren kendisini göstermeye başlamış ve günümüze kadar varlığını güçlenerek devam ettirmiştir. Tasavvuf ilkelere yaşandığı ortam olan tekkelerde diğer edebi anlayışlardan ayrı olarak dini içerikli bir edebiyat oluşmuş, kendi içinde oldukça zengin eserler verilmiştir. Salih Baba Divanı da bu içerikte hazırlanmış önemli eserlerden biridir.

Salih Baba 1846 - 1907 yılları arasında yaşamıştır. İlk dini eğitimini imam hatip olan babasından tahsil etmiştir. Nakşî tarikatı Hâlidî koluna mensup olduğunu bizzat kendisi divanda zikretmektedir.

Yaptığımız bu çalışma Nakşî tarikatı Hâlidî koluna mensup Mutasavvıf Salih Baba divanındaki tasavvufi unsurların incelenmesi üzerinedir.

Bu tez çalışması sürecinde öncelikle divan okunup incelenmiş ve çeşitli kaynaklardan, tasavvuf terimleri sözlüğünden, dini kavramlar sözlüğünden ve Salih Baba ile ilgili daha önce çalışılmış kaynaklardan istifade ederek tezin hazırlanmasında doğrudan ve dolaylı olarak yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Salih Baba, , Tasavvuf, Tasavvuf Terimleri

ABSTRACT

Sufism began to manifest itself since the 300th anniversary of the birth of Islam and has continued its existence by strengthening until today. Apart from the other literary conception, in the Dervish convent where Sufism principles are experienced, a literature with religious content has been formed and quite rich works have been given in itself. Salih Baba Divanı is one of the important works prepared in this context.

Salih Baba lived between 1846 and 1907. He received his first religious education from his father who was an imam preacher. He personally mentioned in the Divan that he is belonging to the Nakshi branch of Hâlidî.

This study is on the investigation of mystical words in the Sufi Salih Baba Divan that belongs to Nakshi branch of Hâlidî.

In this study, first of all, the divan was read and examined; then various sources were investigated including Sufism and religious concepts and previous studies on Salih Baba to fulfill the current study.

Key words: Salih Baba, Sufi Literature, Sufism,

ÖNSÖZ

Bir yaşama disiplini ve tefekkür olan tasavvuf, Türk-İslam medeniyetinin yapıtaşlarından biri olmuştur. Böyle bir öneme sahip olması münasebiyle Türk toplumu tarafından her daim ilgi ve merak ile karşılanmıştır. Günümüzde de ilgi ve meraka mazhar olan tasavvufun ne olduğunu anlayabilmek için tasavvufî literatür üzerinden hareket etmenin ve tasavvufî mefhumlar üzerinde durmanın faydalı olacağını düşündük. Bu minvalde, 19. asır sonları, 20. asır başlarında yaşamış olan şair Salih Baba'nın divanı üzerine tez çalışması hazırladık.

Bu çalışmamızda Erzincanlı Salih Baba'nın eseri olan Divan içerisindeki tasavvufî terimleri incelemeye çalıştık. Çalışma bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Girişte yaşadığı dönemde Anadolu'nun siyasi, sosyal ve kültürel durumu ele alınmıştır.

Çalışmamızın birinci bölümü iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda Salih Baba'nın Hayatı (doğum, ailesi, çocukları ve torunları, ölümü), tarikati ve tarikata intisabı hakkında bilgi verildi. Ayrıca Salih Baba'nın eserleri hakkında elde bulunan kısıtlı kaynaklar çerçevesinde ulaşılan veriler paylaşıldı.

Birinci bölümün ikinci kısmında ise Salih Baba Divan'ındaki şiirler şekil ve üslup yönünden ele alınarak şiirlerin yapısı hakkında vezin, kafiye ve nazım şekilleri ile dil ve üslup açısından bilgiler yer almaktadır.

İkinci bölüm; çalışmamızın esas konusunu teşkil eden Salih Baba Divan'ındaki tasavvufî terimlerin incelenmesi üzerinedir. Tasavvufî terimler araştırılırken daha önce bu yönüyle çalışılmış olan divanlar incelenmiş ve bunlardan faydalanılmıştır.

Tezin sonunda kaynakça yer almaktadır. Çalıştığımız bu süreç esnasında direkt veya dolaylı olarak faydalandığımız eserler alfabetik sıra halinde belirtilmiştir.

Yapılan tez tetkikinde temel kaynak Salih Baba Divan'ını esas aldık. Kendisi ve eseri ile ilgili elde bulunan mevcut bilgi ve kaynakların sınırlı olmasından Salih Baba'yı eldeki kaynaklarla incelemeye çalıştık.

Tez başlığını daha geniş çerçevede ele almamıza rağmen yapılan çalışmada Salih Baba Divanı'ndaki Tasavvufî Terimler başlığı altında incelememize iten bir diğer sebep ise Salih Baba Divanı'ndaki dini şahsiyetler, ayetler ve peygamberler konusunu içeren bir çalışma olduğundan dolayı bu yöne yönelmedik.

Tezimizi hazırlarken içinde kullandığımız konu ile ilintili beyitleri ifade ettikten sonra alt kısmında yazdığımız rakamın ilki şiirin sıra sayısını diğeri ise şiirin içindeki beyit sırasını ifade eder. Bu sıralamalarda sıra sayıları Fehmi Kuyumcu'nun eseri "Salih Baba Divanı" dikkate alınarak hazırlanmıştır.

Çalışmamızla ilgili diğeri belirtmek istediğimiz husus ise tasavvufi kelimeleri alfabetik sıralama yoluyla kullanmayı seçtik. İncelemiş olduğumuz pek çok divanda bu tür çalışmaların bir kısmı konu başlığı altında çalışılmışken, bir kısmı da bizim de tercih ettiğimiz alfabetik sırayı kullanmışlardır. Buna örnek olarak Zeliha Göçmen'in (2015) "Namık Kemal Divanında Din ve Tasavvuf" ve Hümeysra Mermer'in (2014) "Ahmet Müsellem Efendi Divanında Dini-Tasavvufi Muhteva" adlı yüksek lisans tezleri gösterilebilir. Bu çalışmaların künyeleri kaynakçada ayrıca gösterilmiştir.

Yapılan bu çalışma elbette kusursuz değildir. Elde edilebilecek yeni bilgiler ile yeniden tashih edilebilir. Bu durumu da bilimin normal bir hali olarak görüyoruz.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında ciddi anlamda teşvik ederek benim için hayatımda yeni bir pencere açılmasına sebep olan değerli hocam Prof. Dr. Kenan Erdoğan'a ve çalışmamı tamamlama sürecinde her türlü katkıyı esirgemeyen kıymetli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer Çandır'a teşekkürlerimi bir borç bilirim.

OSMAN BOZOK

MANİSA 2019

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	iv
KISALTMALAR	vi
GİRİŞ	
XIX. YÜZYILDA ANADOLUNUN SİYASİ, SOSYAL, KÜLTÜREL VE EDEBİ DURUMU	
SİYASİ DURUMU	1
SOSYAL DURUMU	2
KÜLTÜREL VE EDEBİ DURUMU	3
EDEBİ KİŞİLİĞİ.....	5
I. BÖLÜM. SALİH BABA’NIN HAYATI VE ESERLERİ	
A- HAYATI	6
DOĞUMU	7
AİLESİ, ÇOCUKLARI VE TORUNLARI.....	7
ÖLÜMÜ	8
ESERLERİ.....	8
TARİKATI İNTİSABI.....	8
B- ŞİİRLERİNDE ŞEKİL VE ÜSLUB	12
VEZİN	13
KAFİYE.....	13
NAZİM ŞEKİLLERİ	15
DİL VE ÜSLUB	17
II. BÖLÜM.	
SALİH BABA’NIN ŞİİRLERİNDE TASAVVUFİ TERİMLER	19
SONUÇ	121
KAYNAKÇA	122

KISALTMALAR

age. : Adı geçen eser

Bkz. : Bakınız

c. : Cilt

Çev. : Çeviren

TDVİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

DİA : Diyanet İslam Ansiklopedisi

H. : Hicrî

Haz. : Hazırlayan

İst. : İstanbul

M. : Milâdî

ö. : Ölümü

s. : Sayfa

S. : Sayı

Ünv. : Üniversite

Yay. : Yayınları

yy. : Yüzyıl

Öğr. : Öğretim

v.dğr : Ve diğerleri

GİRİŞ

XIX. YÜZYILDA ANADOLUNUN SİYASİ, SOSYAL, KÜLTÜREL VE EDEBİ DURUMU

SİYASİ DURUMU:

Erzincan 1514 yılında Osmanlı hâkimiyeti altına girmiş ve Erzurum eyaletine bağlı bir sancak merkezi olarak uzun yıllar Osmanlı idari taksimatındaki yerini korumuştur. I. Dünya savaşı sırasında Rus hâkimiyetinde kalan Erzincan 1923 yılında vilayet olmuştur. Erzincanlı Salih Baba (1263) 1846'da Erzincan'da doğmuş ve 1906 veya 1907'de aynı şehirde vefat etmiştir. Osmanlıya tanıklık ettiği dönemde dört padişah görmüştür. Bu padişahlar; Abdülmecid, Abdülaziz, V. Murad ve II. Abdülhamid'dir.

Bu yüzyılda Osmanlı 'da ortaya çıkan askeri, siyasal, sosyal olaylar ve durumlar karşısında yeni düzenlemeler zaruret halini almıştır. Bu hal içerisinde zorunluluk arz eden önemli olaylar Tanzimat ve Islahat fermanı ile Meşrutiyet olmuştur. Fermanların ilanı kısa sürede olsa da onların alt yapısının oluşmasının uzun bir süreç olduğu söylenebilir. Fakat bu fermanlar ne ülkenin savaşa sürüklenmesine ne de devlet rejiminin yıkılmasına engel olmuştur. Osmanlı topraklarının her açıdan zenginliği karşısında iştahları kabaran bazı devletler onun çok milletli yapısından faydalanıp bu milletlere çeşitli vaatlerde bulunarak onları bağımsızlık isteğiyle devlete isyana kışkırtmışlar ve bu teşviklerinde başarılı da olmuşlardır.

19. yüzyılda Osmanlı devleti için siyasi hareketli, sancılı, yorucu ve uzun bir dönem olmuştur. Osmanlı'nın istikbalini şekillendiren en ehemmiyetli kurumlar ve olaylar bu asrın tarihini oluşturur.¹

Bu yüzyılda Osmanlı tahtında padişah olarak III. Selim (1789-1807), IV. Mustafa (1807-1808), II. Mahmud (1808-1839), I. Abdülmecid (1839-1861), I. Abdülaziz (1861-1876) ve II. Abdülhamid bulunmuştur.² 1793 ten 1807 yılına kadar devam etmiş olan III. Selim'in planladığı reformlar Nizam-ı Cedid adıyla anılmıştır. Devletin içinde bulunduğu buhranlı dönemi yenilikler yaparak aşmak isteyen III. Selim, Kabakçı ihtilali ile tahttan indirilerek daha sonra öldürülmüştür. III. Selim den sonra IV. Mustafa tahta geçmiş ve kısa bir süre tahtta kalmıştır. Akabinde tahta geçen II. Mahmud devlet için sorun teşkil eden ve yeniliklerin önünde engel olarak

¹ İlber Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yılı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015, s. 37.

² Kenan Erdoğan, "Saîd Paşa Dîvânı'na Göre 19. Yüzyıl Dîvân Şiirinde Görülen Bazı Değişimler", adlı makalesi, Türkiye araştırmaları dergisi, 2001, S.9, s.85

görülen yeniçeri ocağını halkın ve ulemanın desteğini alarak kaldırmıştır. Tarihte bu olaya Vaka-i Hayriye denilmiştir.³ II. Mahmud döneminde ülkede pek çok alanda ıslahatlar gerçekleştirilmiştir. Vefatından sonra yerine oğlu II. Abdülmecid geçmiştir. Bu dönemde gerçekleşen en önemli olaylar arasında Tanzimat ve Islahat fermanlarının ilan edilmesi olmuştur. Sultan II. Abdülhamid, anayasaya dayalı meşrûfî bir idare kurmak amacıyla 31 Ağustos 1876'da tahta çıktığında Osmanlı en buhranlı günlerini yaşıyordu. Ancak birçok yenilik Sultan II. Abdülhamid döneminde gerçekleşmiştir. Siyaset, eğitim, hukuk, ticaret, sağlık vb. alanlarda birçok yenilik yapılmıştır.⁴ Osmanlı devleti için sıkıntılı geçen yüzyıl aynı zamanda pek çok alanda yenilikler yapılan bir zaman dilimi olmuştur.

Osmanlı devleti bu dönemde denge siyaseti izleyerek ayakta kalmayı sağlamış ve rekabetlerden yararlanarak toprak bütünlüğünü korumuştur.

SOSYAL DURUM:

19. yüzyılın başlarında Osmanlı gerek toprak gerekse nüfus bakımından dünyanın en büyük devletlerindendi. Fakat kurum ve kuruluşlar artık bu büyüklüğü taşıyacak güçten gün geçtikçe yoksun olma durumu ile karşı karşıya kalıyordu. İmparatorluk gün geçtikçe kan kaybediyor toprak kayıpları nedeni ile nüfusta da azalma yaşıyordu.

1789 Fransız İhtilali'nden sonra imparatorluk milliyetçi akımlar ve yeni fikirlerle çalkalanırken bünyesindeki bazı gayr-ı müslim unsurlar kaynamakta, müslüman olan Mısır valisi bile merkeze isyan etmektedir.⁵

Bu yüzyıl dünyada teknik, coğrafi en önemlisi de fikri bakımdan hızlı değişmelerin yaşandığı bir süreçtir. Avrupa devletleri için yükselme, ilerleme anlamı taşıyan bu değişmeler Osmanlı'nın dağılma habercisiydi.

Bu asırda gerçekleşen önemli hadiselerden biri de Yeniçeri ocağının kaldırılmasıydı. Yeniçeriliğin ilgâsının önemli neticelerinden biri devlet bünyesindeki muvazenenin bozulmasıdır. Ocağın ortadan kalkması ile birlikte, onunla hükümdarlık makamı arasında bir nevi muvazene unsuru olan ulema sınıfı da ehemmiyetini kaybetmiş bu suretle hükümdarlık müessesesi tek hâkim kuvvet olmuştur. Bu durumun imparatorluğun geleceğini menfi noktada etkileyeceği, zaman geçtikçe daha da iyi

³ Türk Ansiklopedisi, "Osmanlı İmparatorluğu", Milli Eğitim Basımevi, Ankara 2012, s. 571.

⁴ Cevdet Küçük, "Abdülhamid II", D.İ.A. İstanbul, 1988, c. 1, s. 216-24

⁵ Kenan Erdoğan, a.g.m., s. 85

hissedilecektir. Olayın müspet neticesine gelince, devlet mekanizmasının önünde yeniliğe engel ciddi bir durum kalmamıştır.⁶

Ordunun ıslahından, modernizasyonundan başlayarak devlet düzenine, müesseselere nihayet zihniyete, kültüre ve gündelik hayata sirâyet eden batılılaşma hareketlerinin her bir aşamasının sonrakini kaçınılmaz kılacağı ciddi manada kestirilememiştir. Sefahat, eğlence, aşırı tüketim ve israf oranında üretimin artmaması, gerekli ve yeterli sanayinin kurulamaması, fabrikada gerekli olan kollektif şuurun geliştirilememesi halkın demoralize olması ve devletin ekonomisinin adeta çökeceğinin habercisiydi. Sonuçta “Osmanlı’da yoksulluk rüzgârları esmeye başlamış, faziletleri yok olma pahasına gelinmiş gayri ahlaki durum artarak sefahate düşkünlükte artış baş göstermişti.”⁷

Bu durum tabii olarak halkın sosyal ve psikolojik dengesini bozmaktaydı. Bu nedenle de tasavvufi kurumlar, tekke ve zaviyeler sosyal çevrelerde ahlâkî bozulmanın ve maddî sıkıntılardan rahatlamanın panzehiri olmuştur. Faziletlerin kaynağı ve düşünce özgürlüğünün merkezi olarak görülen bu kurumlar, bu dönem boyunca Anadolu topraklarında halkın sevgi ve sığınma yeri olarak kabul edilmiştir.⁸

KÜLTÜREL VE EDEBÎ DURUM:

Uzun yıllar Osmanlı hâkimiyetinde kalan Erzincan kazası, devletin diğer şehirlerine kıyasla daha az gelişme göstermiştir. Fakat çevre şehirlerin etkisiyle zamanla çeşitli alanlarda gelişmeler yaşadığını görmekteyiz.

19. yüzyıla kadar Erzincan Osmanlı’da daha çok bir konaklama şehri olarak kullanılmaktaydı. Rus istilaları karşısında duruşu ve Erzurum kalesini kapatması buranın askeri önem arz eder hale gelmesine vesile oldu. Dönemin ikinci yarısında Erzurum’a yanaşması 4. Ordunun buraya taşınmasında etkili oldu. Bununla birlikte şehir büyüdü ve imar gördü. Bunun neticesinde şehir daha canlı bir hal aldı.

Bu yüzyılda Yeni Edebiyat karşısında gittikçe gücünü kaybeden Dîvân Edebiyatı, kendi geleneği içinde dahi değerini koruyamaz duruma gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin geçmiş asırlarında görülen padişahların şiir ve edebiyata olan ilgileri de

⁶ Hür Mahmut Yücer, “XIX. Asırda Anadolu’da Tasavvuf” adlı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniv. Sosyal Bilimler enstitüsü, İstanbul 2001, s.31

⁷ Hür Mahmut Yücer, “XIX. Asırda Anadolu’da Tasavvuf” adlı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniv. Sosyal Bilimler enstitüsü, İstanbul 2001

⁸ Nazif Öztürk, Türk Yenileşme ve Tarihi Çevresinde Vakıf Müessesesi, Ankara 1995, s.33.

bu yüzyılda azalmıştır.⁹ Bu yüzyılda, hat sanatı ve musiki ile uğraşan II. Mahmud, Adlî mahlasıyla şiirler yazmış, onun dışında müzik alanında sûz-ı dilârâ makamının mucidi olmasının yanı sıra bestekâr ve hattat olan III. Selim de İlhamî mahlası ile şiirler yazmıştır.¹⁰ Bu iki sultanın dışında asrın diğer sultanları edebiyat ve şiirle ilgilenmemişlerdir. Şeyh Gâlib'den sonra Eski Türk Edebiyatı'nın beslendiği kaynaklar kurumuş, orijinalliğini kaybetmiş, 19. yüzyılın şairleri geçmiş asırların ustalarını tekrarlamaktan ileriye gidememişlerdir.¹¹ O dönemin eğitim ve edebi yapı açısından bir başka problemi ise, Batılıların Osmanlı topraklarında misyonerlik amacıyla açtıkları okullardan yetişerek siyasi ve edebi hayata katılan şahıslardır. Bu şahıslara örnek olanlardan biri Ahmet Vefik Paşa, Robert Kolej'in arazisini satmıştır. Eğitimini Cizvitlerin¹² okulunda almasına rağmen Hristiyanlık yerine pozitivizmi seçen Beşir Fuad da bu felsefeyi Türk halkına tanıtmaya ve benimsetmeye çalışmışlardır. Yüzyılın önemli şair ve ediplerinden olan Tefik Fikret'in mahdumu rahip, Ahmet Cevdet'in torunu Zübeyde İsmet ise rahibe olmuştur.¹³

Osmanlı Devleti'nin her döneminde olduğu gibi 19. yüzyılda da tasavvuf, şairlerin beslendiği önemli kaynaklardan biri olmuştur. Şairlerin bağlı olduğu tarikatlar şiirlerini etkilemiş, hemen hemen bütün şairlerin şiirlerinde dinî-tasavvufî etki görülmüştür. Herhangi bir tarikata bağlı olmayan şairler dahi tasavvuftan yararlanmışlardır. Bu yüzyılın divan şiiri açısından dönemin en önemli hareketi batı edebiyatını örnek alarak yeni bir anlayış getirmenin yanında, eski usta şairleri örnek alarak şiire yeniden can yermeye çalışma çabalarıdır. Bu amaçla bir grup şairin bir araya gelerek 1861 de "Encümen-i Şuara" denilen şairler topluluğunu oluşturmuşlardır. Bu yüzyılın bazı önemli divan şiiri temsilcileri bu şairler topluluğunda yer alan şairler arasından yetişmiştir.¹⁴

Tasavvuf kültürü bağlamında baktığımızda Erzincan'ın özellikle tasavvufi noktada oldukça faal olduğunu görmekteyiz. 18. ve 20. yüzyıl aralığında şehirde; İsmail Canbaba Dergâhı, Melik Sâlih Mevlevîhane'si, Şeyh Ali Baba Zâviyesi, Şeyh Çelebi Mahallesi Zâviyesi, Şeyh Hasan Zâviyesi, Kalenderhâne, Kadirî Dergâhı,

⁹ Mine Mengi, Eski Türk Edebiyat Tarihi, Akçağ Yayınları, Ankara 2015, s. 261.

¹⁰ Mustafa İsen, Ali F. Bilkan, Sultan Şairler, Akçağ Yayınları, Ankara 1997, s. 288

¹¹ Ahmet Atilla Şentürk, Ahmet Kartal, Eski Türk Edebiyatı Tarihi, Dergâh Yayınları, İstanbul 2015, s. 613.

¹² Daha geniş bilgi için, Günay Tümer, "CİZVİTLER", TDV İslâm Ansiklopedisi, [https:// islamansiklopedisi.org.tr/cizvitler](https://islamansiklopedisi.org.tr/cizvitler). (26.03.2019).

¹³ Şentürk ve Kartal, a.g.e., s. 610

¹⁴ Mengi, a.g.e., s. 261-2

Fehmi Efendi Dergâhı başta olmak üzere yirmi beş dergâh ve zâviye ismi sayılmaktadır.¹⁵ 1882 yılında yayınlanan salnamede Erzincan ve Refahiye’de birer tekke olduğu ifade edilmektedir.¹⁶ Daha sonraki yıllarda (1892-1900) yayınlanan salname-lerde ise tekke sayısının üçe çıktığı görülmektedir.¹⁷ Erzincan tarihi ile ilgili önemli bilgiler veren Tâhir E. Şahin, 19. yüzyılda Erzincan’da dört tekkenin irşâd faaliyetle-rini sürdürdüğünü belirtir ve isimlerini zikreder.¹⁸ Bir başka kaynakta da 1904 tarihli olan Erzincan haritasının kenarında da bu tekkelerin isimlerine rastlanmaktadır.¹⁹

19. ve 20.yy’da Erzincan’da aktif olarak faaliyet gösteren bu tekke ve bağlı olduğu tarikatlar da şu şekildedir; Terzi Baba dergâhı (Nakşibendî-Halidî), Kırtıoğ-lu Tekkesi(Nakşibendî-Halidî), Melik Salih Mevlevîhanesi (Mevlevî), Şeyh Mehmet Efendi Tekkesi (Kadirî) olmak üzere tasavvuf ve tekke kültüründe bunları görmekte-yiz.

Bütün bu olanlara bakıldığında Osmanlı’da her alanda değişiklikler meydana geldiği görülmektedir. Takdir edilir ki bir topluma yön veren ve onu yansıtan en önemli etkenlerden biri de o toplumun edebiyatıdır. Dolayısıyla bu kritik döneme tanıklık eden ve aynı zamanda bu dönemi yönlendiren edebiyat, bu etkileme ve etki-lenme sürecinde pasif kalmamıştır. O da Batı etkisinde yeni bir döneme girmiştir.

¹⁵ Ümit Kılıç, Abdulkadir Gül, “Osmanlı Devri Erzincan Vakıflarına Genel Bir Bakış”, History Studies-İnternational Journal of History Studies, S. 1, 2011, c. 3, s. 174-175.

¹⁶ Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum 1299, Erzurum Vilâyet Matbaası, Erzurum, 1299, s. 158.

¹⁷ Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum 1310, Erzurum Vilâyet Matbaası, Erzurum, 1310, s. 177; Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum 1318, Erzurum Vilâyet Matbaası, Erzurum, 1318, s. 364

¹⁸ Tahir Erdoğan Şahin, Erzincan Tarihi, c. 2, s. 301.(Ömer Aslan’ın “Erzincan’da tasavvuf kültürü ve Nakşibendîlik” adlı Yüksel Lisans çalışmasından faydalanılmıştır.)

¹⁹ İ. Hakkı Akansel, Eski Erzincan’da Tarihi Kışla ve Askeri Yapılar, Erzincan Valiliği Yay., Erzincan 1999, s. 18. Bkz. EK-20.

I.BÖLÜM

SALİH BABA'NIN HAYATI VE ESERLERİ

HAYATI:

Erzincanlı Salih Baba 19. asrın ikinci yarısı ve 20. asrın başlarında hayat sürmüş Divan sahibi şairlerimizdendir. Salih Baba'nın bize bu tarihlerde yaşadığını gösteren en önemli üç kaynak bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi Salih Babanın ismini bilmediğimiz kardeş torunlarından birisi olan Abdurrahman Tüfekçi'nin Fehmi Kuyumcuya yazmış olduğu mektuptur.²⁰ Diğeri 1986 yılında Maveria Dergisinde çıkan bir makale²¹ ve sonuncusu ise Salih Baba'nın kendi eseridir.

Salih Baba'nın babası Mustafa isminde İmam Hatiplik yapan bir şahsiyettir. Annesinin ismi ise Atike Hanım'dır. Şairin bir de Abdurrahman isminde bir kardeşi vardır. Kendileri bu yörede Tüfekçizâdeler diye anılır, bunun sebebi ailesinin tüfekçi ustası olmasındandır. Salih Baba, babasının yanında çilingir ve tüfekçi ustası olarak yetişir. Salih Baba'nın doğuştan bir ayağı kısa, kolunun ise çolak olduğu bilinmektedir.

DOĞUMU:

Tüfek ustası Erzincanlı Salih Baba H.1263 (M.1846)'da Erzincan'da doğmuştur. Şairin doğum yılı ve yaşadığı yerle ilgili bilgiyi Divanın içinde de görebilmekteyiz

Muhammed Şeyh-i Samidir Pir-imiz

Bilâd-ı şehri-i Erzincan yerimiz

Bir ednâ Salihem oldur şiirimiz

Derinde kemterinin kemteriyiz

Zuhuratı Pir-imden söylerem ben

Bu yolda canı kurban eylerem ben (120/11)

Salih Baba 1846 olan doğum tarihini divanda iki şiirde kendisi tarih vererek ifade etmiştir.

Salihem usandım dâr-ı fenadan

Bir an kurtulmadım renc-i anâdan

Bin iki yüz altmış üçte me'vadan

Bir beşer sûretli hâne gelmişem (98/8)

²⁰ Kuyumcu, a.g.e., s.33-34

²¹ Nurettin Albayrak "Bir Tasavvuf Şairi Tüfekçizâde Salih Baba" Maveria Dergisi, Yıl 1986 S.109, s.8-10

Darb-ı bahrân târih-i tevellüd olmuştur benim
Müddet-i ömrüm erişti şimdi câne çâre ne (127/18)

AİLESİ, ÇOCUKLARI VE TORUNLARI

Salih Baba birden fazla evlilik gerçekleştirmiştir. Birinci evliliğinden dünyaya gelen Osman ve Fehmi isminde iki çocuğu vardır. Bir diğer evliliğinden ise Dursun adında bir evladı daha bulunmaktadır. Büyük oğlu Osman'ın hem dilsiz hem de sağır olduğu Salih Baba'nın yakınlarınca ifade edilmiştir. Diğer oğlu Fehmi ise İstanbul'a yerleşmiş ve burada kalmıştır. Salih Baba'nın ikinci evliliğinden olan oğlu Dursun da dilsizdir ve Babası vefat ettikten sonra kendisi İstanbul'daki abisi Fehmi Efendi'nin yanına gitmiş ve burada bilemediğimiz bir tarihte denizde boğularak dünya hayatına veda etmiştir.

Dursun Efendi'nin evliliğinden olan kızı Sıdika, Erzincan'ın Ulalar köyünde ismi Ali Polat olan kişi ile izdivacı gerçekleşmiş olup evliliklerinden olan çocukları ile birlikte Sıdika Hanım 1939 Erzincan depreminde Ulalar Köyünde enkaz altında kalarak vefat etmiştir.

ÖLÜMÜ

Tüfekçizâde Erzincanlı Salih Baba'nın ölümü ise akrabalarından olan Abdurrahman Tüfekçinin Fehmi Koyuncuya yazdığı mektupta H.1325(M.1907)' de yaşadığı yer olan Erzincan'da Kanlıgöl mevkiindeki Tüfekçilerin evinde vefat etmiştir. Merhumun naaşı ise Erzincan da Kırtıloğlu tekkesi yanındaki Ak mezarlığına defnedilmiştir.

ESERLERİ

Fehmi Koyuncu'nun bir başka eserden naklen belirttiğine göre, Salih Baba'nın söylediği bu şiirler, H.1284/M.1867'de Erzurum'da doğan, H.1303/ M 1885'te Erzincan Askeri Rüştüyesi'nden mezun olan ve H.1307/ M. 1889'da Pir-i Sami Efendi'ye intisap eden, sülüs ve nesihden icazetli Adnan Efendi tarafından Râbıta-i Nakş-i Hayâli adıyla yazıya geçirilmiştir.²²

²² Ahmet Doğan "Salih Baba (Hayatı, Edebi Şahsiyeti ve Şiirleri)" Ankara 2002, s.18

Erzincanlı Salih Baba'nın Râbîta-i Nakş-i Hayâli adlı divanından başka daha iki eserinin olduğu fakat bu iki eser 1939 Erzincan depreminde kaybolduğu ve günümüze ulaşmadığı söylenir.²³

EDEBİ KİŞİLİĞİ

Erzincan'ın kültürel ve edebi yapısını incelediğimizde karşımıza çıkan dönemin en etkili ve son tekke şairlerinden olan Salih Baba, şiirlerinde halk edebiyatı ve divan edebiyatı nazım şekillerini kullanmıştır. Kullanmış olduğu nazım şekillerine baktığımızda gazel, kaside, koşma, beyit, müstezat, mesnevi, murabba, muhammes, müseddes'tir. Hece ölçüsü biriminde en çok 11'li hece ölçüsünü, nazım şekilleri içerisinde ise en fazla gazel türünü kullanmıştır. Yarım, tam ve zengin kafiye çeşitlerini şiirlerinde görmek mümkündür.

Divan, şeyhi Pir-i Sami Efendi'nin manevi himmetiyle "şiiri bizim Salih de söyler, söyle Salih" demesiyle söylenmeye başlanmış ve yine onun "yeter Salih" demesiyle son bulmuş ve bu yönüyle Türk Tasavvuf Edebiyatında benzeri olmayan bir tasavvufi eserdir. Diğer divanlar, ya ilerleyip değişen hallerin sonunda peyderpey meydana gelmiş ve bu sebeple de müritlikten mükemmelliğe kadar olan geçitlerin her birinden tablolar göstermiş yahut da kendisinde tasavvuf hali olmadığı halde, zamanın usulünce sırf şairlik kabiliyeti ile yazılmıştır. Böylesi de şiiri güzel olsa bile "hâl" aksettirici değildir. İçeriğinde ise Allaha inanma, ibadetin önemi, dünya hayatının geçici olduğundan bahsetmektedir. Şeyhine karşı duymuş olduğu sevgi, saygı, bağlılığı sıklıkla ve gururla bahsettiğini görmekteyiz. Rabîta, divanda oldukça önemli bir yer kaplamaktadır.

Sâlih Baba Divanı, sadece rabîtadan ibarettir denilse yanlış olmaz. Bu sebepten olacak ki, Salih Baba'nın Nakşîbendî şeyhi Sami-i Erzincanî'nin has müritlerinden Muhammed Beşir'den sonraki halife, Dede paşa (Musa Baştürk) hoca divanla ilgili olarak şu ifadeleri kullanmıştır.

"Sâlih Baba Divanı, tarîkat âdâbı ve müritlik halleri ile mürşitlerin şânını, Fuzûlî Hazretlerinin divanı da, muhabbet ve aşk âlemini, Kuddusî Baba Divanı ise, tasavvufun -bidayetinden nihayetine kadar- tamamını, en güzel ve kemâlli tarzda ifade ve nazmeden eserlerdir, buyurmuştur²⁴.

²³ Doğan, age., s.18

²⁴ Fehmi Kuyumcu, Salih Baba Divanı, Ankara 1979, s.18

TARİKATI – İNTİSABI

Nakşibendî Tarikatı Anadolu’da 19. asrın başından itibaren Şeyh Mevlana Hâlidî Bağdadî (ö.1242/1826)’nin kurduğu Hâlidî kolu ile ciddi bir yaygınlık kazanmıştır.

Salih Baba’nın intisap ettiği Nakşibendî Tarikatı’nın Hâlidî kolu bölgede 19.yüzyılda iyice yaygın hale gelerek toplumda ciddi bir karşılık bulmuştur. Doğu Anadolu bölgesinde Hâlidîyye Tarikatı Abdullah Şemdini (1228/1813) ve Taha el-Hakkâri tarafından yayılmıştır. Hakkâri’nin halifelerinden birisi de Sıbgatullah Arvasi (1287/1870)’dir. Salih Baba’nın intisap ettiği silsileye baktığımızda Sıbgatullah Arvasi’nin halifelerinden Abdurrahman Taği ile devam ettiğini görmekteyiz. Hâlidî tarikatı, Abdurrahman Taği (1304/1886) ile birlikte Doğu Anadolu’ da birçok tekke kurarak oldukça geniş bir alanda intişar etmiştir.

Erzincan bölgesine baktığımızda ise Hâlidîliğin yayılmaya başlaması Abdullah Mekki’nin yetiştirdiği bölge insanından Muhammed Vehbi’yi (ö.1264/1848) irşadıyla başlar. Muhammed Vehbi’yi bölge insanı Terzi Baba lakabı ile tanımaktadır. Terzi Baba tarikatının gelişmesine çok ciddi şekilde çaba sarf etmiş ve daha fazla yayılma sağlamak için talebeler yetiştirmiştir.

Erzincan’da 19. asrın sonu ve 20. asrın başlarında Hâlidîliği yayan iki kişiden bahsedilir. Biri Muhammed Vehbi’nin halifesi olan Şeyh Fehmî Efendi (ö.1298/1880), diğeri ise Norşin Medresesi’nin postnişini Abdurrahman-ı Taği (ö.1304/1886)’nin halifelerinden Erzincanlı Muhammed Samî Efendi (ö.1330/1912)’dir. Bunlardan her ikisinin de irşad faaliyetleri için birer tekke yaptıklarından bahsedilir

Taği’nin döneminde önde gelen on dokuz müridinden birisi de Erzincan’da Kırtıloğlu Tekkesi’ni kuran Şeyh Muhammed Sami Erzincani (1330/1912) dir. Erzincani’nin yaptırdığı Kırtıloğlu tekkesi ve içerisinde üç bin cilt kitaptan oluşan büyük kütüphanesi depremde yok olmuştur. Bağlıları arasında Divan sahibi Tüfekçizade Salih Baba’da bulunmaktadır.²⁵

Divanda da Salih Baba Halidî kolunun şeyhlerinden ve silsilesinden bahsetmektedir:

²⁵ Hür Mahmut Yücer, “XIX. Asırda Anadolu’da Tasavvuf” adlı Yayınlanmamış Doktora Tezi çalışması, Marmara Üniv. Sosyal Bilimler enstitüsü, İstanbul 2001

Hâlidî kolundan açılmış bizim meydânımız
Sıbgatullah'tan alınmış rengimiz elvânımız
Pîr-i Tâgî himmetidir cezbe-i Rahmânımız
Keşf olur sırr-ı hakîkat ilm ü irfân bizdedir (49-7)

Erzincanlı Salih Baba'nın Divan'ı tasavvufi bir eserdir. "*Âlemde Sâlih Baba'nın Kitabı elde olsa da okuyup serian dinlesek. Çünkü Sâlih Baba'nın Kitabı, müridler için, şimdi şu zamanda, bir mürşittir. Tarikat-ı âliyenin her usûlü, her âdâbı ne ise tamamıyla (onlardan) bahseder. Hem de kendisi vehbi ilim (sahibi) amma lâkin çok ağır lügatı da yoktur. Yani lügatı da çabuk anlaşılır benim sultanım.*"²⁶ Diye Samî-i Erzincanî den sonra postnişin olan Dede Paşa Bayburdî divan ile ilgili bu görüşlerini dile getirmiştir. Salih Babanın tasavvuf ehli olduğunu görmekteyiz. Tarikata intisabı hususunda Salih Babanın hayatına baktığımızda Nakşî Tarikatı'nın Hâlidî koluna mensup olduğu anlaşılmaktadır. Var olan kısıtlı kaynaklarda Tarikata ilk intisabı ile ilgili olarak elimizde ki bilgi Fehmi Koyuncu' nun hazırladığı çalışmada şöyle ifade edilmektedir:

Pir-i Sami Hazretlerinin, Salih Baba ile isimdaş olan mahalle arkadaşı Müezzîn Salih (veya bir gözü kör olduğu için Kôr Salih) diye anılan bir müridi vardı. Bu şahıs ara sıra demkeşlik yapar, dergâha döndüğünde ise şeyhine görünmemek için köşe bucak gizlenirdi. Yine böyle bir durum neticesinde dergâhın sohbet hanesine giremeyip mahcup ve ezik bir şekilde:

“Kuleden, kuleden, sesin aldım kuleden,
O senin kaşın gözün beni sana kul eden”

Beyitlerini okuyunca Pir-i Sami Hazretleri:

Gel Salih, senin her ayıbın hünerdir diye buyurarak Müezzîn Salih'in iç âleminde bir değişiklik olmuş ve bundan sonra asla içki içmemiştir.

*“Nota ve mûsikî usullerine vâkıf olarak acayip bir tesirli sesle sohbet zemini-
ne göre beyit söyleyen bu Müezzîn Sâlih ile çekingen, ümmî, içine kapalı bir çilingir
ustası olan Sâlih (Salih Baba), aynı mahalle sakini olarak birbirlerine hâl hatır so-
rar, arkadaşlık ederlerdi. Bir gün aralarında konuşurken:*

*- Bir gün sen bizim şeyhin sohbetine gel, bir gün de ben senin şeyhinin sohbe-
tine geleyim, hangisinin sohbetinden lezzet alır, içimizde ısınma olursa ikimiz de o*

²⁶ Kuyumcu, a.g.e., s.15

şeyhin tarikatına girelim diyen Müezzin Sâlih' in teklifi üzerine, şeriatsız hallere saptığından battal olmuş bir tarikata dâhil olan ve bu yüzden manen gıdalanamayan Sâlih Usta, Kırtıloğlu dergâhında bir gün sohbet dinlemiş. İkinci günü kendi şeyhinin sohbetinde bulunacakları yerde yeniden Pîr-i Sâmi hazretlerinin sohbetinde bulunmuşlar. Asıl maya ve cevheri şeriata bağlılık olan hâlis tarikatın yüksek nimet ve tasarrufunu taşıyan bu ulu şeyhin tuzağına gönüllü olarak yakalanan Sâlih Usta da böylece bir daha eski tarikatına dönmemiş, zahirde bağ gibi görünen çürük alâkasından ayrılıp kopmaz ve eskimez bağlarla yeni şeyhine bağlanmıştır.”²⁷

Yine yapmış olduğumuz çalışma neticesinde Tüfekçizade Erzincanlı Salih Baba'nın bu tarikata intisabı ile alakalı olarak bir diğer hadise ise Nurettin Albayrak'ın Maverâ dergisinde yayınlanmış olan makalesinde şu şekilde dile getirilmektedir.

“Salih Baba bir gün dükkânında otururken Erzincan'ın tanınmış ulema ve meşayihından Kırtıloğlu Tekkesi Şeyhi Muhammed Sami (Pir-i Sami) Hazretleri çıkagelir. Çilingir ustası Salih saygıyla yerinden kalkarak şeyhe yer gösterir. Bir zaman sohbetten sonra Şeyh Efendi kalkacağını belli eder. Bu sırada tezgâhta bulunan ham demirlerden birini eline alarak “Evladım, şundan bizim tekkeye bir bıçak yap” der. Salih usta utanarak, sıkılarak bu ham demirin bıçak olamayacağını ifade eder. Efendi hazretleri: “Evladım siz yapınız, o olur” diyerek dükkânından ayrılır. Salih usta, demiri ocağa sürer ve dövmeye başlar. Bu ham demirin çelikten daha güzel dövüldüğünü görünce hayrette kalır, işin aslını çözer gibi olarak can evinden vurulmuşa döner. Hemen Kırtıloğlu tekkesine koşarak Efendi hazretlerinin eline kapana-rak intisap eder.”²⁸

Pir-i Sami Hazretlerinin sohbetlerine devam eden Salih Baba, sohbetlere iştirak eder sohbethanede köşe bucak çekingen bir şekilde arka taraflarda sohbet dinler, kendi halinde oturur, gölge misali gelir giderdi. Yine böyle bir günde sohbethanede Yunus Emre, Niyazî Mısırî ve Kuddûsî Baba gibi büyüklerin hikmetli şiirlerinden beyit ve kıtaların okunmakta olduğu Tekkede Aktar Hacı İbrahim Ağa:

-“Efendim, bizim kolun büyüklerinde de şairler olsaydı da onların şiirlerini okuyup kendi usul ve adabımızın safası ile feyziyâb olsaydık. Siz de bir şeyler yazsaydınız ” deyince bunun üzerine Pir-i Sami Hazretleri:

²⁷ Kuyumcu, a.g.e., s.16

²⁸ Albayrak, a.g.m., s.8-10

- “Oğlum, bu bir himmet ve zuhurat işidir. Şiiri bizim Salih bile söyler” diyerek arka taraflarda gizlenecek yer arayan Salih ustaya işaret eder. O anda Salih ustanın derûnu o güne kadar görmediği, bilip duymadığı acayip bir vâridât ile dolarak irticalen şiir söylemeye başlar ve yine o anda “fena” ya kavuşur. Bu hal Pir-i Sami Hazretlerinin “Yeter Salih” demesine kadar devam eder ve daha sonra irticalen söylediği bu özelliği kaybolur tekrar eski sakin, çekingen ve sessiz halini alır.

Sami-i Erzincanî hazretlerinin müridlerinden olan Erzincanlı Salih Baba Nakşîbendî Tarikatının Hâlidî koluna mensup olduğunu ve mensubiyetini kendi de divanında birkaç yerde dile getirmektedir:

Ne şehriyem ne kendiyem guruh-ı dil-pesendiyem

Tarîk-ı Nakşîbendiyem men ez seyyâr-ı dervîşân (112/4)

** ** * * * * *

Bir yüzü nûrudur biri nârıdır

Kâmillerin bu bir büyük kârıdır

Hâlidî kolunun ser-hünkârıdır

Şeyhi Abdurrahmân Pîr-i Sâmi'nin

Âşık Sâmi'nin sâdik Sâmi'nin cânân Sâmi'nin (86-5)

** ** * * * * *

Tarîkımız Tarîk-ı Nakşîbendî

Kamu ehl-i tarîkin ser-bülendi

Kolumuz Hâlidî' dir dil-pesendi

Girenler hâb-ı gafletten uyandı

Zuhûrâtı pîrimden söyleyem ben

Bu yolda cânı kurbân eylerem ben (120-6)

Tüfekçizâde Erzincanlı Salih Baba Nakşî-Halidî şeyhi Pir-i Sami hazretlerine olan mensubiyetini ve üzerinde manevi yönden de ne kadar etkili olduğunu hemen hemen Şiirlerinin hepsinde ismini zikretmesinden bunu rahatlıkla anlayabilmekteyiz.

Salih Baba divanı, sadece rabıttan ibarettir, denilse yanlış olmaz. Bu sebepten olacak ki, tarikat büyüklerinden Paşa Efendi isimli bir zat divanla ilgili olarak “Salih Baba Divanı, tarikat adabı, müritlik halleri ile mürşitlerin kemâlini; Fuzuli Hazretlerinin Divanı, muhabbet ve aşk âlemini; Kuddusi Baba Divanı ise, tasavvufun

bidayetinden nihayetine kadar olan tamamının ahvalini en güzel ve en mükemmel tarzda nazmeden divanlardır”²⁹ buyurmuştur.

B- ŞİİRLERİNDE ŞEKİL VE ÜSLUP

Türk Halk Edebiyatını Anonim Halk edebiyatı, Âşık Edebiyatı ve Tekke Edebiyatı olmak üzere üç ana başlık altında incelendiğini görmekteyiz. Çalışmış olduğumuz Erzincanlı Salih Baba Divanına baktığımızda şiirlerinin hemen hepsinde tasavvufî konuları işlediğini görmekte ve bundan sebep Salih Baba'nın bir tekke şairi olduğunu anlamaktayız. Erzincanlı Salih Baba şiirlerinin aruz vezni ile yazılanlarında Divan şairi özelliği hece vezni ile yazılanlarında ise halk şairi özelliğini yansıtmaktadır.

Erzincanlı Divan Şairi Salih Baba'nın şiirlerinde kullandığı kafiyeler, nazım şekilleri, vezinler, dil ve üslup özellikleri vs. ile şiirlerde işlenen konular onun edebî şahsiyeti hakkında bilgi vermektedir.³⁰

VEZİN

Salih Baba yazmış olduğu divanında şiirlerinin 131 tanesinde aruz 32 tanesinde ise hece veznini kullandığını görmekteyiz. Şairin aruz vezni ile yazdığı şiirlere baktığımızda kullandığı vezinler şunlardır

Kırk dört tanesinde fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün;

Yirmi dokuz tanesinde mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün;

Yirmi altı tanesinde mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün;

On üç tanesinde mef'ülü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ülün;

Yedi tanesinde fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün;

Beş tanesinde müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün;

İki tanesinde mefâ'ilün mefâ'ilün

İki tanesinde müstef'ilün müstef'ilün

Bir tanesinde fâ'ilâtün fâ'ilâtün

Bir tanesinde mefâ'ilü fe'ülün mefâ'ilü fe'ülün

Bir tanesinde ise mef'ülü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ülün/ mef'ülü fe'ülün veznini kullanmıştır.

²⁹ Kuyumcu, a.g.e., s.IV

³⁰ Doğan, a.g.e., s.19

Salih Baba hece veznini kullandığı şiirlerinde ise daha çok on birli hece ölçüsünü kullanmış. Hece vezni ile yazmış olduğu otuz iki şiirin;

Yirmi yedi tanesinde onbirli hece vezni,
İki tanesinde yedili hece vezni,
İki tanesinde sekizli hece vezni,
Bir tanesinde ise beşli hece veznini kullanmıştır.³¹

KAFİYE

Erzincanlı Salih Baba şiirlerinde kafiye çeşitlerinin çoğunu kullanmıştır. Divanda kullandığı kafiye çeşitleri ise şunlardır:

YARIM KAFİYE: Dize sonlarında sözcük ve eklerin son hecelerinde –redif hariç– tek bir sesin (harfin) benzeşmesine dayanan kafiye. Divan içerisinde diğer kafiye çeşitlerine göre daha az görülmektedir. Örnekte de olduğu gibi / ünsüzleri ile yarım kafiye meydana gelmiştir.

Kapına varan almaz mı telezzüz
Cemalin gören olmaz mı telezzüz (28-1)

Ey birâder derd-i aşka mübtela olmak da güç
Süret-i insanide hayvan-sıfat kalmak da güç (19-1)

TAM KAFİYE: Dize sonlarında sözcük ve eklerin son hecelerinde –redif hariç– biri ünlü biri ünsüz harf olmak üzere, en az iki harfin benzerliğine dayanan kafiye. Salih Baba şiirlerinde bu tür kafiyelere de yer vermiştir.

Vuslat-ı cânâna eyleren heves
Evvelâ belinde zünnârını kes (60-1)

Şarâb-ı vahdetin hamrın içir dilberdudağından
Gelir bûy-ı muhabbetler senin ahmer yanağımdan (116-1)
Şiirlerinde uzun ünlülerle de tam kafiye meydana getirmiştir.
Ey gönül senden şikâyet eylerem Mevlâya ben

³¹ Doğan, a.g.e., s.19

Düşeli çengâline düştüm acep gavgâya ben (108-1)

ZENGİN KAFİYE: Dize sonlarında sözcük ya da eklerin son hecelerinde – redif harici –üç veya daha çok harfin benzeşmesiyle ortaya çıkan kafiye. Salih Baba'nın şiirlerinde zengin kafiye çeşitlerini görmek te mümkün.

Pir-i Sami gel eriş sen dâde Allah aşkına

Nefs elinden kıl bizi âzâzde Allah aşkın (8-1)

Yuharıda görüldüğü gibi âde sesleriyle zengin kafiye meydana gelmiştir.

– “ â –û –î” gibi uzun bir ünlü ile bir ya da daha fazla ünsüzden meydana gelen kafiyeler de zengin kafiye sayılır: Butürü de şiirlerin de görmekteyiz.

Erişti himmet-i şeyhim inâyet eyledi Mevlâ

Açıp lâ perdesin gördüm kamusu mazhar-ı illâ (3-1)

TUNÇ KAFİYE: Ses benzeşmesinin üçten fazla olması durumunda kelimelerin biri genellikle diğerini içine alır. Bu çeşit zengin kafiyenin adı “tunç kafiye” olur. Bu tür kafiye çeşidi ise divanda daha az kullanılmıştır.

“Hû” deyip devrâna geldim bu cihâne çâre ne

Çok zamandır hâdim oldum ben bu hâne çâre ne (127-1)

İkinci mısra daki hâne kelimesi birinci mısra daki cihâne kelimesine geçmektedir.

Cinaslı Kafiye: Ses bakımından aynı anlamları farklı sözcüklerin oluşturduğu kafiye türüne cinaslı kafiye denir. Zengin kafiyenin özel bir çeşidi olan kafiye türüdür.

Akıldan şakk olunmuş bir kılâm ben

Küsûfât âleminde ne kılâm ben (111-1)

NAZİM ŞEKİLLERİ

Erzincanlı Salih Baba, Divanında Divan edebiyatı ve Halk edebiyatı nazım şekillerine yer vermiştir. Şair, şiirlerinde Divan edebiyatı nazım şekillerinden mesnevi, gazel, kaside, müstezat, murabba, muhammes ve müseddeslere Halk edebiyatı nazım şekillerinden ise dörtlük ve beşliklere yer vermiştir.

MESNEVİ: Salih Baba Divan'da dört şiiri mesnevi şeklinde yazmıştır. Bu şiirler kırk, otuz altı, yirmi ve dokuz beyitten meydana gelmişlerdir.

Mesnevilerden üç tanesi, mefâ'îlün, mefâ'îlün, fe'ûlün

Bir tanesi ise, mefâ'îlün, mefâ'îlün, mefâ'îlün, mefâ'îlün kalıbıyla yazılmıştır.

GAZEL: Şair divanında en çok kullandığı nazım şekli olarak gazel'e yer vermiştir. Gazelerde ise altı, yedi, sekiz, dokuz, on, on bir, on iki, on üç, on dört ve on beşli beyitler bulunmaktadır.

Salih Baba Divanda kullandığı seksen dört gazelde altı farklı kalıp kullanmıştır. Bunlar:

Otuz üç şiirde fâ'ilâtün, fâ'ilâtün, fâ'ilâtün, fâ'ilün

Yirmi şiirde mefâ'îlün, mefâ'îlün, mefâ'îlün, mefâ'îlün

On üç şiirde mefâ'îlün, mefâ'îlün, fe'ûlün

Dokuz şiirde mef'ûlü, mefâ'îlü, mefâ'îlü, fe'ûlün

Beş şiirde fâ'ilâtün, fâ'ilâtün, fâ'ilün ve

Dört şiirde ise müstef'îlün, müstef'îlün, müstef'îlün, müstef'îlün.

KASİDE: Salih Baba divanında on beş kaside bulunmaktadır. Bu kasidelerden dört tanesi on altı, üç tanesi on dokuz beyitten oluşmaktadır. Geriye kalan sekiz kaside ise on yedi, on sekiz, yirmi iki, otuz iki, otuz altı, otuz sekiz, kırk dokuz ve altmış dokuz beyitten oluşmaktadır.

Şair eserinde kaleme aldığı kasidelerde şu kalıpları kullanmıştır. Bunlar:

Altı kaside de fâ'ilâtün, fâ'ilâtün, fâ'ilâtün, fâ'ilün

Dört kaside de mefâ'îlün, mefâ'îlün, mefâ'îlün, mefâ'îlün

Dört kaside de mefâ'îlün, mefâ'îlün, fe'ûlün ve

Bir tanesinin de ise müstef'îlün, müstef'îlün, müstef'îlün, müstef'îlün

MÜSTEZAT: Dört kıtadan meydana gelen bir müstezat şu kalıpta kullanılmıştır.

mef'ûlü, mefâ'îlü, mefâ'îlü, fe'ûlün, / mef'ûlü, fe'ûlün

MURABBA: Divanda dokuz şiir murabba türünde kullanılmıştır. Bunların biri beş, biri altı, biri yedi, dört tanesi sekiz, iki tanesi on dördlükten oluşmaktadır. Kullanılan kalıpları ise:

Dört şiirde fâ'ilâtün, fâ'ilâtün, fâ'ilâtün, fâ'ilün
İki şiirde mefâ'ilün, mefâ'ilün, fe'ülün
Bir şiirde mef'ülü, mefâ'ilü, mefâ'ilü, fe'ülün
Bir şiirde mefâ'ilün, mefâ'ilün, mefâ'ilün, mefâ'ilün
Bir şiirde ise mefâ'ilün, mefâ'ilün

MUHAMMES: Salih Baba divanında on altı muhammes bulunmaktadır. Bunların biri beş, beşi altı, üçü yedi, ikisi sekiz, biri dokuz, biri on, ikisi on bir, biri on dört beşlikten meydana gelmektedir. Bu şiirlerde kullanılan kalıplar ise şu şekildedir:

Üç şiirde mef'ülü, mefâ'ilü, mefâ'ilü, fe'ülün
Üç şiirde mefâ'ilün, mefâ'ilün, fe'ülün
İki şiirde müstef'ilün, müstef'ilün
İki şiirde fâ'ilâtün, fâ'ilâtün, fâ'ilün
İki şiirde mefâ'ilün, mefâ'ilün, mefâ'ilün, mefâ'ilün
Bir şiirde mefâ'ilü, fe'ülün, mefâ'ilü, fe'ülün
Bir şiirde fâ'ilâtün, fâ'ilâtün
Bir şiirde fâ'ilâtün, fâ'ilâtün, fâ'ilâtün, fâ'ilün ve
Bir şiirde ise mefâ'ilün, mefâ'ilün

MÜSEDDES: Salih Baba Divanında iki müseddes bulunmaktadır. Biri beş diğeri ise on bir altılıktan oluşmaktadır. Bunlardan:

Bir şiir mefâ'ilün, mefâ'ilün, fe'ülün ve diğeri

Bir şiir ise mefâ'ilün, mefâ'ilün, mefâ'ilün, mefâ'ilün kalıbında kullanılmıştır.

Halk Edebiyatı nazım şekillerinden ise;

DÖRTLÜ: Salih Baba divanda yirmi altı şiirde kullanmıştır. Bunların ikisi dört, beşi beş, dördü altı, dördü yedi, dördü sekiz, biri dokuz, biri on, ikisi on üç, biri on dört, biri yirmi bir ve biri de otuz dördlükten oluşmaktadır.

Dörtlülerin bir tanesi beşli hece, bir tanesi yedili hece, iki tanesi sekizli hece ve yirmi dört tanesi on birli hece vezni ile yazılmıştır.

BEŞLİ: Şair Divanda altı şiirde beşli kullanmıştır. Bunların biri beşli, ikisi altılı, biri yedili, biri sekiz ve diğer biri ise on altı beşlikten oluşmaktadır.

Beşliklerin bir tanesi yedili ve diğer beşi on birli hece vezni ile yazılmıştır.

DİL VE ÜSLUB:

Salih Baba bir mutasavvıftır. İçerik olarak Dini - Tasavvufi Türk Edebiyatı içinde inceleneceğinden şiirlerinde hem divan hem de halk şiiri tarzında şiirler yazmıştır. Yazmış olduğu şiirlerin dili aruzla yazdıklarında daha ağır, hece ile yazdıklarında ise daha sadedir.

Salih Baba divanında seksen dört gazel, on beş kaside, dokuz murabba, on altı muhammes, iki müseddes, bir müstezat, dört mesnevi, yirmi altı dörtlük ve altı beşlik olmak üzere toplam yüz altmış üç şiir bulunmaktadır.

Şiirlerinde birçok ayet ve hadise doğrudan ya da dolaylı olarak atıfta bulunulmuştur. Bu yönüyle divan birçok ayet ve hadisin açıklaması şeklindedir.

Salih Baba divanının tamamı sadece “fenafi’ş-şeyh” halinin akislerinden ibaret bulunduğundan, Osmanlı divan edebiyatında emsali yoktur. Diğer divanlar ya ilerleyip değişen hallerin sonunda peyderpey meydana gelmiş ve bu sebeple de müritlikten mükemmelliğe kadar olan geçitlerin her birinden tablolar göstermiş yahut da kendisinde tasavvuf hali olmadığı halde, zamanın usulünce sırf şairlik kabiliyeti ile yazılmıştır.

Eserin kendisi Muhammed Sami Efendi’nin oğlu Selahattin Kırtıloğlu’nun özel kütüphanesinde bulunan 1899 tarihli yazma nüshası 1979 yılında Fehmi Koyuncu tarafından yayınlanmıştır. Salih Baba’nın kendisi ve eserleriyle ilgili bilgiler kısıtlı olup çok fazla kaynak zenginliği bulunmamaktadır. Bu sebeple var olan eserlerden yararlanmaya çalışılmıştır.

II. BÖLÜM

SALİH BABA DİVANINDA GEÇEN TASAVVUFİ TERİMLER

ABDÂL: Karşılıklı, halef, şerefli, cömert, ivaz. Tasavvufta ise veliler arasında, insanların işlerinde tasarruf için manevi olarak müsaade verilmiş kişilerdir³². Tasavvufta abdâl, rical-i gayb'dendir. Kur'an-ı Kerim'de geçmemekle birlikte, Aliyyü'l-Kâî'nin Mevzuat'ında bu hususta hem sahih ve hem de zayıf hadisler zikredilir. Tasavvufi bir terim olarak şöyle açıklanır: Allah, dünyanın cismani düzenini sağlamaları için bazı insanların çeşitli görevler almasını dilediği gibi, kâinattaki manevi nizamın korunması, birtakım felaketlerin önüne geçilmesi veya iyiliklerin ifası için, dostu (velisi) olan kişilerden bazılarını görevlendirmiştir³³. Bunlara gayb erleri denmesinin sebebi, herkesçe tanınıp bilinmemelerinden dolayıdır.

Mâsivânın illetinden soyunup abdal olup

Cân verip ölmezden evvel ölmeyen dervîş midir? (39-5)

Salih Baba burada kulun Allah'tan başka dünyevi herşeyden kendini soyutlayarak tamamen yönünü Hakk'a doğrultmasını ve Rabbinin rızasını kazanma noktasında tam bir teslimiyet içinde kulluk vazifesini icra etmesinin gereğini ifade etmektedir. "Hesâba çekilmeden evvel kendinizi hesâba çekiniz. En büyük arz (Allah Teâlâ'nın huzûruna çıkarılıp O'na arz edileceğiniz gün) için (sâlih ve güzel amellerle) süsleniniz! Şüphesiz dünyadayken nefsinin hesâba çeken kimse için kıyâmet günündeki hesap hafif olacaktır." (Tirmizî, Kıyâmet, 25/2459). Hadisi şerifinde ifade ettiği manada, Allah'tan başka bütün hastalıklardan (sebeplerden) kurtulup, ölmeden önce ölümlü düşünüp hesap verecek şekilde olan kişinin dervîş olabileceğini ifade etmektedir.

Biz tarîkat rütbesin şeyhim Muhammed Sâmiden

Giyeli mest olmuşuz abdâl-ı üryan bekleriz (57-8)

³² Ethem Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s.2

³³ Süleyman Uludağ, "ABDAL" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.1, s.59

Bu beyitte de Şeyhi Muhammed Sami olduğunu ve tarikat rütbesini ondan giydiğini ifade ederek şeyhine hayran olduğunu ve bütün varlığından, benliğinden arındırmasını beklediğini ifade etmektedir.

ÂB-I HAYÂT: Tasavvufta âb-ı hayât, Allah'ın el-Hayy isminin hakikatinden ibarettir. Bu ismi öz vasfı haline getiren kimse, âb-ı hayât'ı içmiş olur. Artık o, Hakk'ın "Hayy" sıfatıyla hayatta olduğu gibi, diğer canlılarda onun sayesinde hayat kazanır. Bu mertebedeki insanın hayatı, Hakk'ın hayatıdır (Ayrıca bkz. Çeşmei Zindegânî). Bu suyu içenin ölümsüz olacağına inanılır. Aynı manaya gelen başka terimler de vardır: Âb-ı zindegî, âb-ı câvidânî, dirilik suyu, bengisu, hayat kaynağı, âb-ı Hızır, âb-ı İskender³⁴.

İnce ve derin mânâlı söz, anlamına da gelmektedir. Diğer bir ifade ile Tasavvufta mürşid-i kâmil denilen evliyâ zâtların, insanların mânen canlı, kalblerinin uyanık olmalarına vesîle olan mübârek sözleri, mânevî nazarları (bakışları) ve kıymetli kalblerinden fişkırان teveccüh. Bir şeyin kıymetini kuvvetli bir şekilde ifâde için de kullanılır³⁵.

Âb-ı hayât, Divan edebiyatında Hızır mazmunu kadar çok kullanılmıştır³⁶. Türk halk edebiyatında da Hızır'ın âşıklık geleneğindeki temel yeri dolayısıyla hemen her âşık Hızır, Hızır-İlyas dolayısıyla da âb-ı hayâtтан bahseder. Divan şiirinde âb-ı hayât gibi mazmun ve kavramlar kısmen bunlar etrafındaki inançları da hatırlatmakla beraber, asıl edebî bir mazmun olarak genellikle sevgili ve onun çeşitli vasıflarını sembolize etmek için kullanılmışlar; âşık edebiyatında ise halk inançlarını yansıtır biçimde ele alınmışlardır.³⁷

Ârifin her bir kelâmı bir mücevher kânıdır
Canlara verir hayâtı âb-ı hayatdan leziz (27-3)

Âb-ı hayat kelimesinin bir anlamı da ölümsüzlük suyu demektir. Burada ârifin her bir sözünün mücevher kaynağı(madeni) olduğunu ve dinleyenlerine hem dünya hayatını hem de ahiret hayatını kazandırdığını anlatmaktadır.

³⁴ Cebecioğlu, a.g.e., s.10

³⁵ Daha geniş bilgi için, <https://www.diniterimler.com/ab-hayat-hakkinda-bilgi-ne-demek-anlami.html>

³⁶ Bazı örnekler için bkz. A. Yaşar Ocak, Hızır-İlyas Kültü, s. 175

³⁷ Ahmet Yaşar Ocak, "Âb-ı Hayât", TDVİA, c.1, s.2-3

HZ. ÂDEM: İslam inancına göre bütün insanların ilki olarak yaratılan Hz. Âdem aynı zamanda ilk peygamberdir. Hz.Âdem ilk insandır ve insanoğlunu temsil eder. Divanda pekçok yerde ismi geçmektedir. Bunların iki, üç tanesinde bizzat kendisi ve diğerlerinde ise nev' olarak, insan manasında âdemoğlu kastedilmiştir.

Allah bu âlemi yoktan var etmiş ve zamanla yeryüzünde insan nev'i olarak ilk Hz. Âdem'i topraktan yaratmış, ruh ve ilim ile mümtaz kılmıştır.

Salih Baba, Hz. Âdem'in ilminin yüksekliğine işaret eder, bu ilmin irfan mektebinde tahsil edildiğini ifade ederek bu ilmi tahsil edenlerin Hızır ile Hz. Musa gibi çok yakın bir dost ve her zaman beraber olabileceği dikkati çeker.

Âdemin ilmin dilersen mekteb-i irfana gel
Hızır ile hem-dem olagör Hazret-i Mûsâ gibi (114-9)

"Nefahtü fihî min rûhi hitabı mazhar-ı Âdem
Hitâb-ı "kümfekân" emri Müdebbir'den olur a'yân (107-23)

Şair, süslü ve güzel kıyafetler giymek ile eşraftan olunamayacağını, eşraftan olmanın dış görünüşten ziyade başka vasıflar gerektirdiğini dile getirmekle birlikte, bu tür insanların dış görünüşünü güzelleştirerek "insan" olduklarını sanmalarından da yakınır.

Sanır kim kendini bir âdem olmuş
Kıyafet düzmek ile olmuş eşraf (75-4)

İnsan güzel kıyafet giymekle dışını güzelleştirebilir ama içini yani özünü terbiye etmedikçe Hakk'ın rızasını kazanamaz. O kendini her ne kadar âdem saysa da gerçekte âdem değildir

Âdem olmak ister isen der biyâ
Sureti koy sîret-i insâna bak (79-4)

Dil şehrine bir saye salıp şems-i hakikat
Âdem'de olan rûh-ı musaffayı da bildim (97-9)

Adem berzahlarından oldum âdem
Vefasın görmedim hergiz bu şehrin (84-3)

Zemîne indi me'vâdan nice yıllar döküp kan yaş
Yalnız ağlayan Âdem değil Havva'da yangın var (40-7)

Âdem olanlar bu âlem halkının sultânıdır
Merhamet kıl nice yüz bin paye düştüm gel yetiş (63-8)

Okuruz ders-i "aref'ten Hızr"ın olduk mahremi
Bülbülü bâğ-ı hakikat güllerinin şebnemi
Nurumuz nûr-ı Muhammed nefhamız Âdem demi
Hem-demiyiz Sûr'a hacet kalmadı İsrâfil'e (130-4)

Tedbîr ile takdîri düşün sen seni yorma
Gel Âdem'e secde idegör sıdk ile durma
Sâmî gibi sultâna yürü gayriyi sorma
Zem olmuş iken sen kimi zem edebilirsin
Sanma ki hakikat iline gidebilirsin (118-2)

Nefha-i Âdem demi
Seninledir hem-demi
Hasta diller merhemi
Sende ziyâde sâkî (135-6)

ADEM: Sözlükte “yokluk, hiçlik, varlığın zıddı ve varlığın yaratılmasından önceki hal” anlamına gelen adem, tasavvufta, “mâsivâ, zulmet, bâtıl, çirkin” anlamında kullanılmaktadır.

Tasavvufta adem iki çeşittir: a) Mutlak adem (adem-i mahz); sırf yokluk anlamına gelir. Bu manada adem, var olması mümkün olmayan yok anlamındadır. b) Mümkün adem; mevcut olmayan, ancak var olması mümkün olan yokluktur. Bu an-

lamda adem, “şey”, “ayn” ve “zât” olup bir kısım nitelik ve özelliklere sahiptir. Mümkün adem, Hakk’ın kendisinde tecelli ettiği bir aynadır³⁸.

Ayrıca bu kelime Tasavvufda sâlikin (tasavvuf yolcusunun) kendisini kaplayan mânevî hal sebebiyle kendinden geçmesi hâli.

Şair yokluk âlemlerinde var olduğunu ve asla bu şehrin vefasını görmediğini ifade etmektedir.

Şair, yokluk âlemlerinden varlık âlemine insan olarak getirildiğini ve bu varlık âleminin de asla vefasını görmediğini ifade etmektedir. Yani bu varlık âleminin geçici ve fani olduğunu, kendisinin muhabbet ettiği ve önem verdiği şeylerin, Onun muhabbet ve önem vermesine rağmen, Ona vefa göstermeyerek kendisini terk ettiğini ifade etmektedir.

Adem berzahlarından oldum âdem

Vefasın görmedim hergiz bu şehrin (84-3)

AĞYAR: Arapça, gayr kelimesinin çoğulu olup, lügatta yabancı, el, başkası gibi manaları ihtiva eder³⁹. Tasavvufta hakikate yabancı olanlar, vâkıf olmayanlar makamında kullanılır⁴⁰. Ayrıca, zâhir ehli, tarîkatı olmayan, şerîatsiz ve muhalif mânâlarında da söylenir.

Şair sevgiliye kavuşmak için arada benliğini (ene) rakip olarak görmekte, aradan benliğini kaldırdığı takdirde sevgiliye kavuşacağını ifade etmektedir. Burada ağyarı şair rakib anlamında kullanılmaktadır.

Arada benliğin olmuştur ağyar

Anı mahvet nikâbın açsın ol yâr (160-5)

Arif ölmekten kaçır mı canını cânân alır

Kurtarır ağyar elinden anı şîrânî adem (103-29)

Şair, âşık ve ağyar mazmunlarını bazı beyitlerde bir arada kullanır. Sevgilinin aşığına yaptığı zulüm ve eziyetten şikâyet ederken, ağyar a yani aşığından başkaları-

³⁸ Fikret Karaman v.dğr.,Dini Kavramlar Sözlüğü, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007, s.7

³⁹ Süleyman Uludağ, "AĞYÂR", TDVİA, c.1, s.482

⁴⁰ Cebecioğlu, a.g.e., s.11.

na yapmış olduğu lütuf ve ihsanlardan eziyet çeker. Hatta sevgili kendisi için dökülen gözyaşlarından dolayı celal kılıcını tutar yani öfke duyar. 150-4 aynı manaları içeriyor. Âşık-ağyar mazmunu orada da vardır.

Ağyara kılar lutfunu âşıklara kahrın
Hem girye-i eşkime, tutar tığ-ı celâli (154-4)

Kâl ehli dahi kâlini irgürmedi hâlâ
Kesrette kalıp âlem-i ağyar ile gitti (132-4)

Keşf edip ağyara zülfün bana eylersin hicâb
Zülf-i berdârın gibi bir âlî-ihsân istemem (101-9)

Çık aradan sen seni terk eyle gör var olanı
Benliğin imiş göresin hep sana nâr olanı
Kim-durur gör ol zaman da yâr ü ağyar olanı
Hem budur maksûdun ancak Hakkı danadan garaz (66-5)

Şed-çehre rakîb ile eder zevk u muhabbet
Âşıklarına kılmadadır cevr ile mihnet
Ağyara eder arz-ı cemâl bizlere nisbet
Sevdası o yârin meni mest eyledi gitti
Şol gamzeleri canıma kasd eyledi gitti (150-4)

Enîsim olmadın bir lahza her dem seng-i hâr oldun
Bana kılıp adavetler varıp ağyara yâr oldun
Vücûdum şehrini verdin haraba zehr-i mâr oldun
Düşürdün nâr-ı hicrana belâ bahrinde yüzdürdün
Nihayet bir kuru nâmım mezar taşına kazdırdın (85-2)

AHFA: Nakşibendîyye ıstılahındandır. En gizli, çok gizli anlamına gelmektedir. Kâlb ve letâif mertebelerinden olup beş letâifin sonuncusudur. Kâlb, rûh, sır, hafî, ah-fâ... Yeri göğsün ortası olan ahfâ, tecellî-i zâtînin görüş ve idrakinin yeridir. Velâyet-i ahfâ, diğer velâyetlerden üstündür.⁴¹ Letâif-i hamse en dışta kalp, en içte ahfâ olmak üzere tasavvur edilir. Kalp latifesinin bedenle yani maddî âlemlerle, ahfâ latifesinin Cenâb-ı Hak'la irtibatı bulunduğunu, kalbin bir yönünün maddî âleme, bir yanının ulvî âleme dönük olduğunu düşünen bazı Nakşibendî şeyhlerine göre bu beş latife arasında zâhir-bâtın ilişkisi vardır. Dıştaki içtekinin zâhiri, içteki dıştakinin bâtını ve hakikatidir. Bu görüşte olanlara göre her latife diğerinden farklıdır, yani latifeler arasında farklılık özdedir.⁴²

Salih Baba buradaki beyitinde şeyhinin bütün isimlere müsemma olduğunu yukarıda ifade etmiş olduğumuz gibi ahfâ latifesinin Cenâb-ı Hakk'la irtibatı olduğunu adeta yaşayarak, öyle bir hale sahip ki bunları dışında ayna gibi yansıttığını ve bu halinin anlaşılması zor bir sır olduğunu ifade eder.

Kamu esmaya mazhardır o mir'âtı müsemmâdır

Bu bir özge muammadır katî ahfâya düştüm ben (109-11)

Salih Baba buradaki beyitte şeyhinin tüm gönüllere tercümanlık ederek umum gizli sözleri beyan edebileceğini ifade etmiştir. Maneviyat ikliminde gönüldeki sırları görüp zâhire aktarabileceğini vurgulamaktadır.

Gönüller şehrinin hem tercümanı

Beyân eyler kamu ahfâyı elfâz (70-5)

AHSEN-İ TAKVİM: En güzel kıvama koyma. Cenâb-ı Hakk'ın her şeyi kendi azametine lâyık bir şekil ile en güzel kıvam, sıfat ve surette, kâmil hikmetlerle yaratması hâli. İnsanın en yüksek kabiliyet ve istidatlarla ve en güzel sûret ve sûretle yaratılması keyfiyeti. (Allah insanı kendi sûretinde yarattı) hâdis-i şerifi meşhur ve bahsimizin kubbesidir.⁴³ En güzel boy ve sûret. Bedenen ve rûhen en güzel olan.

⁴¹ Kuyumcu, a.g.e., s.247.

⁴² Osman Türer, "LETÂİF-i HAMSE", TDVİA, c.27, s.143, <https://islamansiklopedisi.org.tr/letai-f-i-hamse>, (30.03.2019).

⁴³ Kuyumcu, a.g.e., s.247.

Kur'an-ı kerîmde meâlen şu şekilde geçmektedir: Biz insanı ahsen-i takvîm üzere yarattık.⁴⁴

Esmalarına emr edip ol Kadir ü Mennân
Bir "Ahsen-i takvim" le yaratıldı bu insân
Ol surete nefh eylediği Nefha-i Rahman
Envâr-ı Muhammed ile enfâs-ı Mesîhâ (11-5)

Bu şiirde Salih Baba, “ahsen-i takvim” en güzel suret kavramını açıklarken, şöyle demektedir. O Kadir-i Mennan bütün isimlerine emredip insanı en güzel şekilde yaratmıştır. Yine insan suretine o Rahman mübarek nefesi ile üfleyip o suretten Mesih'in hastalara şifa veren nefesini, Muhammed'in de nurunu yaratmıştır.

"Ahsen-i takvim" durur devrânımız
Kesret içre çokdurur elvanımız
Âlem-i vahdettedir meydânımız
Ben hafîd-i Pîr-i Tâgî olmuşam
Pîr-i Sâmi'nin çırağı olmuşam (100-4)

Salih Baba yine yukarıdaki başka bir şiirinde “Bizim durumumuz tıpkı yaratıldığımız gibi en güzel suret üzeredir ve çokluk içinde renlerimiz vardır lakin biz vahdet yani birlik âleminde meydana çıkmışız. Pîr-i Tâgî'nin neslinden olarak Pîr-i Sami'nin çırağı olmuşuz” diyerek kendi durumu hakkında açıklamada bulunmaktadır.

Gider bu "Ahsen-i takvim" bozulur
Varıp hep yerli yerine dizilir (160-8)

Bu beytinde de Salih Baba “ahsen-i takvim” terimini “en güzel surette yaratılmak” olarak alır. Bu ahsen-i takvim üzere yani en güzel şekil ve surette yaratılışının

⁴⁴ 95/4, Kur'an-ı Kerim, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2010, s.596

bir gün gelip bozulacağını yani kendisinin öleceğini fakat daha sonra aynı güzel yara-tıldığı şekil ve suretin tekrar yerli yerinde kendisine verileceğini ifade eder.

Hem "Fe ahbebtü "anın şanında buyurdu Ahad
"Ahsen-i takvim" habîbim dedi "sensin" Kibriya (4-8)

Onun şanında bir olan Allah, "sevdim" dedi. Kibriya sahibi Allah rasulüne en güzel yaratılışlı habibim sensin dedi.

AKL-I EVVEL: Uluhiyyet mertebesi. Vücut bu mertebede kendisindeki sıfat ve esmayı mücmel olarak bilir. Bu mertebeye "vahdet-i hakiki", "taayyün-i evvel", "ilm-i mutlak", "tecelli-i evvel", "kabiliyet-i evvel", "âlem-i vahdet", "hakikat-ı Muhammediyye" gibi isimler de verilir. Gazali idrak edici özelliğiyle akli, kalble karşılar. Yine Gazali akli, kalbde bulunan ilim olarak görür. Bazı Mutasavvıflar, Ceb-rail'e, ruh-ı a'zama ve arş-ı mecide, akl-ı evvel adını verirler.⁴⁵

Süleyman Uludağ'a göre ise, yokluk karanlığı ile varlık aydınlığı arasındaki ilk çizgi ve yaratıklar âleminin ufkunda beliren ilk varlık akl-ı evveldir. Bundan dolayı bazı mutasavvıflar mutlak gayb ve mâsivânın yok olma halini amâ ve zulmet, eşyanın var olma halini de Arapça'da beyaz anlamına gelen beyzâ veya nur terimleriyle ifade ederler.⁴⁶

Akl-ı evvel'dir Muhammed Akl-ı Küll'ün mazharı
"Evvelü ma halakallahu lî akl" sâhib hayâ (4-5)

Salih Baba "akl-ı evvel" terimini aşağıda "taayyün-ü evvel", "tecelli-i evvel", "kabiliyet-i evvel" manalarında kullanır ve Muhammed (ASM) ın akl-ı küll'ün mazharı yani Allah'ın kudretinden ilk olarak ortaya çıkan bir akıl olduğunu ifade eder.

Birinci Nûr-ı Ekrem'dir ikinci Rûh-ı Âzam'dır
Üçüncü Akl-ı evvel'dir Kalem dördüncüdür ey cân (107-26)

⁴⁵ Cebecioğlu, a.g.e., s.16

⁴⁶ Süleyman Uludağ, "BEYZÂ", TDVİA, c.6, s.100, <https://islamansiklopedisi.org.tr/beyza> (16.07.2019).

Bizim bu aklımız cüzdür mevâşîdir maâşîdir
Furû-ı akl-ı evveldir sakın aldanma ey merdân (107-38)

Ki sen ol Akl-ı Evvel'sin muhît-i Arş-ı Azam'sın
Kamu esmayı câmi'sin senindir hem hayat-ihlâk (80-3)

Arş-ı muazzam başıdır hem "Kâbe kavseyn" kaşıdır
Ol akl-ı evvel cûşudur "kün" emrinin fermanıdır (33-3)

AKL-I KÜLL: Allah'ın kudretinden ilk evvel ortaya çıkan akıl. Arş-ı azam Cebrail, Hz. Muhammed'in nuru.⁴⁷ Cenâb-ı Hak yaratıcı kudretini harekete getirince ilk önce faal (aktif) olan akl-ı kül meydana gelmiş, bundan da münfail (pasif) olan nefs-i kül hâsıl olmuş, bu ikisinden akıl ve eflâk meydana gelmiş, eflâkın devrinden anâsır (toprak, su, hava ve âteş) anâsırdan da mevâlid (mevcutlar yani maden, bitki ve canlılar) vücut bulmuştur.⁴⁸

Gizleme gel sen seni kimden kaçarsın ey gönül
"Aklı küll" sensin gönül "levlak" senin şânındadır
Gâhi yerde gâh semâlarda uçarsın ey gönül
"Akl-ı küll" sensin gönül "levlak" senin şânındadır
Her ne var a'lâ vü esfel cümle dîvânındadır (46-1)

Ey gönül, semaya da uçsan, yerde de dolaşsan her yer Allah'ın huzurundadır ve bu durum da akl-ı küllün şânındandır.

ÂLEM: Kâinat, güneş sistemi ve çevresinde dönen gezegenler topluluğu, ci-han, dünya, bütün varlıklar, mahlûkat, insanlar, halk, cemaat, cemiyet, çevre.

Tasavvufta ise Allah'tan gayri her şeye âlem denir. Âleme, âlem denmesinin sebebi, onunla Allah'ın isimler ve sıfatlar bakımından bilinmesidir.⁴⁹

⁴⁷ Cebecioğlu, a.g.e., s.16

⁴⁸ Kuyumcu, a.g.e., s.248

⁴⁹ Cebecioğlu, a.g.e., s.17

Salih Baba, divanda en çok karşımıza çıkan terimlerden birisi olan âlem kelimesini yüz den fazla yerde kullandığını görmekteyiz.

Gir muhabbet âlemine giy melâmet hırkasın
Halkı koy desin sana olmuş dîvâne çâre ne (127-10)

Geç bu şöhret âleminden cânâ bak
Cânın üzre seyr eden cânâna bak (79-1)

Bu zulmet âlemin geç gör neler var
Eriş nûra ki sende kalmaya nâr
Olasın âlem-i rûhdan haberdâr
Bu berzah âlemin geçmek dilersen
Bekâ gülşanına göçmek dilersen (88-3)

ÂLEM-İ GAYB: Zâhir duygularımızla bilinemeyen ve ervah ve meleklerle, cinlere mahsus olan âlem⁵⁰. Mâzi ve müstakbeldeki mahlûkatın mânevi hayatlarının âlemi.

Diğer bir ifade ile âlem için yapılan sınıflandırmalardan biriside âlem, şehadet ve gayb âlemi olmak üzere ikiye ayrılır. Bu ayırım, Allahu Tealanın Âlimü'l-ğayb ve's-şehade olmasıyla alakalıdır. Yani Allah hem gaybı bilir, hem de şu görülen âlemi. Şehadet âlemi, duyu organlarımızla şahid olduğumuz, hissettiğimiz âlem; gayb âlemi ise aklımızla bildiğimiz, kalbimizle tasdik ettiğimiz, fakat mahiyetini kavrayamadığımız âlemdir. Şu varlık âleminde bu iki âlem iç içe bulunuyor. Bir başka ifade ile şehadet âleminin arkasında daima gayb âlemi görünüyor. Beden şehadet âleminde; ruh ise gayb âleminde. Şu kâinat şehadet âlemi; onun arkasında işleyen kanunlar manzumesi ise gayb âleminde.⁵¹

Âlem-i gaybın vücûdun cümle eyler aşikâr
Cennetü'l-Me'vâ misâli arz eder anı adem (103.-20)

⁵⁰ Kuyumcu, a.g.e., s.249

⁵¹Daha geniş bilgi için, <https://sorularlarisale.com/alem-i-gayb>

Âlem-i gaybın varlığını cennetin varlığı gibi bütün varlıklar insanlığa gösterir.

ÂLEM-İ KESRET: Çokluk, eşyalar ve sonsuz yaratıklar âlemi.⁵²

Aşağıda “âlem-i kesret” ifadesi sayısı belli olmayacak kadar çok yani sonsuz olan varlık âlemi manasında kullanılmıştır. Salih Babaya göre, yaratılmış bütün mahlûklarda çok farklı, çeşitli ve renkli suretler vardır. Vahdetin hâkim olduğu gönül ilinde, şehrinde tek bir sevgili vardır, diğer bütün sevgililer o şehirde bulunmaz. Orada onlara yer yoktur.

Âlem-i kesrette çok elvan suret gösterir

Vahdet içre cân ilinin cümle cânânı adem (103-44)

ÂLEM-İ MÜLK: Madde âlemi, melekûtun dışında kalan zıtlar âlemi. İnsan mülk cihetinden kâlbe zarf olmuş, onu ihata etmiştir. Melekût ciheti ile de kâlb tarafından kuşatılmış kâlbe mazruf olmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın mülk ve âlemi sonsuzdur.⁵³

Aşağıdaki beyitlerde Âlem-i mülk terimi beka kavramı ile birlikte terkipler yapılarak ahiret âlemi, ebedi âlem, ebediyet mülkünün âlemi manalarında kullanılmıştır. Salih Baba birçok evliyanın beka âlemine gittiğini yani vefat ederek âlem-i şehadetten âlem-i ahirete irtihal eylediğini bu evliyaların yerine ise halife olarak varislerinin geçtiğini ifade eder.

Oturup taht-ı hilâfet üstüne vârisleri

Âlem-i mülk-i bekaya gitti bunca evliya (4-17)

Aşağıdaki beyitte Şeyhi Pir-i Sami'ye intisab etmesi sayesinde beka âleminin başka bir anlamda cennet kapılarının kendisine açılmasını diler.

Pîr-i Sami'nin kanadı altına gizlenmişem

Âlem-i mülk-i bekaya feth-i bâb olsun da gör (52-6)

⁵² Kuyumcu, a.g.e., s.249

⁵³ Kuyumcu, a.g.e., s.250

ÂLEM-İ VAHDET: Birlik âlemi yani her şeyin aslı ve evvelî Vahidiyet, Vacibü'l-vücut, olduğuna göre, sebep ve zuhûrâtı (esmâ ve sıfat âlemlerini) bırakınca, Allah'dan başka varlık düşünülemez. Bu izah (hâl) şeklinde tezahür ederse Vahdet-i vücut (varlıkların tek veya vücudun bir oluşu) diye ifade edilen nâkıs neticelere varabilen ve uzun menzilli bir âlem ortaya çıkar ki bu hâlin zıddı ve doğrusu Vahdet-i Şuhud'dur. Her eşya ve yarattığı Allah'dan ayrı ve ondan gelmiş bilme ve görme Hâlidir. Fenâ ve bekâ hallerinde hâsıl olur.⁵⁴

Salih Baba, “âlem-i vahdet” terimini aşağıda yalnızca Allah’ın varlık ve birliğinin hâkim olduğu âlem manasında kullanmıştır. Şair, birlik âleminin yüzünde Hakk bir tecelli gösterse kesret içine dalmış olan uğursuz nefsin bütün aldatma, kandırma ve ayartmalarının biteceğini söyler.

Âlem-i vahdet yüzünden bir tecellî kılssa Hakk
Kesret içre nefs-i şû'mun cümle iğvâsı geçer (48-9)

Aşağıdaki beyitte de bulunduğu mekân ve meydanın vahdet âlemi olduğunu ifade eder.

"Ahsen-i takvim" durur devrânımız
Kesret içre çokdurur elvanımız
Âlem-i vahdettedir meydânımız
Ben hafîd-i Pîr-i Tâgî olmuşam
Pîr-i Sâmi'nin çırağı olmuşam (100-4)

ÂL-İ ABÂ: Peygamberimizin abasının (kaftan, cübbe)içine aldığı Hz. Fatıma, Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'den meydana gelen beşli grup. Hamse-i âl-i abâ da denilenler bu beşli gruptur. Rivayete göre bir gün Hz. Peygamber (sav.) üzerinde aba bulunurken, yanına gelen Hz. Ali’yi, kızı Hz. Fatıma’yı, torunları Hasan ve Hüseyin’i bu abanın altına toplar. Bu şekilde, Hz. Peygamberin (sav.) yakınlarını belirleyen bir ifade olmak üzere, adı zikredilen kişiler “âl-i abâ” terimiyle anılmışlardır.⁵⁵

Ömür sermâyesin verdim hebaya

⁵⁴ Kuyumcu, a.g.e., s.250

⁵⁵ Süleyman Uludağ, "ÂL-İ ABÂ", TDVİA, c.2, s.306, <https://islamansiklopedisi.org.tr/al-i-aba>, erişim tarihi (10.05.2019).

Mukârin olmadım Âl-i Abâ'ya
Habîbullah'a geldim ilticaya
Tarîk-i Nakşîbend'e cân-fedâyem
Der-i Sâmi'de bir kemter gedâyem (106-2)

Burada şair Al-i Aba terimini Hz. Muhammed (ASM) ın abası altında bulunan kişileri kastederek kullanır. Beyitlerde; ömür sermayesini faydasız, boş yere harcadığını, Al-i Aba diye anılan kişilere yakın olamadığını, ulaşamadığını, bu yüzden Habîbullah'a sığınmaya geldiğini, Nakşîbendîlik yoluna canını feda ettiğini ve Şeyhi Sami efendinin kapısında aciz bir dilenci olduğunu ifade eder.

ÂLİM: İlim sahibi, ilmi olan, maddi ve manevî ilimlerin bir veya birçoğunda derinleşmiş, lâyıkiyla vukuf sahibi olmuş kimseye denir. Her şeyi noksansız bilmek Allah'a aittir ve gerçekte âlim olan, ilim sıfatını taşıyan O'dur. Cenâb-ı Hak, Peygamber Efendimize de geçmiş ve gelecek, zâhir ve bâtın her şeyi bildirmiştir. Diğer âlimler vâkıf olduğu ilme göre söylenirler. Madde âlimi, mânâ âlimi, zâhir âlimi, bâtın âlimi, tefsir âlimi, fıkıh âlimi, fizik âlimi, hadîs âlimi gibi. Zâhir ve bâtın ilimlerinden ikisine de vâkıf olan mürşîdlere zülcenaheyn (iki kanatlı) âlim denir ve gerçek âlimler de bunlardır. İlmini bir hoca veya kitaptan değil de bizzât Cenâb-ı Hakk'ın ilim sıfatından alan yüce şeyhlere de Rabbânî âlim denilir. Böyle bir âlim bir âleme bedeldir. Böyle bir ilmi derinlemesine elde eden büyük Allah ehline Râsih âlim de denilir. İlmi ile amel eden ve ilâhî yakınlığa ulaşan bu büyükler, âlemlerin temelidir.⁵⁶

Salih Baba aşağıdaki beyitte “âlim” terimini ilim sahibi olan kişi manasında kullanır. Bu âleme birçok âlim ve fazıl şeyhlerin geldiğini ve bu âlemin devrinin bu mertebeler üzerine olduğunu zikreder.

Geldi bunca âlim ü fâzıl meşâyıh kâmilîn
Hep merâtib üzredir bu âlemin devriyyeti (1-5)

ÂRİF: İrfan sahibi. Allah'ı gerçek yönüyle bilen kişi. Âlim gibi bilen manasına gelirse de ondan farklıdır. Âlim, ilmi bir tahsil ve çalışma sonucu elde eder. Ârif

⁵⁶ Kuyumcu, a.g.e., s.250.

ise irfana, ilham ve hâl ile ulaşır. Cenab-ı Hakk'ı keşf ve müşahede yoluyla bilen kişi. Bu bakımdan ümmi bir insana da ârif denilir; ancak âlim denemez. Ârifler için ehl-i yâkin, ehl-i din, veli, kutb ve genel olarak “ârif-i billâh” tabiri kullanılır.⁵⁷

Arif terimini çoğul olarak ve kalp kelimesinin çoğulu olan kulub kelimesi ile terhib yaparak kullanan Salih Baba, arif kelimesini irfan sahibi, Allah'ı gerçek şekilde bilen kişi manalarında kullanır. Ömür sermayesini boş laflar, dedikodularla geçirdiğini söyleyen Salih Baba kendisini ariflerin kalplerini doldurdukları manevi feyiz ve tecellilerle doldurup doldurmadığını sorgular.

Ömür sermayesini cümle kıl ü kale sarf ettin

Kulûb-ı ârifan ile aceb doldun mu sen Salih (21-4)

Aşağıdaki beyitte de arif terimini yine irfan sahibi, Allah'ı gerçek şekilde bilen kişi manasında kullanır ve böyle bir arif kişinin Şeyhi Sami Hazretleri olduğunu ifade ederek böyle bir kişi ile yakın ve dost olmak gerektiğini söyler. Aşağıda da arif terimi aynı manalarda kullanılmıştır.

Ârif-i billah dilersen Pîr-i Sâmi Hazreti

Öyle bir kâmil meşâyih ile eyle ihtisas (64-7)

Ârif-i billah kapısına yürü

Sohbetine ol müdavim olma zâğ (73-4)

Bu girye-i nâlânıma kıl merhamet ey şâh

Pek güç bulunur sen gibi bir ârif-i billah

Öğmüş de yaratmış seni Ol Hazret-i Allah

Görün nice mahbûb-ı Huda var bu beşerde

Sevdim seni seydâ-yı cihan hayır ve şerde (129-3)

Pîr-i Sâmi gibi bâtın sultânı

Ârif-i billahtır yoktur akranı

Reşâdet babından açmış meydânı

⁵⁷ Cebecioğlu, a.g.e., s.23

Çok merdân var o meydândan içeru (122-7)

ARŞ: Taht, çardak, tavan, kubbe manalarında kullanılmaktadır. Terim olarak ise Allah'ı (cc.) kudret ve azametinin tecellisinden kinaye olarak, dokuzuncu kat semada bulunduğu tasavvur olunan tahttır. Bu bakımdan asıl anlamını ancak Allah'ın bildiği bir şeydir. Kâinattaki bütün varlığı kuşatan bir cisim olup yüksekliğinden dolayı bu ismi almıştır. Müfessirlerin izahına göre, Allah (cc.) önce arşı yaratmıştır.

Tasavvufta ise arş, gönül demektir. Ayrıca Arş mutasavvıflara göre ilk ve en geniş varlık mertebesi, insân-ı kâmilin kalbi anlamında da kullanılmaktadır. Arş'ın tassavvuf kültüründe geniş manada kullanım alanı bulunmaktadır. Bir manaya göre bir varlık mertebesi olup nesnelere âleminin (âlem-i halk) başlangıcıdır. "Rahmân arşa istivâ etti" (Tâhâ 20/5) âyetinde bu mânaya işaret edilmiştir. Diğer bir anlama göre arş, Allah'ın zuhûr ve tecelli edeceği bir "tenezzül mahalli"dir (müstevâ). Meselâ "fasl ve kazâ arşı" bir mazhardır, bir başka deyişle Allah'ın haşr günü fasl ve kazâ (yargılama ve karara bağlama) için tecelli edeceği bir yerdir.⁵⁸

Bu âlem başı arş oldu dahi ayağı ferş oldu

Merâtib üzre nakş oldu müşekkel sûretâ insân(107-25)

Salih Baba burada âlemi adeta insana benzeterek bunun başının arş ve ayağının da yeryüzü (ferş) olduğunu ifade etmektedir. Ve baş ile ayak arasındaki şekil verilmiş (müşekkel) mertebeler üzere nakş olunduğunu ve insan sûretine benzettiğini görmekteyiz.

Kainatın tedbir ve idaresi arş'tan yapıldığını ifade ediyor ve bu tedbirlere dair emirlerin arş'ta tecelli ettiğini beyan ediyor. Nasıl bir insanın emir ve hareket merkezi başındaki beyin vasıtası ile oluyor ve vücutta karşılık buluyorsa, kainatın idaresine dair emirlerde âlemin başı olan arş'tan gelip ferşte karşılık buluyor.

Dest-i kudret destini bil nûr-ı Ahmed zâtını

Sıdk ile sâlik oluben arşa dek seyrân ara (10-9)

Sana Allah'ın kudret elinden gelecek inayet ve yardıma vesile peygamberimizin (a.s.m) nuru olarak yani sünneti seniyye ittiba olarak bil. Sadakatla, doğrulukla onun yolunda yürü, arşa kadar çıkılabilecek manevi mertebeleri onun yolunda ara.

Yemîni arş makamıdır ledünniyât kelâmıdır

⁵⁸ Süleyman Uludağ, "ARŞ", TDVİA, c.3, s.410, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ars--tasavvuf>, (16.04.2019).

Bular vaktin imamıdır delîl-i pîşvâdır pîr (38-4)

Burada ise yemini arş makamı, kelimâ ise Allah'tan vasıtasız gelen ilhamı ve bilgisidir. Bunların zamanın imamı olduklarının delili diye pir'ine seslenmektedir. Salih Baba bu beyitte kullanmış olduğu arş kelimesini, zamanın imamlarının çıkabileceği en yüksek makam anlamında kullanmaktadır.

AŞK: Rahmanî bir ülfettir ki, Cenâb-ı Hak onu her rûh sahibine vermiştir. Çok ziyade sevgi, şiddetli muhabbet, candan sevme, gönülden sevme karşılıklarında kullanılır. Aşk-ı lâhutî, aşk-ı ilâhî, aşk-ı hakiki, aşk-ı mâne-vî gibi tabirlerle gerçek ve değerli olanı kastedilir. Fani şeylere, maddî ve nefsanî hazlara dair olan sevgiye seveda veya aşk-ı mecazî denilmiştir. (Mecaz hakîkate köprüdür) ifadesi, her sevda için tahakkuk etmez. Aşk insanlara ait kemâllerdendir ve Âdem atamızın mirasıdır.

Aşk, şiddetli sevginin adıdır. Tasavvuf dilinde, Allah'a muhabbet anlamında kullanılır. Allah'a muhabbet, velayet yollarının en keskin kuvvetidir, en mühim maye ve iksirdir.⁵⁹

Tasavvuf anlayışına göre evrenin oluşmasına ve Allah'ın tecelli etmesine aşk sebep olmuştur. Dini-Tasavvufî Edebiyatta iki ayrı aşktan söz edilir: Biri insanlara karşı duyulan ve geçici olan mecazî aşk, diğeri Allah'a karşı duyulan ve ebedî olan hakiki(ilahî) aşk. Mecazî aşk, ilahî aşka ulaşmak için vasıta'dır. Tasavvufî kozmogonide var oluşun bir aşk sonucu ortaya çıktığına inanılır. Âriflere göre asıl var oluşun aslı aşktır. Şaire şiir söyleten ilahî aşktır. Âşık kendinde Hakk'ın görüleceği aynadır. Âşığın gözünde Hakk'ın özünün görüleceğine inanılır. Şair olmak için âşık olmak gerekir. Beşerî aşk, ilahî aşka giden yoldur. İlahî aşk konusunda şiir yazacaklara beşerî aşkı öğren de gel öğüdünü verirler. Ancak şairleri dünya güzelliklerinin onları ilahî aşk yoluna girmekte geciktirmemesi için uyarırlar. İlahî aşk vuslat için beklerken saliki eğitir. Âşık bu mecazî alemde ilahî aleme doğru yolculuk ederken ilahî aleme mecazî alemde geçilebileceğini öğretir. Pir-i mugan, sâki, mürşid adı verilen yol gösterenler müride ilahî aşka nasıl geçeceğini gösterirler.⁶⁰

Şair aşağıdaki beyitte aşk kelimesinin ilahî aşk ve aşk-ı hakiki olarak kullanmıştır. Mansur "ene'l-Hak" hak ve hakikat olarak bildiği yolda canını vermiştir. Bütün varlığını İlahî aşk yolunda feda etmiştir.

Mansûr "ene'l-Hak" söyledi

⁵⁹ Said Nursî, Mektubat, Sözlük Yayınları, İstanbul, s.450

⁶⁰ Erman Artun, Dini-Tasavvufî Halk Edebiyatı, İstanbul 2006, s.170.

Gördü hakîkat darını
Çıktı aradan kend'özü
Hep aşka verdi varını (147-1)

BÂDE: Şarap manasında kullanıldığı gibi kadeh anlamında da kullanılır.

Tasavvufi sembolizmde bâde, aşk, zevk, ilahi sevgi gibi manaları ifade etmiştir.⁶¹

İlâhî aşk, muhabbet ve hakikat anlamlarında kullanılan bir tasavvuf terimidir. Mürşidler için, “aşk, sevgi ve mârifet dağıtan” mânasına bâde-fürûş tabiri kullanılır. Çünkü mürşid çevresindekilere mâna âlemlerinden ilâhî feyiz sunar. Tasavvuf edebiyatında bâde mürşidin tâliplere takdim ettiği aşk, Allah sevgisi, mârifet ve hakikatin özünü, kadeh bu mârifet ve sevgiyi taşıyan kabı, sâkî mürşidi, meyhane dergâhı, sarhoşluk ise aşk, vecd ve sekr halini ifade eder.⁶²

Salih Baba bu kelimeyi şiirlerinde beş yerde kullanmıştır.

Hasretinden yandı cismim ciğerim oldu kebâb
Sâkiyâ sun badeyi atşânım Allah aşkına (9-2)

BASİRET: Hakikati kalbiyle hissedip anlama. Tasavvufta ise kudsiyyet nuru ile nurlanmış kalbin kuvveti olan basiret, Hakk'ın doğruya erdirmesi ile perdeyi açar; bu şekilde eşyanın hakikatleri ve içleri görülür. Buna, kudsi kuvvet denir. Bu, nefse nispetle göz mesabesindedir. Nefis, o göz ile eşyanın zahirini ve dış şekillerini görür. Göze nispetle basar ne ise kalbe nispetle basiret de odur. Kalbin görmesine sebep olan ve lisanımızda kalb gözü de denilen idrak edici kuvvete; özellikle bunun zekâ, fetanet ve firaset adı verilen ve bir emr-i zâhir ve bâtına dikkat ve nüfuz ile gereği gibi idrak eder bir derecede açık ve parlak olması haline de basiret denir. Buda ilahi bir nurdur.⁶³

Basiret teriminin aşağıda kuvve-i kudsiye yani kuvvetli manevi sezgi ve kavrayış manasında kullanılmıştır. Şeyhi Sami Efendi sayesinde muradına ermek isteyen Salih Baba aynı zamanda maneviyat ve basiretli olma yönünden şeyhini mükemmel gördüğünden şeyhini taklid ederek bu yönlerden O'na benzemek ister.

⁶¹ Cebecioğlu, a.g.e., s.28.

⁶² İrfan Gündüz, "BÂDE", TDVİA, c.4, s.418, <https://islamansiklopedisi.org.tr/bade> (09.07.2019).

⁶³ Cebecioğlu, a.g.e., s.31.

Bu Salih sâye-i Sâmi'de yâ Rab kâmyâb olsun
Diler kim aynına çeksın basiret tûfîyâsından (114-16)

BÂTIL: Hakikat olmayan, esassız boş şey. Aslında sebat ve hakikat olmayan şey demek olup Hakk'ın zıddıdır. Tasavvuf ıstılahında Hak'tan gayrı, adem olan mâsiva demektir. Bazı insanlar Allah'ın Hâdi ismine, bazıları da Mudil ismine mazhar olduğundan bâtılın varlığı da inkâr olunmaz. Eşya zıddıyla inkişaf edeceğinden, Hak olan yerde Hakk'ın zıddı olan bâtil da olacaktır. (Vücut ancak Hakk'a mahsus olduğundan mâsivallah -Allah'ın dışındakiler- bâtil hükmünü almıştır.)

Aşağıda “batıl” ibaresi hakikat olmayan, esassız ve boş şey manasında kullanılmıştır. Bazen aşk pazarına girip bu pazarda idari işlere baktığını söyleyen Salih Baba böylelikle Hakkı batıldan ayırarak anlayış ve bilgi sahibi olduğunu ifade eder.

Gâh girip bâzâr-ı aşk içre oluram muhtesib
Hakkı bâtıldan seçip irfan oluram kime ne (128-10)

BÂTİN: Bâtın kelimesinin masdarını oluşturan batn ve butûn “gizli olmak; bilmek, bir şeyin iç yüzüne ve bir kimsenin sırlarına vâkıf olmak” mânalarına gelir. Bâtın, Allah'ın isimlerinden biri olarak Hadîd sûresinde (57/3) “evvel-âhir”, “zâhir-bâtın” tertibi içinde yer almıştır. Esmâ-i hüsnâdan biri olarak muhtelif hadislerde de geçmektedir.⁶⁴ Zâhir'in zıddı, Allah'ın isimlerindedir. İç, gizli, görünmeyen şey mânâlarında kullanılır. Kur'an'ın zâhir, bâtin ve batne mânâları vardır. Kâlb, gönül ve rûha ait irfan ve basîretle keyfiyeti anlaşılıp baş gözü ile görülemeyen hallere denir. Bâtında cereyan eden hâller, -ekseriya- zâhire de akseder, meyvesini zâhirdeki tesiri ile verir. İnanç ve amelde şerîate uymak zaruretini bırakıp sen bâtına, kâlbe bak diyen ve battal olmuş yol ve fikirlere bâtinî denir ki bunların pek çoğu tarîkattan değil dinden bile çıkmış sapıklardır. Şerîatin zâhirini inkâr veya onun hükümlerinin dört hak mezhep dışındaki tevillerine saplananlar nasıl battal olursa; şerîat hududundaki bâtini halleri inkâr edenler de battal olmuş ve belki de merdud olmuşlardır.⁶⁵

⁶⁴Bekir Topaloğlu, "BÂTİN", TDVİA, c.5, s.187, <https://islamansiklopedisi.org.tr/batin--esma-i-husna> (09.07.2019).

⁶⁵ Kuyumcu, a.g.e., s.253

Diğer bir ifade ile Allah'ın ismi olarak "bâtın"; gizli olan şeyleri ve sırları bilen, akıl ve uzuvlarla hakikati idrak edilemeyen demektir.⁶⁶

Divan'da bâtin kelimesi dört yerde kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte Allah'ın isimlerinden olan Evvel, Ahir, Zahir, Batın isimleri kullanılmıştır. Salih Baba Başlangıcın ve sonun; Dış ve için hep "O" yani "Allah" olduğunu belirttikten sonra Vahdet ehlinin nereye baksa göreceğinin "Allah" olacağını dile getirir.

Evvel Âhir Bâtın u Zahir kamusu ol durur

Vahdet ehli kande baksa gördüğü ol yâr olur (43-4)

Hem ecel derdine derman bulmadı Lokman Hekîm

Zahir ü bâtin kamunun oldu dermanı adem (103-14)

Aşağıdaki beyitte batın terimi kalp, gönül ve ruh dünyası manasında kullanılmıştır. Salih Baba şeyhi Sami efendinin batın sultanı olduğunu ve onun gibi bir arif-i billah bulunmadığını ifade ederek şeyhini metheder.

Pîr-i Sâmî gibi bâtin sultânı

Ârif-i billahtır yoktur akranı

Reşâdet babından açmış meydânı

Çok merdân var o meydândan içeru (122-7)

BEKÂ: Devamlılık, evelki hâl üzerinde kalma, varlığının sonu olmamak, ölümsüzlük demektir. Bekâ, gerçekte Bâkî ism-i şerifinin gereği olarak sadece Cenâb-ı Hakk'a mahsustur. Mahlûkatın tamamı ise, istisnasız fânîdir, ölecektir.

Sözlükte "kalıcı olma" anlamına gelen bekâ, tasavvufta "kötü huyların yerini güzel huy ve iyi davranışların alması; kulun Allah'ın sıfat ve vasıflarıyla donanması" demektir. Allah'ta fâni olma haline fena fi'llâh, Allah'ta bâki olma haline bekâ billâh denir.⁶⁷

Bekâ, Yüce Allah'ın zatî sıfatlarından biri olup, varlığının sonu olmamak veya ebedî olmak demektir. Zira bekâ vasfı, kıdem sıfatının bir gereğidir. Çünkü kıdemi

⁶⁶ Karaman v.dğr, a.g.e., s.57

⁶⁷ Karaman v.dğr, a.g.e., s.62

sabit olan bir varlığın bekâsı da zorunlu olur. Öyle ise Yüce Allah, kadîm olduğu için bakîdir, ebedîdir. Bekâ'nın zıddı olan fena ve sonu olmak Allah hakkında muhaldır. Kur'ân'da şöyle buyurulmaktadır:

"O ilktir, sondur, zâhirdir, batındır, O herşeyi bilendir." (Hadîd, 57/3)

"Yeryüzünde bulunan her canlı yok olacak, Ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin Zâtı baki kalacak." (Rahman, 55/26-27)

Salih Baba, beka kelimesini aşağıdaki beyitte ebediyet, ebedilik manasında kullanmıştır. Beka bahçesine gitmek isteyen ve bu berzah âleminden geçmek isteyenlerin içindeki derdini her yerde açmaması gerektiğini, bir cevheri hüneri kıymeti varsa bunu meydana çıkarmaması lazım geldiğini ayrıca kendisine hayat verecek faydası gibi olacak her şeyin faydası olmayabileceğini ifade eder.

Derûnun derdini her yerde açma
Var ise gevherin meydâna saçma
Ki her suyu hayâttır diye içme
Bu berzah âlemin geçmek dilersen
Beka gülşanına göçmek dilersen (88-4)

BEKÂ BİLLAH: Bekâbillâh makamı, kulun Hakk'ın vücudiyle mevcut, Hakk'ın bekâsiyle bâki, Hakk'ın hayatiyle Hay, Hakk'ın ilim ve iradesiyle âlim ve mürit olmasıdır. Muhabbetin semeresi olan Fenâfillah hâlinde sonra, bu hâlin takipçisi olarak, Allah'ın kendi sıfatından elbise giydirip Esmâ-ı Hüsnasından isim verdiği, gönüllerden kötü huyların çıkarılıp atıldığı ve iyi huylarla süslendiği, velâyetin tahakkuk ettiği yüksek makama Bekâbillâh denilir.⁶⁸

Ledün ilmini deryaya, nefsi ise balığa benzeten Salih Baba velayette en yüksek makam olan Bekabillah'ın bu menzilde yani ledün ilmine dalarak ilim, irfan ve edeb sahibi olmakta bulunduğunu ifade eder.

Ledünnî ilmi deryadır balık nefsidir ey kardaş
Bekabillah bu menzildir hayât buldu nihayetden (119-11)

⁶⁸ Kuyumcu, a.g.e., s.253

BÜRHAN: Delil, ispat, hüccet demektir. Red ve inkârı imkânsız şekilde hakîkati ispat edecek kuvvetli delil mânâsına kullanılır.⁶⁹

Aşağıda delil ve hüccet manasında kullanılan bürhan terimi şeriatı tavsif etmektedir. Mu'cize olarak asası bulunan nebinin delil olarak ta şeriatı vardır. Bu beyitte Hz. Musa'ya telmih vardır.

Ki ansız bir nebî gelmez zuhura
Asası elde burhanı şerî'ât (15-13)

CÂM: Sırça, cam, bardak, kadeh, her çeşitten şarap kadehi. Câm-ı Cem, Cem isimli İranlı'nın yaptığı sihirli kadeh ve şarap Câm-ı Cihannüma, içinde cihanı gösteren kadeh; Câm-ı fenâ, ölüm yerinde kullanılan tabirlerdendir.

Tasavvufta, muhabbet ve aşk veren şey ve sebebe denilir. Allah dostunun kalbi için kullanılır⁷⁰.

Nutkun Mesîhâ'nın demi âşıkların olmaz gamı
Sun bizlere câm-ı Cem'i bu denlü atşân sendedir (31-9)

CELÂL ve CEMÂL: Mutasavvıflar Allah'ın isim ve sıfatlarını celâl ve cemâl olmak üzere ikiye ayırır ve iki türlü zuhur ve tecelliden bahsederler. Allah'ın kahr ve gazabına delâlet eden isim ve sıfatlarını celâl, lutuf ve rızâsına delâlet eden isim ve sıfatlarını da cemâl tabiriyle ifade ederler. Celâl sıfatları sâlik üzerinde heybet, cemâl sıfatları üns tesiri meydana getirir. Celâlin sonucu korkma, sıkılma ve üzülme, cemâlin sonucu ümitlenme, rahatlama ve sevinmedir.⁷¹

Hakk'ın kahr ve gazap tecellesi yerinde kullanılan bu kelime, son derecede azamet, fevkalâde ululuk mânâsına gelir. İsm-i Celâl, Lâfza-i Celâl, Zülcelâl ve Celâli tabirleri olarak kullanılır. Cenâb-ı Hakk'ın lütuf ile tecellisine Cemâl denildiği gibi bunun mukabili olarak Kahır ile tecellisine de Celâl denilir. Celâl Hakk'ın mânevi kahrına da derler ki bu suretle (gayriyeti) ortadan kaldıracağı için, Celâli Cemâlinin aynı olur.

⁶⁹ Kuyumcu, a.g.e., s.253

⁷⁰ Cebecioğlu, a.g.e., s.42

⁷¹ Süleyman Uludağ, "Celâl", TDVİA, c.7, s.240, <https://islamansiklopedisi.org.tr/celal--tasavvuf>, (13.05.2019).

Mutasavvıflar Allah'ın lutuf ve rızâsını gösteren sıfatlarını cemâl tabiriyle ifade etmişlerdir.⁷² Cemâl lügatte güzellik, bilhassa yüz güzelliği demek olup Allah'ın cennette müşahedesine denilir. Lütf-u rızaya ait sıfatlara cemâl sıfatı, kahr u gazaba ait sıfatlara da celâl sıfatı denilir. Cemâlden terbiye olan meşakkatsiz, celâlden terbiye olan da eziyet ve zahmetli olur.

Aşağıda cemal lütuf ve rahmet manasında; celal ise kahr ve gazap manasında kullanılmıştır. Allah'tan gelecek kahr ve gazapta bile bir cemal yani güzellik ve lütuf bulunacağını ifade eden Salih Baba, hayatı zehirli şeyde gönül süsleyen sevgiliyi ise gönül şehrinde aramak gerektiğini söyler. Bu sayede muhabbet güllerinin görülebileceğini ve hakikat meyvelerinin derilebileceğini ifade eder. Yani muhabbet ve hakikata ulaşabilmek için eza ve cefa çekmek gerektiğini nefsin isteklerinin zıddına hareket etmek gerektiğini belirtir.

Cemâli var Celâl kahrında ara
Hayâtı var semûm bahrinde ara
Dilârâyı gönül şehrinde ara
Muhabbet güllerin görmek dilersen
Hakikat meyvesin dermek dilersen (115-4)

Çü mazhardır Cemâl ile Celâl'e
Zevale İrgürür kimin kemâle (160-31)

Gönül fehm edeli "lâ"dan "illâ"yı
Mecnûn-veş biz de bulduk Leylâ'yı
Nûr-ı cemâlinde seyr et Mevlâ'yı
Bir rûh-ı musaffa mir'âtımız var (29-12)

CEM: Fena-Beka gibi sufinin yaşadığı halleri birbirinden farklı iki ıstılah ile açıklayan pekçok tasavvufi kelimelerden biride cem-fark'tır. Cem' toplamak, fark ayırmak demektir.⁷³

⁷² Süleyman Uludağ, "Cemâl", TDVİA, c.7, s.296, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cemal--tasavvuf>, (13.05.2019).

⁷³ Kara, a.g.e., s.166

Toplamak, toplanılmak, biriktirmek manalarına gelir. Dağınık bir halde bulunan ilgi ve dikkati tek noktada toplamak.⁷⁴ Tasavvufta mahlûkatı görmeyerek Hakk'ı görmek demektir, birliktir. Bu makamda sâlikin gözünde halk (yaratıklar) kalmaz⁷⁵. Cem'in karşısı `fark'tır. Cem, dağınık bir durumda bulunan dikkat ve ilgiyi tek noktada toplamak anlamına da gelir. Buna göre dikkat ve ilgisini Allah'ta yoğunlaştıran sûfi, zikrederken yalnız "Allah" der, başka bir şey söylemez ve görmez⁷⁶. Dikkat ve ilgisini Hakk'ın dışındaki varlıklara yönelten kişi ise yaratıklardan başka bir şey görmez. Cem, Cemü'l-Cem, Hazretü'l-Cem olmak üzere üçe ayrılır. Hazretü'l-Cem kurbu feraiz makamı olup bu makamda sâlik Hak ile Bâki olur, sâlikin işleri Hak tarafından görülür. Cemü'l-Cem'de sâlik büsbütün Hakk-'ın maadasından fânidir ki bu mertebe Ehadiyet mertebesidir.

Cem'in bu üç mertebesine bekâ makamları denilir ki Tevhid ve Fenâ makamlarının mukabilidir. Tevhid-i sıfatla sıfatından; Tevhid-i Zâtta zâtından fani; Cem makamında Hakk'ın ef'aliyle, Hazretü'l-Cem'de sıfatiyle, Cemü'l-Cem'de ise zâtiyle bâki olur.

Aşağıda cem terimi “tüm”, ”bütün”, ”her türlü” manalarında kullanılmıştır. Salih Baba şeyhinin müşşid-i kâmil olduğunu ifade etmekle beraber tüm ilimleri de bildiğini belirtir. -111-9 aynı manada kullanılmış

Cemî-i ilme şâmildir dahi ilmiyle âmildir

Pîrim müşşid-i kâmidir yüzü bedrâya düştüm ben (109-18)

Aşağıdaki beyitte ise cem terimi “toplanma”, “bir araya gelme” manasında kullanılmıştır. 30-6 aynı manda kullanılmış

Her taraftan cem olup âşıkları

Döktüler meydâna çok türlü meta (72-4)

Cemî-i sohbetinden oldum irşâd

Ki kırk yerden yarılmış bir kılâm ben (111-9)

⁷⁴ Hasan Kâmil Yılmaz, "CEM", TDVİA, c.7, s.278, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cem--tasavvuf>, (13.05. 2019).

⁷⁵ Kuyumcu, a.g.e., s.254

⁷⁶ Karaman v.dğr, a.g.e., s.90

Cem oldu vücûdunda senin çâr-ı anâsır
Hep sonra gine geldiği ârâya giderle r(30-6)

CEMÜ'L-CEM: Cem'in mertebelerindedir. Cem halinin bir üst derecesidir.⁷⁷
Cem'in tarifi kısmında mevcuttur.

Bular rûh-ı musaffadır ki "cemü'l-cem" e varmışlar
Cemî'den farka gelmişler vekîl-i Mustafâ'dır pîr (38-3)

CEVHER: Kıymetli taş. Arazın zıddı. Cevher zâtiyle kâim olana; âraz ise, cevherle görünen ve var olana denilir. Güzellik, cisim için bir ârazdır. Cism ise rûha nisbetle âraz. Rûh ise zâtiyle kâim olduğundan cevherdir. Asıl cevher ise Allah'dır. Ondan başka bütün yaratıklar ârazdır. Herşeyin görünen şekli ve vasıfları sûrettir. Sûret şeklinde tecellî eden ise mânâdır. Sûret böylece ârazdır. Yani kendi kendine ve başlı başına duramayan, olamayan bir şeydir. Mânâ ise cevherdir, başlı başına vardır ve sûret şeklinde görünür. Mânâ-i hakiki ise Allah'dır. Sûret de bütün kâinattır. Sûretlerde sayı vardır, sûretler değişir ve bozulur; fakat mânâ daimidir. Bütün bu sûretler asıl mânâdan, onun zuhuru olmakla beraber O, hepsinden münezzehtir.⁷⁸

Seni ben bilirim ey cân ne cevher ma'denindensin
Anâsır sâye-bânındır gezersin zîr ü bâlâyı (141-10)

Aşağıdaki beyitte cevher “kıymetli bir şey” manasında kullanılmıştır. Ömrü cevhere benzeten Salih Baba kıymetli olan ömür cevherinin kadrini bilerek zamanımızı gafletle geçirmememiz gerektiğini hatırlatır. -75-8 aynı manada kullanılmış. Şeyhinin özünü cevhere benzeterak kıymetli olduğunu ifade etmiştir.

Ömür bir cevherdir kadri bilinmez
Sakın gafletle geçirme zamanı (2-12)

Pîrimiz Şeyh-i Sâmi Hazretidir
Özü cevher kelâmı dürr-i şeffaf (75-8)

⁷⁷ Kara, a.g.e., s.166

⁷⁸ Kuyumcu, a.g.e., s.254

CEZBE: Sözlükte “çekmek” anlamına gelen cezbe, tasavvufta “Hakk’ın kulu kendine çekmesi ve âniden yüce huzuruna yükseltmesi” demektir.⁷⁹ Cezbe Allah’ın sevdiği kulunun kalbinden perdeyi kaldırması ve gayreti olmadan onu manevî makamlara çıkarmasıdır. Cezbe, kulda istikâmet ve ibadet arzusu doğurarak ona belâ ve musibetlere dayanma gücü kazandırır. Kul cezbe sırasında Allah’ın dışında her şeyi unutarak kendinden geçer ve kulluğundan habersiz hale gelir, vecd ve istiğrak haline girer. Zikir, sohbet ve semâ toplantılarında kalbine doğan şeylere dayanamıyarak kendinden geçen, gayri ihtiyarî sıçrayıp bağırarak kimselerin davranışlarına da cezbe denilmektedir.⁸⁰

Cezbe, riyazet ve ibadete devamlı hassaların kaybolması, Allah’ın kulunu kendisine çekmesi, Hakk’a vusul için bir tarikat vasıtasıdır. Cezbedeki tek şart, istidattır, kisbi olmayan bir Allah vergisidir. Sâlikte bu istidat olmazsa riyazet ve tasfiye ile Hakk’a vusul nasip olmaz. Sâlikden lütf-u Rabbanî hâsıl olan hâle cezbe, deliden sâdır olan fiile de cinnet denir ki farkını izaha lüzum yoktur.

Cezbe mecazen vecd hâli, rûhun heyecanı demektir. Açık ve gizli olarak iki türlü cezbe vardır. 1-) Gizli(hafi) cezbe: Kulun Hakk’ı sevmesi 2-) Açık (celi) cezbe: Hakk’ın kulu sevmesidir.⁸¹

Cezbe tabiri aşağıdaki beyitte aşırı bağıllık ve muhabbet, vecd hali, ruhun heyecanı manalarında kullanılmıştır. Nakşîbendî tarikatının Halidî koluna mensub olduğunu belirten Salih Baba tarikatındaki tarz ve usullerini Sıbgatullah efendiden aldıklarını ifade ettikten sonra Rahman’a olan bağıllık ve aşırı muhabbetlerinin kendinden geçer derecedeki heyecanlı ruh halllerinin Pir-i Tağî himmetinden geldiğini söyler.

Hâlidî Kolundan açılmış bizim meydânımız
Sıbgatullah'tan alınmış rengimiz elvanımız
Pîri Tâgî himmetidir cezbe-i Rahmanımız
Keşf olur sırr-ı hakikat ilm i irfan bizdedir (49-7)

Destin kudret kabzası
Ehl-i aşkın cezbesi
Gönlün tevhîd ravzası

⁷⁹ Hasan Kâmil Yılmaz, "Cezbe", c.7, s.504, TDVİA, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cezbe-tasavvuf> (13.05.2019).

⁸⁰ Karaman v.dğr, a.g.e., s.99

⁸¹ Kuyumcu, a.g.e., s.254.

DEM: Farsça, soluk veya zaman manasınadır. Tasavvufta ise nefes ve vakit anlamına gelen bir terimdir. Tasavvufta, sûfinin geçmiş ve gelecek endişesinden kurtularak içinde bulunduğu ânı yaşaması esastır. Bu hâli elde etmiş kişi, ibnu'l-Vakt adıyla anılır ve sürekli Allah'la beraberdir yani "ihsan" derecesine ulaşmıştır. Yine sûfilerde zaman, iki olay arasındaki zihnî mukayeseden ortaya çıkan mücerred ve zihnî bir mefhumdur. Nitekim mekân da, kevn (oluş)'e uyar. Bir şey varlıkta ortaya çıkmadıkça, en, boy, yükseklik gibi mekânı belirleyen alanda bulunmaz. Zamanın gerçeği, sürekli yaşamakta olduğumuz "an" dır. Ân'larm sürekliliği ile zaman mefhumu meydana gelir. Bu bakımdan akıp giden bu ân'a, "ân-ı dâim" denir. Bütün varlıklar, kâinat, her an gayben ayn'a, ayn'dan gaybe gitmektedir. Yaratılış bu yüzden daimidir. Ve bir an önceki âlem, bir sonraki âlemin aynısı değildir. Sûfi, her ân ne âlemde ise, ona göre, o anda tahakkuk eden âlem odur. Suretler geçer, hakikatler bakı kalır. Bu inanç sülûlerce, "dem bu dem, saat bu saat" atasözüyle belirtilir.⁸²

Dem-i İsa denilince, nefes etmesi, velâyet-i peygamberîsi ile ölüleri diriltip, hastaları iyi etmesi kastolunur. Tasavvufta mürşîdin velâyet nefesi ile ölü kâlpîleri diriltmesine benzetilir. (Dem bu dem) şeklinde de, her fırsatı değerlendirmek için mânevi vazifelerden birinin yapılması, zamanın asla israf edilmeyip ihyâ edilmesinden kinaye söylenir.

Aşağıdaki beyitte dem terimi zaman manasında kullanılmıştır. Sürüyü tamamen kendileri yiyenlerin çobanı her zaman maskara edeceklerini söyler. – 107-9 aynı yani zaman manasında kullanılmış.

Sürüyü büsbütün kendileri yer

Ederler maskara her dem çobanı (2-14)

İkinin hizmeti her dem imaret eylemek kevnî

İkinin hizmeti dâim yıkıp kılmaktadır vîrân (107-9)

⁸² Cebecioğlu, a.g.e., s.59

DERÛN: İç taraf, dâhil, kâlb ve bunlara ait hâller hakkında kullanılır bir tâbir olarak bâtın tâbiri mânâsına eş bir ifade içinde söylenir.⁸³ Melekût âlemi, gönül âlemi, ruhani âlem.⁸⁴

Aşağıda derun iç veya kalp manasında kullanılmıştır. Salih Baba “İçimde veya kalbimde yanan muhabet ateşi bana o sevgilinin hediyesi değil mi” diyerek içinin aşk ateşi ile yandığını bu aşk ateşinin ise sevgiliden kendisine bir hediye olduğunu ifade eder. -Altındaki tüm beyitler iç manasında kullanılmıştır.

Derûnumda yanan nâr-ı muhabbet
Bana ol tuhfe-i cânân değil mi? (142-35)

Derûnum pâk edip hubb-ı sivâdan
Münevver eylemek şânındır ânı (2-28)

Bu derûnum bir aceb derde giriftar eyledin
Rûz u şeb bu zâr ile giryânım Allah aşkına (9-3)

Pîr-i Sâmi Hazretin yâ Rabbena
Bu derûnum derdine eyle tabîb (13-6)

DERVİŞ: Fakir, dilenci, dünyadan yüz çeviren, kendini Allah’a veren kişi. Maneviyatla gönlü zengin olan fakir ve tam kelime karşılığı olarak fakir ve yoksula denir. Ayrıca kapı eşiği manasına da gelir. Tasavvufta bir şeyhin biatı ve terbiyesi altında bulunan kişi demektir.⁸⁵

Derviş kelimesi aşağıda bir şeyhe biat ederek onun terbiyesi altına giren kişi anlamında kullanılmıştır. Salih Baba derviş olabilmek için bir şeyhe teslim olmak ve eşiğine baş koyup can vermek gerektiğini söyler. – aşağıdaki beyitlerde de derviş aynı manada kullanılmıştır.

Evvelâ bir pîre teslîm olmayan dervîş midir?
Eşiğinde baş koyup cân vermeyen dervîş midir? (39-1)

⁸³ Kuyumcu, a.g.e., s.255

⁸⁴ Cebecioğlu, a.g.e., s.60

⁸⁵ Cebecioğlu, a.g.e., s.60

Gelin dergâha dervişler
Kılalım zevk ü cünbüşler
Huda'nındır kamu işler
Bu meydân-ı muhabbettir
Şefimiz Muhammed'dir (34-2)

Dervişler şahı Sâmî
Hakikat mâhı Sâmî
Aşkın misbâhı Sâmî
Ben dervîş olamadım
Hakkı da bulamadım (105-15)

DEST: El, eli demektir. İntisap sırasında ve bîat da denilen muamelede itaat ve emrini tutup, yolunca gitme ahdini taşıyan ve tokalaşmak şeklindeki harekete el tutma mânâsına dest tutma veya yed-i saadetten tutma denilir. Ve tarîkatın asıl ve başlangıcıdır. Yed de el demektir.⁸⁶

Dest-i kudret destini bil nûr-ı Ahmed zâtını
Sıdk ile sâlik oluben arşa dek seyrân ara (10-9)

Aşağıdaki beyitte dest “el” manasında kullanılmıştır. Salih Baba Şarabı Pir-inin elinden içerek vahdet şarabının yudumundan nasiplenmeyi diler.

Dest-i pîrimden içirip badeyi
Cür'a-i vahdet meyinden kıl nasîb (13-4)

DÎDÂR: Karşılıklı konuşma, görüş, seyretme, yüz, göz ve çehre mânâlarına gelir ve tarîkat tabiri olarak Cenâb-ı Hakk'ın Cemâlini seyretmeye denir. Şeyh için de kullanılır. Râbîta da, didârı görmenin mürşîd yüzündeki egzersizi olup, mürîdi o benzersiz nûra alıştırma, yaklaştırmadır.⁸⁷

⁸⁶ Kuyumcu, a.g.e., s.255

⁸⁷ Kuyumcu, a.g.e., s.255

Salih ise hep benliğini pîrine verdi
Çıktı aradan vuslat-ı dîdâr ile gitti (132-14)

Dîdâra karşı canın
Aynıdır hem îmânın
Solmaz gonca dehânın
Gül-i şinâde sâkî (135-4)

DÜNYA: Üzerinde yaşadığımız yeryüzü. Âhirete geçit, berzah olan yer ve âhiret azığının toplandığı bu sebeple de vazgeçilmez bir uğrak. Denî yani aşağılık veya alçak denilen dünya, âhireti unutma hali ve gaflete düşmenin tarifidir. Onun için "Dünya Hüda'dan gafil olmaktır, kumaş, gümüş, oğul ve kadın değildir) denilmiştir. Zühd tabirinin hakîkati, dünya sevdasını gönülden çıkarmaktır. Dünyayı terk değildir. Şerîat ve hakîkat erbabına göre terkedilmesi gereken dünya, haramdan kazanılıp harama sarfedilen şeylerdir. Helâlden kazanılıp dînî emir ve menfaatlere harcanan ise dünya tarifinin dışındadır.⁸⁸ Tasavvufta Dünya çeşitli şekillerde kullanılmıştır.1-Seni Allah'tan alıkoyan her şey. 2- İmtihan yeri. 3- Geçici, fani yer.⁸⁹

Aşağıda dünya kelimesi geçici ve fani olan zevk, eğlence ve menfaati nefsimizin hoşuna giden yeryüzü anlamında kullanılmıştır. İçi dışı bir olmayanları koyun başlı köpeklere benzeten Salih Baba bunların çok kıymet verdikleri ve adeta taptıkları şeyin dünya olduğunu söyler.

Bular benzer koyun başlı kilâba
Buların dünyadır dîni imânı (2-15)

Buradaki beyitte "dünya" kelimesi geçici ve fani olan yeryüzü manasında kullanılmıştır.

Her kim ki tuttu destini soyundu varlık postunu
Baldu hakîkat dostunu bildi bu dünya fânidir (33-9)

⁸⁸ Kuyumcu, a.g.e., s.255

⁸⁹ Cebecioğlu, a.g.e., s.60

EDEP: İyi ahlak, güzel terbiye, utanma, zarafet, usluluk, insanlara kavlen, fiilen güzel davranışta bulunmak. Cürcani'ye göre, hatanın her çeşidinden sakınmayı bilmektir.⁹⁰ Tasavvufta hatanın her çeşidinden korunmaya sebep olan şeyi bilmektir. Meşâyih lisanında edebten murat, bazan şeriat edebi, bazan hizmet edebi, bazan da Hak edebidir.⁹¹ Mutasavvıflar, genelde iki türlü edep kabul ederler: Birincisi, şekli, zahiri edep ki ameli riyadan, münafıklıktan, yağcılıktan korumaktır. İkincisi de bâtını edeptir ki kalpteki şehvet, itiraz, irade de zayıflık gibi olumsuz şeyleri temizlemekten ibarettir.⁹²

Aşağıda edeb terimi iyi ve güzel ahlak sahibi olma manasında kullanılmıştır. Salih Baba Allah'a yakın olmak için iyi ve güzel ahlaklı olmak gerektiğini ayrıca iyi ve güzel ahlak sahibi olanların yolundan ve beraberliğinden ayrılmamak lazım geldiğini zira bu özelliklere sahip kafilenin her zaman bulunamayacağını söyler. 46-5 te de iyi ve güzel ahlak manasında kullanılmıştır.

Hem ehl-i edeb ol ki mukarreb olasın
Kafileden ayrılma bu kervan ele girmez (55-4)

Doğru olursa muhabbet şart-edeb sakıt olur
Zayi etme senden ister belki bir vakit olur
Câhil ile sohbet etme işleri sakat olur
"Akl-ı küll" sensin gönül "levlak" senin şânındadır
Her ne var a'lâ vü esfel cümle dîvânındadır (46-5)

Aşağıdaki beyitte edeb terimi uygun olmayan, yersiz ve gereksiz bir davranış ve hal manasında kullanılmıştır. Salih Baba halini çokça arzetmektedir fakat her bir halinin de bilindiğinin farkındadır. Hali bilindiği halde bu kadar arz-ı hal etmeyi uygun bulmaz ve edepsizlik olarak değerlendirir fakat yine de şikâyetle bulunur.

Bu denli arz-ı hâl etmek sana ben bî-edebdendir
Bilirken her bir ahvâlim ederim yine şekvayı (141-113)

⁹⁰ Cebecioğlu, a.g.e., s.69

⁹¹ Kuyumcu, a.g.e., s.255

⁹² Cebecioğlu, a.g.e., s.69

EREN: Allah'a ulaşan kişi.⁹³ Yetişen, vâsıl olan kemâle ulaşan velî mânâsına gelir ve Evliyâ, Evliyâullah, Velî ve Veliyyullah tabirleriyle aynı mânâdadır.⁹⁴

Eren kelimesi aşağıdaki beyitte veli, evliya, Allah'a ulaşmış kişiler manasında kullanılmıştır. Erenlerden kendisine yardım edilmediğini söyleyen Salih Baba bu halin kaderin takdiri olduğunu ifade eder. 19-6 da evliya, veli manasında kullanılmış. 135-1 beyiti de aynı manada.

Erenlerden bana olmadı imdâd
Mukadder böyle yazılmış ne çâre (6-4)

Müttakîler kisvetine müddeiler girdiler
Muhtefî oldu erenler arayıp bulmak da güç (19-6)

Ey erenler arslanı
Geldin imdada sâkî
Doldurdun Erzincan'ı
Nûr u ziyada sâkî (135-1)

ESMÂ: İsimler demektir. Cenâb-ı Hakk'ın isimleri olarak Kur'an-ı Kerim'de zikredilen ve hadîs-i şerîf ile sayılan ve Esmâ-i Hüsnâ (Güzel İsimler) denilen 99 ismi şerifi kast olunur. Bunlardan bir kısmı Allah, Hû, Bâkî gibi zât isimleridir. Allah'ın zâtına aittir. Allah ismi şerifi ise bütün isimlerin mânâlarını toplamış ve mahlûkattan hiç birisine hiçbir zaman isim olmamış, tek ve eşsiz bir isimdir. İlâhî esma sonsuz olduğu halde, 99 u olan Esmâ-i Hüsnâ ile (Binbir ism-i şerifi) meşhur olmuştur.⁹⁵

Aşağıda esma terimi mahlûkat, varlıklar manasında kullanılmıştır. Salih Baba, Allah'ın isimlerini tecelli ettirecek mahlûklar, varlıklar görünmeyen âlemde iken, âlemde açık ve net olarak isimleri ortaya çıkarmanın Resulallah olduğunu söyler.

Dahi hem âlem-i a'mâda iken cümle esmalar
Zuhuri âlem-i a'yânı sensin yâ Resûlallah (125-2)

⁹³ Cebecioğlu, a.g.e., s.75

⁹⁴ Kuyumcu, a.g.e., s.255

⁹⁵ Kuyumcu, a.g.e., s.258

Aşağıda esma terimi Allah'ın isimleri manasında kullanılmıştır. Herşeyden evvel Allah'ın var olduğunu belirten Salih Baba Allah'ın isim ve sıfatlarıyla her yeri kapladığını ifade eder. Ayrıca bütün isimlerin sahibi olduğunu, hayat vermenin ve öldürmenin Allah'ın elinde olduğunu söyler.

Ki sen ol Akl-ı Evvel'sin muhî-i Arş-ı Azam'sın
Kamu esmayı câmi'sin senindir hem hayat-ihlâk (80-3)

EVİRÂD: Tarîkat mensupları tarafından hergün okunan (ed'îye-i me'sûre) (riyayet yoluyla öğretilen kıymetli ve vazife şeklindeki esmâ, duâ ve âyet veya salavâtlar) yahud bunların hepsinin mürşîd tarafından emredilen bir tertibi. Buna vird denir ve evrad virdin çoğuludur.⁹⁶

Kur'an-ı Kerim'de kıraati âdet edilen cüzlere, her vakit dilde ve ağızda dolaşan söze de denir ve (bunu evrad edindi) diye söylenir.

Her tarîkatın, hatta her mürîdin evradı ayrı olabilir. Virdin neticesi vâridattır. Vâridat da kâlbe doluveren ilâhî ilham ve ikramın ilk şeklidir.

Aşağıdaki beyitte evrad devamlı okunan dua ve zikir manasında kullanılmıştır. Salih Baba, kâmil insanların evradının yani dillerinden düşürmedikleri zikir ve dualarının Allah'ın yaratmış olduğu tüm varlıklara bakarak tefekkür etmek olduğunu söyler.

Bilinmez âlemin sırrı nihândır
Dört şahın hükmüyle döner cihandır
Arif olanlara özge seyrândır
Kâmile her eşya olmuş bir evrâd (26-4)

Pîrden murâd irşâd imiş Sanma hemân evrâd imiş
Maksûd "le-bi'l-mirsâd" imiş Göstere doğru yârini (147-14)

FAHR: Öğünme, yaptığını sayarak öğünme, övülmeye sebep olacak kimse, fazilet, şeref ve büyüklük mânâlarına gelir. Fahr-i Kâinat ve Fahr-i Âlem olarak Peygamberimizin nâmı ki bütün âlemin kendisi ile şeref bulup iftihar ettiği Hz. Muham-

⁹⁶ Kuyumcu, a.g.e., s.259

medidir. Mefhar-i Mevcudat veya Mefhari Kâinat şeklinde de kâinatın kendisiyle iftihar ettiği yüce zât, Resûl-ü zîşândır.⁹⁷

Aşağıdaki beyitte fahr öğünme manasında kullanılmıştır. Saih baba kusurunun çok olduğunu lakin Allah'ın afvetme bağışlama sıfatıyla öğündüğünü belirtiyor.

Kusurum çok velâkin eylerem afvın ile fahri
Senin şânındır afvetmek günâhım sen safa geldin (89-2)

Aşağıdaki beyitlerde de öğünme manasında zikredilmiştir. Kemale ermenin fakirlikle öğünmekle – Allah'ın hazinelerinin sonsuzluğu karşısında kendisinin ne kadar ihtiyaçlı yani fakir olduğunu anlayarak Allah'ın hazinelerinin sonsuzluğundan dolayı şükür ve fahretmek - mümkün olacağını ifade ediyor.

Kemâle ermek istersen çü "fakrî fahrî" yâd eyle
Müeddeb ol mukarreb ol şaşırma yolu erkânı (149-2)

FAKR: Fakirlik, yoksulluk demektir. Varlıktan kurtulup Allah'a fani olmaktır. Kulun Allah'tan başka hiçbir şeye ihtiyaç duymamasıdır.⁹⁸ Diğer bir ifade ile tasavvuf terimi olarak kişinin zorunlu ihtiyaçlarını karşılayabileceği imkânının bulunmaması veya kendisinin her an Allah'a muhtaç olduğunu bilmesi demektir.⁹⁹

Aşağıda fakr terimi fakirlik manasında kullanılmıştır. Salih Baba insanın sonsuz ihtiyaçlarının farkında olarak bu ihtiyaçlarını sozsuz hazineleri olan yaratıcısı tarafından karşılandığını anlayarak kendi fakirliği ile Allah'ın sonsuz hazinelerini ve rahmetini anlamaya vesile olduğu için öğünmesi gerektiğini söyler.

"Fakrî fahrî' ihtiyar et sen sana gel ey gönül
Gel hakkı sen sende bul gitme yabane çâre ne (127-9)

FARK: Ayırt etme, ayırmak, seçilmek. Tasavvufi olarak "Senden alınana cem', sana verilene fark" denir. Çoklukta birliği, birlikte çokluğu, herhangi bir karşılıklı engelleme olmadan görmek demektir. Başka bir tarife göre, beşeri hallere yak-

⁹⁷ Kuyumcu, a.g.e., s.259

⁹⁸ Cebecioğlu, a.g.e., s.79

⁹⁹ Karaman v.dğr, a.g.e., s170-1

laşma ve kulluğu yerine getirme açısından kulun kesbine fark; Allah tarafından olan ihsan ve lütuflar da cem' denir.¹⁰⁰

Remz ile gönül fehm edeli cem ile farkı
Çıktım aradan "lâ" ile "illâ"yı da bildim (97-5)

FENÂ: Çoğu zaman bekâ ile beraber kullanılan tasavvufi bir ıstılah olan fena, yok olmak bekâ var olmak manasına gelir. Fena-Beka ile ilgili en yaygın tarif Ebu Yakup Nehrecori'ye (Ö.330/941) aittir. Muhyiddin b. Arabi ve Seyyid Şerif Cürcani'de bu tarifi benimsemişlerdir. Şöyle ifade edilir: Fena, kulun varlığını görmekten fani olması, beka ise bütün hükümlerde Allah'ın varlığını müşahade etmesi demektir.¹⁰¹

Tasavvufta ise; eşyanın nazardan silinmesi, göz, kâlp ve gönülden atılması demektir, terktir.

Genellikle var olmak, sürekli olmak anlamındaki bekâ kelimesiyle birlikte kullanılmaktadır. Kur'ân'da her iki kavramın da türevleri geçmektedir (Nahl, 16/96; Rahmân, 55/26-27). Tasavvufta fenâ kulun kendi fiil ve davranışlarını görmekten fâni olup gerçek kul olma noktasına ulaşması anlamında kullanılmaktadır. Fenâ, müridin kötü huylarını yok etmesi, bekâ da iyi vasıflar kazanmasıdır. Fenâ, Allah ile birleşme değil, Allah'ın mutlak irade ve kudretinin tanınmasından ibarettir. Kulun fâni olması demek Hakk'ın celâl ve azametini temâşa etmesi, O'nun celâlinde dünya ve âhireti unutmaktır.¹⁰²

Bu fena gülzârı içre faili mef'ûlünü
Her sıfattan zât-ı Hakk'ı bilmeyen dervîş midir? (39-6)

Aşağıdaki beyitte fena terimi kendi varlığından, benliğinden geçme manasında zikredilmiştir. Salih Baba da berzah âleminden geçmek ve beka bahçesine göçmek isteyenlerin terakkiye vesile olan yollardan fena bulmak yolunu tercih etmelerini tavsiye eder.

¹⁰⁰ Cebecioğlu, a.g.e., s.80

¹⁰¹ Kara, a.g.e., s.163

¹⁰² Karaman v.dğr, a.g.e., s.175-6

Tenezzülden halâs olmaklık iste
Terakkiden fena bulmaklık iste
Hak ile âşinâ olmaklık iste
Bu berzah âlemin geçmek dilersen
Beka gülşanına göçmek dilersen (88-9)

GAVS: Yardım etme. İmdada yetişme. Bunun yerine “kutub” da kullanılır. En yüksek manevi makamdır.¹⁰³

Aşağıda gavs terimi en yüksek manevi makamı ifade edecek şekilde kullanılmıştır. Salih Baba Pir-i Tağî'nin Pir-i Şah Sıbgatullah'ın Gavsü'l-a'zam makamında olduğunu ifade eder.

Gavsü'l-a'zam Pîri Şâh Sıbgatullah
Çoktur kapısında Ârif-i billah
Kâim-makâmıdır hasbetenlillah
Haktır her işleri Pîr-i Tâgî'nin (81-5)

GAYB: Göz önünde olmayan, bilinmeyen, gizli olan, gaib. Senden Hakk'ın gizlediği her şeydir. Allah'ın pek çok âlemleri vardır. Allah'ın insan vasıtasıyla baktığı âleme, vücûdî şehâdet denir. Allah'ın insan vasıtası olmaksızın baktığı âleme de gayb denir. Gayb da, ikiye ayrılmıştır. Allah gaybın birini, insanın ilminde mufassal kılmıştır. Yine bir gayb vardır ki, onu da insanın kabiliyetinde mücmel olarak yaratmıştır. Birinci gaybe vücûdî denir, âlem-i melekût gibi. İkinciye de, gayb-ı ademî âlem denir ki, bu âlemi Allah bilir kullar bilmez. Bu ikinci âlem bize göre, adem mesabesinde dir.¹⁰⁴

Âlem-i gaybın vücûdun cümle eyler aşikâr
Cennetü'l-Me'vâ misâli arz eder anı adem (103-20)

GAYRET: İlâhî sıfatlardandır. Faaliyet, Kıskanma manasınadır. Gayret iki kısımdır. Biri, nefsler üzerinde beşeri gayret, öbürü de kâlbler üzerindeki ilâhî gayret-

¹⁰³ Cebecioğlu, a.g.e., s.88

¹⁰⁴ Cebecioğlu, a.g.e., s.89

tir. Kulun gayreti, fillah, lillah ve Allah olmak üzere üç kısımdır. Birinci ve ikinci kısımlar; İslâm'ın emirlerine aykırı bir durum görünce, buna el ve dil ile karşı çıkmak veya bunlara imkân bulunmazsa, kalben buğz etmek, şeklindedir. Üçüncü kısım gayretullah ise; hakikî muhabbetle, mecazî muhabbet arasını farketmektir. Gayret aşırı sevgiden kaynaklanan bir husustur. Sevgide vefayı ifade eder.¹⁰⁵

Aşağıda gayret terimi faaliyet, azim manalarında kullanılmıştır. Salih Baba Pir-i Sami hazretlerinden bahsettiği beyitte Pir-i Şeyh Sami efendinin şeriat, tarikat ve hakikat'ta kemale erdiğini ve bu yolda doğrulukla hareket edip gayret ettiğini ifade eder.

Hem şerî'at hem tarîkat hem hakikat kâmilî
Hakk ile icra edip eyler bu yolda gayreti (1-17)

GÖNÜL: Kâlb ve rûhun bir hâli, temiz ve saf şekli mânâsına kullanılır. Tasavvufta ise, insan maneviyatı, dünya ve kötülüğe meylederse buna nefis, Hakk'a ve Hakk'ın tavsiye ettiği iyiliğe meylederse buna da gönül denilmiştir. Ayrıca, büyüklerin duasını talep etmek manasındadır.¹⁰⁶

Aşağıdaki beyitte gönül kelimesi kalp ve ruhun temiz ve saf şekli manasında kullanılmıştır. Salih Baba, kalp ve ruhun kendisine çeki düzen vererek hased ve kibir yapmaması gerektiğini zira bu sıfatlarla ahlaklanan kişilerin eşkıya olduklarını söyler.

Sen sana gel ey gönül kılma hased kibr ü riya
Bu sıfatlarla tahalluk eden oldu eşkıya (4-1)

HAKİKAT: Lügatte bir şeyin aslı ve esasına, doğru ve gerçek olana denir. Tasavvufta hakikat terimi “zâhirin ardındaki örtülü ve gizli mâna, dinî hayatın en yüksek seviyede yaşanarak ilâhî sırlara âşina olunması” gibi anlamlar ifade eder.¹⁰⁷ Böylece dini, sadece şekil ve merasimden ibaret görmeyip, bunların yanı sıra ondan daha önemli olan anlam ve özüne değer vermek gerekir. Bu ise dinî hükümlerin gaye ve hikmetlerine uygun bir şekilde yorumlanması, eksiksiz uygulanması ve yaşanması

¹⁰⁵ Cebecioğlu, a.g.e., s.90

¹⁰⁶ Kuyumcu, a.g.e., s.263

¹⁰⁷ Mehmet Demirci, "HAKİKAT", TDVİA, c.15, s.178, (15.05.2019).

anlamına gelmektedir. Hakikat ile şeriat bir paranın iki yüzü gibidir. Hakikatsiz (öz-süz, anlamsız) şeriat makbul değil, şeriatsız hakikat ise bâtıdır. İkisi arasında tam bir uyum vardır.¹⁰⁸

Sufiler, şeriat tarikat, hakikat ve marifet şeklinde, Allah'a ulaşma yolunda dört merteye kabul ederler. Görüldüğü gibi bunlardan üçüncüsü, "hakikat"tir. Sufiyye bunlardan ilkinin avam (genel olarak halk), ikincisinin havâss (seçkinler), üçüncüsünün havâssu'l-havâss, dördüncüsünün de ehass-ı havâssü'l-havâss'a ait olduğunu söylerler. Hacı Şaban-ı Velî, şeriatın beden, tarikatın kalp, hakikatın ruh, marifetin de Hak olduğunu söyler. Hakikat hâli ile vasıflananlara hakikat ehli denir ki tasavvufta kulun kendisinin fâil-i hakiki olmayıp ancak Hak Tealâ olduğunu kesin olarak bilmesi ve kendi beşerî sıfatlarından soyulup ilâhî sıfatlarla sıfatlanmasıdır. (Rûhsatları bırakıp azimetle amel etmek hakikatın anahtarıdır) denilmiştir. (Tarikat, tavrı hareketim; marifet, sermayem; hakikat hâlimin ölçüsüdür) denildiğine göre, hakikat, şeriatın semeresi ve belki de kendisidir.¹⁰⁹

Aşağıdaki beyitte hakikat tabiri herşeyi Allah'tan bilme, herşeyin failinin Allah olduğu kulun fail-i hakiki olmadığını bilme, herşeyin Allah'ın isim ve sıfatlarının tecellisi olduğunu anlama, insanın mahiyetindeki noksan sıfatları görerek Rabbinin her türlü noksan sıfatlardan münezzehe olduğunu idrak etme manasında kullanılmıştır. Diğer beyitlerde aynı mada kullanılmıştır.

Biz muhabbet erleriyiz sohbet-i cân bizdedir
Bâğ-ı vahdet gülleriyiz lâl ü mercan bizdedir
Gelmişiz mülk-i bekadan aslımız "Hû"dur bizim
Biz hakikat erleriyiz kâmil insân bizdedir (49-1)

Geldi hakikat erleri
Vahdet ilinin şirleri
Mülk-ü beka serverleri
Gör neyledi bu derd bana
Oldu bu derd devlet bana (7-12)

¹⁰⁸ Karaman v.dğr, a.g.e., s.218

¹⁰⁹ Cebecioğlu, a.g.e., s.99

Bular bahr-ı hakikatten değil mi?
Bular şâh-ı nübüvvetten değil mi? (160-32)

Pîrimi anladım bir şâh imiş Ol
Hakikat sırrına agâh imiş Ol (161-4)

HAKK: Cenâb-ı Hakk'ın zâtı, Vacibü'l-vücut, varlığı daimi ve sabit olan demektir. Varlığı hiç değişmeden duran zât-ı ilâhî'nin ismidir. İnkârı mümkün olmayan her şey haktır. Bâtıl bunun zıddıdır. Herkesin meşrû olan selâ-hiyetine, iktidarına, mâlikiyetine de hak denilir ki bunun çoğulu hukuktur. Her hakkın karşılığında bir vazife vardır. Hakk'a kuvvet galip gelemmez. Tasavvufta Hakk, Cenâb-ı Hakk'a râci-dir.¹¹⁰

Aşağıdaki beyitte Hakk “Allah’ın zatı” manasında kullanılmıştır. Salih Baba hiç bir şeyi güzel veya çirkin diye sınıflandırmamak gerektiğini çünkü her ikisinin de Hakk’tan yani Allah’ın mahlûku olduğunu söyler. Diğer beyitlerde de aynı manada kullanılmıştır.

Buların cümlesi Hakk'ındır ey cân
Deme kimseye bu yahşi bu yaman (160-34)

Tebliğ ederek bizlere ahkâmını Hakk'ın
Bu zümre kamu rü'yet-i dîdâr ile gitti (132-12)

Bu fena gülzârı içre faili mef’ûlünü
Her sıfattan zât-ı Hakk’ı bilmeyen dervîş midir? (39-6)

HÂL: İçinde bulunulan zamana ve değişmeye, bir şekilden başka şekle dönmeye denir. Durum. Zikir, hüzün, sevinç gibi durumlarda kalbe gelen şeydir. Sofiye lisanında ise, çalışmadan ve riyasız olarak kâlbe dolan mânâ, cezbe, baygınlık, coşkunluk gibi mânevi keyfiyetlere denilir. Tasavvufta hâl ehli, kâl ehli diye iki gruptan bahsedilir. Kâl ehli, manevi hallere sahip olmayan, işin sadece lafını eden kişiler

¹¹⁰ Kuyumcu, a.g.e., s.264

iken; hâl ehli, gerçeği bulunlar, marifete erenler, bu şekilde birliği (tevhid) yaşayanlardır.¹¹¹

Aşağıdaki beyitlerde hal terimi durum, keyfiyet manasında kullanılmıştır. Salih Baba hakikat şeyhinin durumunun, keyfiyetinin bilinemiyeceğini sözlerinde gizli ve ince manalar olduğunu belirterek her sözünün anlaşılamayacağını ifade eder.

Yüzü nakş-ı hayâl imiş özü bir başka hâl imiş
Bilen ehl-i kemâl imiş söz-i hercâya düştüm ben (109-15)

Hakikat şeyhinin hâli bilinmez
Rumuzdur her kelâmı anlaşılmaz (161-9)

Fi'li şerâfât
Hâli hakikat
Sırrı hüviyyet
Pîr-i Sâmi'nin (87-5)

HAMD: Nimet mukabilinde Cenâb-ı Hakk'ı senâ yani şânına yakışan şekilde ögmektir ki Kur'an'ın başı, Seb'ül -Mesâni denilen Fâtiha Sûresi'nde beyan edildiği gibi, Elhamdülillah demektir. Elhamdülillah demek hamdetmenin en güzelidir. Hamd, lisanla ögmek, kâlble sevmek, beden ve âzâ ile hizmet etmektir.¹¹²

Aşağıdaki beyitte hamd kelimesi Allah'ı ögmek manasında kullanılmıştır. Salih Baba zikir halkasını kurmanın, fikirleri birleştirmenin ve hamd ile şükür etmenin muhabbet meydanının gereği olduğunu belirterek bu yolun iffet ehlinin yolu olduğunu ifade eder.

Kuralım halka-i zikri
Kamu bir edelim fikri
Kılalım hamd ile şükri
Bu meydân-ı muhabbettir
Tarîk-i ehl-i iffettir (34-4)

¹¹¹ Cebecioğlu, a.g.e., s.99

¹¹² Kuyumcu, a.g.e., s.264

HAVF: Korku demektir. Allah'ın kahrından korkarak dinde sabit olmaktır. Diğer bir tarife göre havf, yasaklanan şeylerden ve günahlardan utanmak ve bu hususta üzüntü duymak demektir.¹¹³

Aşağıdaki beyitte havf terimi düşmandan korma manasında kullanılmıştır. Salih Baba, Pir-i Sami'nin kendisine yardımcı olduğundan dolayı hiç düşmandan korkmadığını ifade eder. Burada düşman kişiyi Allah yolundan uzaklaştıracak herşey anlamındadır.

Hiç adûdan havf ı yoktur Salih'in
Pîr-i Sâmî olmuş iken dâd-res (60-11)

HAYÂ: Kötüyü terk ve iyiyi işlemeye sevkeden bir huydur. Hayâ, çekinip utanmak demektir. Ve iki kısımdır. 1- Hayâ-i Nefsanidir ki, Cenâb-ı Hakk'ın yarattığı tabii ha-yâdır. Bu hayâ, sahibini halk arasında ayıp sayılan şeyleri işlemekten men eder. 2- Hayâ-i îmanîdir. Bu da mü'mini Allah korkusu sebebiyle günahlardan men eder. Hz.Peygamber (s.a.v.) hadisi şeriflerinde şöyle buyuruyor: “ Hayâ imandan bir şubedir.”¹¹⁴ Diğer bir hadisi şerifte ise “Her bir dinin kendine has bir ahlakı vardır. İslam'ın ahlakı ise hayâ'dır.”¹¹⁵

Aşağıdaki beyitte hayâ terimi Allah'ın yaptığımız herşeyi bilmesinden dolayı günah, hata, kusur, noksan ve kabalık gibi hallerden dolayı utanma manasında kullanılmıştır. Salih Baba, Pir-i Sami efendinin kendi elinden tutup dergâha kabul edilmesini sağladığını belirtirken Pir-inin hak ve doğru sözlü, hayâ ve vefa sahibi olduğunu belirtir.

Tutup destin seni makbûl-i dergâh eyledi Salih
Sözü hak kavli mutlak zî-hayâ sâhib-vefâdır pîr (38-10)

Sıdkımız Sıddîk'tan alıp âdili Fârûki'den
Zî-hayâ Zinnûreyin'den hulkı tenvîr olmuşuz (58-4)

¹¹³ Cebecioğlu, a.g.e., s.107

¹¹⁴ Buhari, iman, 16 C.1/11

¹¹⁵ Malik b. Enes, Muvatta, hüsnül hulk, 48/9,(II,905); İbn Mace, Sünen, Züfd, 38/17, II,1399

HAYAT: Dirilik, canlılık, yaşama ve sağlık mânâlarına gelir. Cenâb-ı Hakk'ın (Hayy) ismi, (Hayât) da sıfatıdır. İnsanların hayatının gayesi ebedi hayat nimetine ulaşmaya gayrettir. Cenâb-ı Hak, ilimsiz kâlbî ölü, ilmi de hayat, ilmin sebeplerini de nûr olarak beyan etmiştir. Hayâtın üç derecesi vardır: 1- Hayât-ı ilimdir ki, kâlbî cehalet ölümünden kurtulup ilimle hayata kavuşmasıdır. Zira kâlbî hayatı ilimdir. 2- Hayât-ı Cemidir ki kâlbî tefrika ve nifak ölümünden kurtulup, zâta doğru bir noktada cem' olup toparlanması. 3- Hayât-ı Hak'tır ki vücut hayatı demektir. Bu da kulun fenâ ve bekâ nimetlerine ermesi demektir.¹¹⁶

Mutasavvıflara göre ilâhî tecelli ve nurlardan mahrum kalmış bir ruh veya kalp ölüdür. Bu nedenle hayat kavramı tasavvufta ilâhî tecellilere mazhar ruhun bu sayede kavuştuğu yeni yaşama tarzı anlamında kullanılmaktadır. Gerçek hayat gönül hayatıdır. Bu hayata ancak nefsin öldürülmesiyle ulaşılır. Ölmeden önce ölmekle başlayan bu hayata sûfiler ikinci hayat adı verirler. "Rabbimiz! Bizi iki defa öldürdün, iki defa dirilttin" (Mü'min, 40/11) meâlindeki âyetinde geçen ikinci dirilmeden maksat sûfilere göre bu hayattır. Bu yolla ölümsüzlüğe erişmeye de "aynül-hayât" (ab-ı hayât) denilmektedir.¹¹⁷

Yüce Allah'ın sübûtî sıfatlarından biri olup, Allâh'ın hayat sahibi ve ölümsüz olması anlamına gelir.

Aşağıdaki beyitte hayat terimi dirilik, yaşama, canlılık manasında kullanılmıştır. Salih Baba, arifin her bir kelamının bir mücevher madeni olduğunu söyleyerek bu sözlerin canlara ab-ı hayatta daha leziz bir dirilik verdiğini ifade eder.

Arifin her bir -kelâmı bir mücevher kânıdır
Canlara verir hayâtı âb-ı hayattan leziz (27-3)

Gelmeseydi âleme ol kâinatın mefharı
Hızra içirmezdi katre âb-ı hayâtı adem (103-65)

"Mutu kable en temûtû" sırrı olsun aşikâr
Bir hayât-ı baki sun kim cümle derdim ola sağ (74-7)

¹¹⁶ Kuyumcu, a.g.e., s.265

¹¹⁷ Karaman v.dğr, a.g.e., s.246-7

HAYY: Diri, canlı mânâsına ilâhî sıfattır. Bekâyâ ulaşan sâlik, Allah'ın Hayy sıfatı ile diri olup bekâ sıfatı ile bâki ve diğçer sıfatlarına da boyanmıştır.¹¹⁸

Dahi Hayy isminin hem mazharıdır
Odur hem ümm-i rûhânî şerî'ât (15-3)

HEVÂ (HEVES): Nefsin istek ve düşkünlükleri, nefsin zarar ve günaha çeken arzuları, nefsanî emeller ve bâtıla meyiller demektir. Amel ve yoldan alıkoyan her hâl hevâ ve heves tâbiri içine girer.¹¹⁹ Diğçer bir ifade ile Hevâ, bir terim olarak, nefsin, akıl ve din tarafından yasaklanan kötü arzulara karşı olan eğilimi demektir.¹²⁰

Tasavvufî hayatın en önemli ilkeleri olan riyâzet ve mücahedenin temel amacı, nefsi her türlü dünyevî tutkulardan arındırıp mânevî hazlara yöneltmektir.

Hevâ-yı nefsinâ tâbi olanlar
Bular kande bulur dârü'l-emânı (2-10)

Aşağıdaki beyitte heva terimi insanın zarar ve günaha yönelik tutkusu ve meyli anlamında kullanılmıştır. Salih Baba, insanın misak meclisinde verdiği ahdi ve güzelliğine müştak olduğu nuru unuttuğunu belirterek bunun sebebinin ise afak âlemini (fani dünya) çok sevmesine ve onun insanı meylettirdiği hevasından vazgeçememesine bağlar.

Unuttun ahd-i mîsâkı cemâli nûr-ı müştakı
Ne çok sevdin bu âfâkı geçemezsin hevâsından (114-3)

Sakın nefsim hevâyâ tâbi olma
Sen anı sanma kim fânî şerî'ât (15-31)

Tenin toprak canın sudur nefis bâd-ı hevâdandır
İyi bil nârıdır ruhun meded ermek dile nura (3-9)

¹¹⁸ Kuyumcu, a.g.e., s.265

¹¹⁹ Kuyumcu, a.g.e., s.265

¹²⁰ Karaman v.dğr, a.g.e., s.253

Hevâya gitti ömr-i nazeninim
İki âlemde kaldım bahtı kara (6-2)

Hevâ-yı nefesine tâbi olup gaflette mi kaldın
Firâk-ı hasret ile sararıp soldun mu sen Salih (21-2)

Ömrünü verdin hevâya nefse kul oldun yeter
Pîre kulluk et ayağın mekteb-i irfana bas (64-3)

HİKMET: Amel ve bilgi bütünleşmesinden meydana gelen ilim. İlim, adalet ve hilmin birleşmesinden doğar. Bir şeyin hakîkatını anlamaya da hikmet denilir. Adaba, ahlâka, mev'izalara ait belagatli sözlerle fıkralara da hikmet denilir. Eşyanın hakîkatlarından bahseden ilmin adıdır. Bu ilim, tabii, riyazi ve ilahi olmak üzere üçe ayrılır. Söz ve davranıştaki isabet, olanı olduğu gibi bilmek de hikmet olarak değerlendirilir. Hikmet, Allah'ın bir ordusu olup onunla veli kullarının kalplerini güçlendirir. Türk Tasavvuf geleneğinde tasavvufi şiirlere hikmet denir ki Ahmed Yesevi'nin Divan-ı Hikmet'i buna örnektir. "Kime hikmet verildi ise ona çok hayır bashşedilir"¹²¹

Bu cihan gülzârının bünyâdına oldur sebeb
İlm-i hikmet şehrinin şems-i şebistânı adem (103-53)

Nice hikmet garâibler haberler verem uşşâka
İşitsin anı sâlikler nicedir himmet-i sultân (107-2)

Aşağıda hikmet kelimesi adab ve ahlaka dair belagatlı söz söyleme manasında kullanılmıştır. Salih Baba ilim ve hikmete dair sözlerden bahsettiğini fakat bu sözlerin kendisinden mi yoksa irfan bahrine benzettiği şeyhinden mi kaynaklandığını bilemediğini belirtir.

İlm ü hikmet sözlerinden dem urursun Salihâ
Bilmezem senden midir yâ bahr-i irfandan mıdır? (47-9)

¹²¹ 2/269, Kur'an-ı Kerim, Ankara, 2010

Zamanın Hızırına kıldı mukârin
Akıttı gönlüme hikmet pınarın (161-3)

HİMMET: Bir olgunluk hali veya kulun bir şeyi elde etmek üzere kalbinin bütün gücüyle Hakk'a yönelmesidir.¹²² Mecazen lütuf, kerem, mürüvvet ve ihsan demektir. Mürîde hizmet ve teslimiyet, mürşîde de himmet gerekir. Kâlbin bütün kuvveti ile bir hâcete yönelmesi. Kullanılmakta olan mânâsı ile şeyhin mürîde mânevî yardım, feyiz ve lütuflarına denilmektedir. (Himmet-i rical taklatü'l-cibal) Allah adamlarının himmeti, dağları yerinden oynatır. Velilerin bu anlam çerçevesi içerisinde şekillenen gücü bu atasözü ile anlatılır.¹²³

Aşağıdaki beyitte himmet terimi manevî feyiz, lütuf ve yardım manasında kullanılmıştır. Salih Baba, Hind, Bağdad ve Yemen gibi beldeleri gezerek bir şeyh aramadığını fakat Allah'ın kendisine yüksek feyiz, lütuf ve maneviyat sahibi olan şeyhini nasib ettiğini söyler. Aşağıdaki beyitlerde aynı manalarda kullanılmıştır.

Hamdulillah gezmedikse Hind'i Bağdad'ı Yemen
Hak nasîb etdi bize zî-kadri âlî-himmeti (1-14)

Eğer pîrim bana eylerse himmet
Zuhura getirem birkaç ma'âni (2-1)

Eğer himmet erişmezse pîrimiz Şeyh-i Sami'den
Halâs olmaz gönül şehri cehalet kir ü pasından (114-15)

HÜVİYYET: Bir şeyin hakikati, mahiyeti. Bütün varlıklara sirayet eden mutlak varlık. Ağaç, kayıtsız şartsız çekirdeğin içinde bulunduğu gibi, gayb âlemindeki bütün hakikatleri ihtiva eden mutlak hakikat.

Cemî-i enbiyâ cümle sana hep ümmet oldular
Hüviyyet babının miftâhı sensin yâ Resûlallah (125-7)

Dilberi ile gönül gel gir hüviyyet şehrine
Sâkî-i devrân elinden nûş idegör kevseri (155-6)

¹²² Cebecioğlu, a.g.e., s.107

¹²³ Kuyumcu, a.g.e., s.266

Aşağıda hüviyyet terimi herşeyin mahiyeti ve hakikatı manasında kullanılmıştır. Salih Baba eşyayı meydana getiren maddi unsurlardan geçerek herşeyin hakikatına yani Allah'ın esma-i hüsnasına girmek gerektiğini söylerken bütün kâinatı vahdetin ihata ettiğini ve yerde ve gökte ne varsa Allah'ı zikrettiğini ifade eder.

Çık anâsır gömleğinden gir hüviyyet şehrine
Yek nefes kılmış ihata zîr ü bâlâ "Hû" çeker (42-4)

İHLÂS: Bir şeyi, herhangi bir işi, güzel bir niyetle ve saf bir kâlble yapmaktır.¹²⁴ Gösterişi bırakmak, taatte, ibadette samimi olmak. Kalbi safasına keder veren şeyden kurtarmak. Tam bir doğrulukla kullukta bulunmaktır. Amellerinde, Allah'tan başkasından karşılık beklememektir.¹²⁵ İhlâs, bir işi sırf Allah için, O'nun rızası için yapmaktır. Bazı sufiler ihlâsı, her türlü işin ve sözlerin sırf Allah için olmasıdır diye tabir ederler.

İhlas terimi, aşağıdaki iki beyitte de Allah'ın rızasını kazanma manasında kullanılmıştır. Birinci beyitte kendisine seslenen Salih Baba kişiye yol aldırان özelliğın ihlas olduğunu söyler. İkinci beyitte de şeyhi sayesinde ihlası (Allah'ın rızasını) kazandığını belirtir.

Sâlih'â bir kimseye yol aldırان ihlasıdır
Çektiğim bunca sitem bir dilberin sevdasıdır
Hazret-i şeyhim efendim ehl-i hâsın hâsıdır
"Akl-ı küll" sensin gönül "levlâk" senin şânındadır
Her ne var a'lâ vü esfel cümle dîvânındadır (46-8)

Salih bulmuştur Mevlâ'sın
Kazanmıştır çok İhlasın
Râzıyam bir kerre desin
Bana pîrim "Deli Dervîş" (62-8)

İHSÂN: Sözlükte “bir şeyi iyi ve güzel yapmak, iyi, güzel ve yararlı fiil işlemek” anlamlarına gelir. İhsân kavramı, Kur'ân'da sözlük anlamına paralel olarak iyilik etmek ve iyi davranmak (Yûsuf, 12/23, 100; İsrâ, 17/23), iyi ve güzel fiil işle-

¹²⁴ Kuyumcu, a.g.e., s.267

¹²⁵ Cebecioğlu, a.g.e., s.129

mek (Nahl, 16/30; Yûnus, 10/26), bir ameli, bir fiili ve bir görevi en iyi bir şekilde ve hakkıyla yapmak (Bakara, 2/112; Nisâ, 4/125) anlamlarında kullanılmıştır.

Cibril (a.s.)'ın "ihsân nedir?" sorusuna Hz. Muhammed (a.s.), "...Allah'ı görüyormuşsun gibi ibâdet etmen"; her ne kadar sen O'nu görmeden de O, seni görüyordur..." cevabını vermiştir (Buhârî, İmân, 37. I, 18).¹²⁶

Tasavvufta ise her ne kadar görmese de sanki Allah'ı görüyormuş gibi kulluk etmektir. İhsan bir makamdır. Bu makamda kul, Hakk'ın isim ve sıfatlarının izlerini düşünme durumundadır.¹²⁷

İHVÂN: Sözlükte "erkek kardeş, arkadaş, yoldaş, dost, ortak, meslektaş" anlamlarına gelen ah kelimesinin çoğuludur. Tasavvufta, aynı şeyhe bağlı olan müridler, aynı tarikatın veya tarikat kolunun mensupları anlamında kullanılmaktadır. Kur'ân'da mü'minlerin birbirinin kardeşi olduğu ifade edilmiş (Hucurât, 49/10.), Hz. Peygamber de müslümanları din kardeşliğine bağlı kalmaya çağırmıştır (Buhârî, Nikâh, 45). Sûfiler, ilk dönemlerden itibaren birbirlerine kardeş gözüyle bakmışlardır.¹²⁸

Aşağıdaki beyitte Salih Baba ihvan kelimesini bir tarikata mensub kişiler veya mü'min kardeşler manasında kullanmıştır. Diğeri de aynı manada kullanılmış.

Beyân edem zuhuratı pîrimden size ey ihvan
Kılırsa Hak inayeti ola hep hüccet ü bürhân (107-1)

Muhib ihvanımızı cümle yâ Rab
Saadet ehli kıl eyle mukarreb (164-28)

İRÂDE: Dilemek, arzu etmek demektir. Bir şeyi yapmak veya yapmamak gücüdür. Cenâb-ı Hak irâde sahibidir, irâdesi ve hükmü her şeyi kuşatmıştır. İrâde-i İlâhîsî kâinattır, bu aynı zamanda küllî irâdenin tezahürüdür. Allah tarafından insana verilen sorumlu ve sınırlı irâdeye de irâde-i cüz'iyeye denir. Mürîd ise irâdesinden soyunandır. Zira vücuda gelen her şey Hakk'ın muradıdır. Dünya tâlipleri mâl ile câha

¹²⁶ Karaman v.dğr, a.g.e., s.300-1

¹²⁷ Cebecioğlu, a.g.e., s.130

¹²⁸ Karaman v.dğr, a.g.e., s.303

(mevki) meyleder. Ukbâ tâlipleri hûri ve cennet ister. Cenâb-ı Hakk'ı aramak üzere yola çıkanlar ise, dergâh-ı Hüdâ'nın mukarrebleridir.¹²⁹

Aşağıdaki beyitte irade birşeyi yapma veya yapmama gücü manasında kullanılmıştır. Salih Baba iradenin aradan kalmasını ve Allah'ın takdiri ne ise onun olmasını dilemektedir.

Aradan mahv olup kalksın irâde
Mukadderden zuhur etsin cevâbı (156-3)

Gözün aç bî-basar bir bak senin bildiklerin bırak
İrâden aşk oduna yak kimindir gör bu mâl-emlâk (80-4)

İRFAN: Bilmek, fitrî istidatla ve zerafetle tefekkür edip bilmek mânâsındadır. Sezgi, ruhi tecrübe ve manevi yolla elde edilen bilgi.¹³⁰

Aşağıdaki beyitte irfan terimi istidat ve zerafetle tefekkür ederek bilme manasında kullanılmıştır. Birçok kişinin kâinattaki güzel nakışları süslemeleri gördüğünü fakat o nakışları nakşeden Nakkaş'ı göremediğini belirten Salih Baba, bu yüzden tefekkür yoluyla bilgi ve maneviyat sahibi olan irfan ehlinin kıymetinin bilinmez olduğunu ifade eder. Bir sonraki beyitte aynı manada kullanılmıştır.

Ekseri nakşında kaldı görmedi Nakkâş'ını
Ehl-i irfanın bilinmez oldu kadri kıymeti (1-13)

Cihan bir noktada pinhân değil mi?
Anı fehm eyleyen irfan değil mi? (142-1)

Pîr-i Sâmi sayesinde çok muamma söyleyem
Salih'i eylerse şahım ehl-i irfan el-meded(25-9)

KÂBE KAVSEYN: Peygamber Efendimizin mi'rac-ı şerîflerinde, Sidretü'l-Münteha'dan sonra yalnız ve maddi araçsız gittiği mi'rac ve Cenâb-ı Allah ile yüz yüze konuşup cemalini gördüğü, İsrâ Sûresi'nde (Birbirine iki yaydan daha yakın oldular) buyrulan hâlin adıdır.

¹²⁹ Kuyumcu, a.g.e., s.267

¹³⁰ Cebecioğlu, a.g.e., s.135

Tasavvuf ıstılahında, vücud dairesinde, ibda', iade, inme (nüzul), yükselme (urûc) failiyyet ve kabiliyyet gibi isimler arasında bulunan, tekabül bakımından esma ve sıfatın isimlerine ait yakınlığı belirtir. Ancak bu kurb (yakınlık)'un zatî değil, sıfatî olduğu da kaydedilir. Bunun üzerinde "ev ednâ" (yahut daha da yakın) makamı vardır. Kâbe kavseyn, ittisal denilen temyizin bekasıyla beraber, Hak ile ittihaddan; "Ev ednâ" ise, ayn-ı cem'deki ehadiyyet-i zâtiyyeden ibarettir. Ev ednâ'da temeyyüz ve itibârı olan ikilik, fenâi mahz ve tams-ı küllî sebebiyle, abd ve Hak arasından kalkar. Müfessirler, bu kelimeyi Allah'a yakınlık olarak yorumlamışlardır.¹³¹

Dahi hem "küntü kenz" esrarının bil mahremi sensin

Makamındır senin hem "Kâbe kavseyn" yâ Resûlallah (125-3)

“Ben gizli bir hazineydim, görmek ve görünmek istedim ve onun için insanı ve kâinatı yarattım” mealindeki bir kısım mutasavvıfların hadis-i kutsi olarak kabul ettikleri bu sözün gereği en gizli sırları bilen kişi Salih Baba’ya göre Resulullah’tır ve onun ma-kamı Allah’a en yakın olan Kabı Kavseyn’dir.

KABZ: Tutma, ele alma ve kavrama, amelde zorluk çekme ve kâlbi daralma hallerine denir. Zıddı Bast’dır.

Tasavvuf terimi olarak kabz, bast kavramı ile birlikte kullanılır. Kabz ve bast, korku ve ümit (havf-recâ) hallerinin üstünde, neşe ve endişe (üns-heybet) hallerinin altında iki manevî haldir. Kabz halinde kul tutuk ve zihnen kısır bir haldedir. Aklına ve gönlüne bir şey gelmez. Kabz ve bast âriflere mahsus bir haldir. Kabzın sebebi, sâlikin kalbine sitem yollu bir tecellinin gelmesi ve edeplendirildiğine ilişkin bir işaret almasıdır.¹³²

Ten ile âbım turâba nâr ile bâdım hevâ

Canımı cânâna verdim aradan çıktı sivâ

Nokta-i sırrım semâ" Rahman ale'l-arşistivâ"

Kabz için bir ihtiyâcım kalmadı Azrail'e (130-5)

¹³¹ Cebecioğlu, a.g.e., s.140

¹³² Karaman v.dğr, a.g.e., s.353

Burada kabz terimi ruhun alınması manasında kullanılmıştır. Salih Baba Ruhunun alınması için Azrail'e ihtiyaç kalmadı derken daha ölmeden önce öldüğünü yani his ve heva esaretinden kurtulduğunu ifade eder.

KADEM: Ayak demektir. Uğur ve meymenet gibi mânâları da vardır. Sofiyede: Kâlbe gelen kemâl nûrunun eseri, nefse erişip onu tabîî ve süflî meybinden kurtarırsa, buna kadem denilir.

Ayrıca Sûfiler misafirlerini, uğurlarken "hoş geldiniz, kademler getirdiniz, hayırlara karşı; Hak erenler gözcünüz, bekçiniz olsun" diye uğurlarlar. Gelen misafir de kapıda şu sözlerle karşılanır: "Kademlerinize kurban olayım, hoş geldiniz, kademler getirdiniz". Misafir gösterilen yerine oturduktan sonra makam sahibi "aşkolsun" der, ardından misafir, şükür secdesi yapar.¹³³

Derdi olmayan tabîb dükkânına basmaz kadem
Hasret-i hicrana yanıp Hazret-i Lokman ara (10-7)

Dil şehrine gir mekteb-i irfana kadem bas
Bul hâtemini hükm-i Süleyman doğa senden (121-7)

Bu beyitlerde kadem kelimesi ayak, adım atmak manasında kullanılmıştır. Derdi olmayanın doktora gitmeyeceğini belirten Salih Baba, ayrılık hasretiyle yanmaların buna deva olacak bir Hz. Lokman aradığını söyler. Yani Allah aşkı ile yanmayan kalplerin mürşidin dergâhına ihtiyaç duymayacağını, dolayısıyla dergâha gidenlerin Allah aşkı ile yandıklarını belirtir.

İkinci beyitte da gönül şehrine girmek isteyenlerin irfan mektebine ayak basmaları gerektiğini, bunu yapması sonucunda da arif olacağını ifade eder.

KALB: Tasavvufi hayat kalp merkezli bir hayattır. Kalp dünyasının sıhhati, gelişmesi ve yücelmesi konu edinilmektedir. Aslında Kur'an-ı Kerimde kalbi esas almaktadır.¹³⁴Kalb Allah'ın baktığı, nazar ettiği bir yerdir. Nazargah-ı ilahidir.¹³⁵Tasavvufi olarak kalb; insanın mahiyeti, madde ile mananın birleştiği yer, akıl, ruh,

¹³³ Cebecioğlu, a.g.e., s.142

¹³⁴ Konu ile ilgili ayetler Kur'an-ı Kerimde (Şuara 89, Saffat 84.)ayetleri

¹³⁵ Kara, a.g.e., s.179

Allah'ın tecelli ettiği mahal, ilahi latife gibi çok yönlü manaları ifade eder. Biyolojik manada ki kalp, insan da olduğu gibi, hayvanlarda da bulunur. İkinci anlamda ki kalp ise sadece insanda bulunur ve insanı hayvandan ayıran özelliktir. Mutasavvıflara göre; manevi kalbin maddi kalbe bir nevi taalluku (bağlantısı) vardır ve bu kalp insanın hakikatidir. Bu latife idrak edicilik ve bilicilik özelliklerine sahiptir. Türkçede kalbe gönül denir.¹³⁶

Aşağıdaki beyitte kalb terimi gönül, his ve duygular dünyası manasında kullanılmıştır. Şeyhin kalb sarayını yani his ve duygular dünyamızı nurlandırıp iç âlemimizin derdine derman ettiğiinden bahseder. Aşağıdaki beyitlerde de aynı manada kullanılmıştır.

Münevver eyleyip kalbin sarayın
Derûnun derdine derman eder şeyh (24-3)

Gel canını terk eyle ki cânân doğa senden
Hem kalbini pâk eyle ki irfan doğa senden (121-1)

Ol müdavim zikr-i Hakk'a dâima
Boş bırakma kalbini hiç bir nefes (60-6)

KALEM: Cenâb-ı Hakk'ın yaratıkları olan kâinattaki olmuş ve olacak şeyleri Levh-i Mahfuz'a kaydeden kudret kalemidir. Sofiyede ise, Levh Allah'ın bilgisi, Kalem de onu görünür hâle getiren Allah'ın irâdesidir.

Dinî bir terim olarak “kâinatın başlangıcından kıyamete kadar meydana gelecek bütün nesne ve olayları kaydeden ilâhî kalem” diye tanımlanabilir.¹³⁷

Aşağıda kalem terimi bildiğimiz yazı kalemi manasında kullanılmıştır. Salih Baba Allah'ın ilim ve hikmeti o kadar sonsuzdur ki, şeriata dair meseleleri yazarken kalemin kifayetsiz kaldığını ifade ediyor.

Kalem şakk oldu ilm ü hikmetinden
Yazıldı cümle elvân-ı şerî'ât (15-5)

¹³⁶ Cebecioğlu, a.g.e., s.144

¹³⁷ Yusuf Şevki Yavuz, "KALEM", TDVİA, c.24, s.243, (16.05.2019).

KÂMİL: Bütün, tam, olgun, eksiksiz, kemalde olan, kusursuz. Kemâl ve fazilet sahibi. Kemâl e ulaşan, olgunlaşmış yetişmiş olan demektir. Kemâl bütün üstünlük ve güzellikleri kendinde toplayıp noksanlıktan münezze olan Allah'a aittir. Seyir ve sülûk yolu ile fenâ ve bekâyâ ulaşan, Allah'ın sıfatları ile sıfatlanan insana da kâmil denir. Kâmil tekmil olmuş, kendisi kemâllenmiş olandır. Başkasını kemâle erdirmek ise, mükemmil olmaya bağlıdır. Seyrini tamamlayan da mükemmil olur ve başkalarını da kemâle erdirir. Aslında başkalarını da kemâle ulaştırana Mürşîd-i Mükemmil denilir. Kâmil, insân-ı kâmil istilâhı ise, hem vasıl olana, hem de evliyânın başkanına denilmektedir.¹³⁸

Aşağıda kâmil terimi kusursuz, mükemmelliğe ulaşmış, fazilet sahibi anlamlarında kullanılmıştır. Salih Baba şeyhinin hem şeriat, hem tarikat hem de hakikatta mükemmelliğe ulaştığını ve bu yolda hakkıyla hareket edip gayret ettiğini ifade etmektedir. Bir sonraki beyitte de aynı manada kullanılmıştır.

Hem şerî'at hem tarîkat hem hakîkat kâmili
Hakk ile icra edip eyler bu yolda gayreti (1-17)

Hamdulillah bize irsal etti Hak bir kâmili
Mürşidimiz Hazret-i Şeyhim Muhammed Sâmîyâ (4-18)

KERÂMET: Kelime olarak kerem, ihsan, lütuf gibi manalara gelir.¹³⁹ Evliyâullahdan hâsıl olan harikulâde hâl ve sözlere, âdet dışı meydana gelen olağanüstü hâdiselere denilir. Sâlih ve hakîki mü'minden tecellî edenin adı keramet, sâdık olmayanlarla fâsıklardan zuhûr eden harikalara istidrac denilir, sihir denilir. Kerâmet, şerîate bağlı kimselerin hâline has bir deyimdir. Her velîden zuhur eden kerâmet, bağlı bulunduğu peygamberin mucizesi sayılır. Keramet iki kısımdır. Biri maddeye ve maddenin şekillerine ait olanıdır ki buna keramet-i kevniye veya keramet-i hissiye denir. İkincisi ise, Rabbânî ilim ve irfâna ait olanlardır ki sihir ve istidrac bu kerametlerin şeklinde olmaz. Buna kerameti maneviye tabir olunur.¹⁴⁰

Gevher-i ilm-i keramet zât-ı ilmin mahremi
Ümmü'l-ervâh akl-ı kült ü kâinatın mefharı (155-3)

¹³⁸ Kuyumcu, a.g.e., s.271

¹³⁹ Kara, a.g.e., s.156

¹⁴⁰ Kuyumcu, a.g.e., s.271

Aşağıda keramet kelimesi gösterilen harikulade hal manasında kullanılmıştır. Peygamberimizden bahseden Salih Baba Peygamberimizin en büyük Nur olduğunu ve harikulade hallere mazhar olduğunu ifade ederken yine Peygamberimizin en büyük ruh olduğunu dolayısıyla bütün kâinatın, feleklerin onun yüzü suyu hürmetine yaratıldığını belirtir.

Ki sen ol Nûr-ı Ekber'sin keramet tacı başında
Ki sen ol Rûh-ı A'zam'sın senin şanıdadır "levlâk" (80-2)

KESRET: Çokluk demektir. Cenâb-ı Hakk'ın hadsiz hesapsız olan yaratıklarına verilen bir isimdir. Vahdetin zıddıdır. Varlıkların varlıklarını kendilerinden bilmek, onları müstakil varlıklarla var görmektir. Mevcudatın varlığını, Allah'tan bilmeye de, vahdet denir. Her varlıkta Allah'ın gücünü görmek, kesrette vahdeti görmek demektir.¹⁴¹

Eser bilmez bu kesret âleminden
Atar ucb ile vahdetten kuru lâf (75-3)

Aşağıda kesret terimi masiva yani Allah'ın yarattığı tüm mahlûkat manasında kullanılmıştır. Doğru derviş olmayanın gönül şehrine sultan olamayacağını söyleyen Salih Baba kesretin sevgiliye perde olduğunu bu yüzden kesreti terk edip en büyük vahdete ulaşmak gerektiğini ifade eder.

Doğru dervîş olmayan dil şehrine şâh olamaz
Yâre kesret perdedir geç "vahdet-i kübrâ"ya gel (91-2)

KEVN: Hâdis yani sonradan var olan, varlığı bir başkasının varlığına bağlı bulunan varlıklar demek olup bütün kâinatı ifade eder. Bir şeyin varlığı veya mevcudatın tümü demektir. Hakikat ehline göre, hak olmak bakımından değil de âlem olmak bakımından ele alınırsa âlemin vücuduna "kevn" denir. İki kısım olup âlem-i gayb olanlar, sıfatlarla görünmeyen yaratıkları, âlem-i şehâdet olanlarla da göze görünüp bilinenleri anlatılmıştır.¹⁴²

¹⁴¹ Cebecioğlu, a.g.e., s.155

¹⁴² Kuyumcu, a.g.e., s.272

Aşağıda kevn terimi kâinat manasında kullanılmıştır. Bu kâinata gelmekten maksadın ne olduğunu soran Salih Baba Me'va diyarını (cennet) bırakmanın sebebini sorar.

Ki gelmekten garaz bilmem nedir bu âlem-i keвне
Bize esbabını bildir bırakıp dâr-ı me'vâyı (141-16)

İkinin hizmeti her dem imaret eylemek keвне
İkinin hizmeti dâim yıkıp kılmaktadır vîrân (107-9)

KEVSER: Çokluk, çok şey. Pek çok hayır. Kevser şarabı. Cennette Allah'ın nimetlerinden olan bir ırmak. Bu ırmağın suyu baldan tatlı, kardan soğuk, bir içen bir daha susamaz.

Geçmeyenler bilmez çarh-ı çenberi
İçmeyenler bilmez âb-ı Kevseri
Bir gece Pîrimden aldım haberi
Mekân vardır lâ-mekândan içeru (122-4)

Kevser terimi cennetteki kevser suyu anlamında kullanılmıştır. Salih Baba içmeyenlerin kevser suyunu bilemeyeceklerini ifade eder. Ayrıca kevser terimi cennetteki kevser şarabı manasında kullanılmıştır. Aslında Arapça'da şarap kelimesinin kökü "şürb" tür. İçecek manasındadır. Dolayısıyla burada da kevser yine kevser suyu manasında da kullanılmıştır diyebiliriz. Fakat saki ile beraber kullanıldığında şarap tabiri daha çok kullanılmaktadır.

Dilberi ile gönül gel gir hüviyyet şehrine
Sâkî-i devrân elinden nûş idegör kevseri (155-6)

KILLET: Yokluk, maddî fakirlik, ihtiyaç içinde bunalma Hâlidîr. Tarîkat ehli, illet (dert), killet (yokluk) ve zillet (aşağılanma, hor ve hakir görünme)'ten birine veya tamamına mutlaka mübtelâ olur.¹⁴³

¹⁴³ Kuyumcu, a.g.e., s.272

İlletle ma'zur olmuşam
Killet ile hor olmuşam
Halk içre menfur olmuşam
Gör neyledi bu derd bana
Oldu bu derd devlet bana (7-5)

Bu mısralarda da Hak aşğımız hastalıklara maruz olmaktan, fakir olup horlanmaktan ve nefret edilmekten son derece memnundur ve bunu kendisi için bir nimet olarak görür.

KUDÜM: Tekke musiki enstürümanı. Gövdesi bakır veya Pir-inçten yapılmış olup yan yana iki tane olarak kullanılır.

Dâireyiz hem kudümüz cismimiz neydir bizim
Aşk u sevdadır gıdamız bağrımız meydür bizim
Virdimiz ism-i celâl'dir kalbimiz "Hay"dır bizim
Zikrimiz ihfâ-durur esrâr-ı Kur'ân bizdedir (49-6)

Salih Baba burada kendisi ve tekke mensuplarını çalgı aletleri üzerinden ifade etmeye çalışır. Zikir halkasını yuvarlak olduğu için kudüme, cisimlerini de ince ve uzun ol-duklarından dolayı ney isimli çalgıya benzeterek Celal lafzını vird olarak çekerek kalplerini canlandırdıklarını ifade eder. Sessiz zikir yaparak da Kur'an'ın sırlarının kendilerinde tecelli ettiğini söyler

KÜNTÜ KENZ: Gizli veya saklı hazîne demektir. Cenâb-ı Hak (Ben bir gizli hazîne idim, bilinmek için insi cinni yarattım) buyurmuştur. Hakk'ın zâtı ilâhîsini idrak mümkün değildir. Bunun dışında, Allah'ı bilip Allah'ı bulmaya da -mevcut kabiliyetleriyle- insanoğlu müsait yaratıldığından, gayret edip sebebine yapışarak Allah'ı bulması, Allah'ın (bilinmek istemesi) dir ki (nasibi olanlara Cenâb-ı Hak edasız artırsın ve nasibi olmayanlara da edasız halketsin.).¹⁴⁴

¹⁴⁴ Kuyumcu, a.g.e., s.272

“Ben gizli bir hazine idim. Bilinmek stedim, mahlûkatı yarattım.” (Acluni, Keşfü'l-Hafa, II/132) mealindeki kutsi hadise ithafen kullanılan bir kavramdır. Di-
van’ da on yedi yerde geçmektedir.

Ol zaman anladık sırr-ı Ahmed'i

"Küntü kenz" esrârın beyan eyledi (143-8)

Dahi hem "küntü kenz" esrârının bil mahremi sensin

Makâmındır senin hem "Kâbe kavseyn" yâ Resûlallah (125-3)

LEDÜN: Gayb ilmi, ilâhî esrara vâkıf eden ve Allah vergisi olan bir ilimdir ki bân ilmi olup vehbîdir. Okumakla elde edilmez. Mürşîdin bir tasarrufu ve lütfudur.¹⁴⁵ Tahsil yapmadan, çaba göstermeden, Allah tarafından vasıta olmaksızın kula öğretilen bu ilme "İlm-i Ledünnî", ilâhî Bilgi, denir.¹⁴⁶ Peygamberlerin getirdiği ilimler iki çeşittir. Biri şerîat ilmi ki, bu ilim okuyup bellemele öğrenilir ve yeter derecede bilmek herkese farzdır. Diğeri ise ilmi ledün denilen ilimdir ki, Hızır (a.s)ın Hz. Musa'ya gösterdiği ve Kur'an'da anlatılan ilimdir.

Sana söyler ledünnîden meânî

Hakikat ilm ile irfan eder şeyh (24-6)

Ne söylerse ledünnîdir kelâmı

Bu vaktin hem odur kutb u imâmı (164-15)

Tasavvufa girdiğin zaman şeyhin ledün ilminden sana bilgi verir ve sen de böylece hakikat ilmüne sahip olarak irfan sahibi olursun. Ayrıca şeyhin sözleri ledün ilminden-dir ve ledün ilminden bahseden şeyh de zamanın kutbu veya imamıdır.

LEVH-İ MAHFUZ: Cenâb-ı Hakk'ın olmuş ve olacak bütün kâinat hâdiselerini ilm-i ezelisinde kudret kaleminde kaydettirdiği levha demektir.¹⁴⁷

Yazıldı levh-i mahfuza serâser

Kamu esrarı ayarı şerî'ât (15-6)

¹⁴⁵ Kuyumcu, a.g.e., s.272

¹⁴⁶ Karaman v.dğr, a.g.e., s.395

¹⁴⁷ Cebecioğlu, a.g.e., s.166

Cenab-ı Hakk'ın kudret-i ezelisinde yazılmış olan levh-i mahfuzda kâinatın bütün sırları kaydedilmiştir.

MAKAM: Tasavvuf eğitimi bir kademeleşmeyi ihtiva eder, basitten mürekkebe doğru belli noktalara ulaşmayı hedef alır. İşte bu yolculuktaki konaklama yerlerine makam veya menzil denir.¹⁴⁸Sözlükte "ayakların bastığı yer, oturulan yer, menzil, merhale, konak" anlamlarına gelen makâm kelimesi tasavvufta, kulun tekrar etmek suretiyle kazandığı ve kendisinde özellik haline getirdiği edebler ve ahlâk veya kulun riyazet ve mücahede ile ulaştığı derece demektir. Haller, Allah vergisi (vehbi) iken, makâmlar kulun çalışması ile (kesbi)dir. Hal geçicidir, makâm ise süreklidir. Ayrıca velilerin mezarlarına veya hatıralarını taşıyan yerlere de makâm denilmektedir.¹⁴⁹

N'ola azm ettin ise Hazret-i Pîrin makamına
Gelir nisbetlerin buyu otağından senin şahım (94-4)

Yemîni arş makamıdır ledünniyât kelâmıdır
Bular vaktin imamıdır delîl-i pîşvâdır pîr (38-4)

Eğer Hazreti Pir-in makamına gitmeyi azmedersen onun otağının kokusu senin bulun-duğun yere kadar gelir. Pir-in yeri arş makamı, sözleri ledünniyattan haber vermedir. Bu deliller ise onun dönemin imamı olduğunu göstermektedir.

MA'RİFET: Sözlükte "tanınmak, bilmek" anlamına gelen marifet, tasavvufta, Allah'ın zâtı ve sıfatları hakkında şüphe götürmeyecek bir bilgiye sahip olmak demektir. Marifetin kaynağı kalp, ruh, ilham ve keşiftir. İlimin kaynağı ise, akıl, duyu organları ve nakildir. Bu sebeple ilim ile marifet birbirinden farklıdır. "İlim bilmek, marifet tanımaktır. İlim sahiplerine âlim, marifet sahibi olanlara da ârif denir."¹⁵⁰ İlimin zıddı cehâlet, marifetin zıddı inkârdır. Bilme, hüner, ustalık, tuhafılık ve neticede irfan sahibinin yâni ârifin hâlleri mânâlarına gelir.¹⁵¹

¹⁴⁸ Mustafa Kara, Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi, Dergah yayınları, İstanbul, 1985, s.127

¹⁴⁹ Karaman v.dğr, a.g.e., s.403

¹⁵⁰ Kara, a.g.e., s.129

¹⁵¹ Karaman v.dğr, a.g.e., s.409

Tasavvufta, dört kapı da denilen dört merteye vardır. 1-Şeriat 2-Tarikat 3-Hakikat 4-Marifet. Şeriat olmadan tarikat, hakikat ve marifet olmaz.

Ma'rifet Hakk'ı Hak ile bilmektir. (Nefsini bilen Rabbini bilir) hadîs-i şerîfi gereğince nefesine ârif olan ve bu sûretle Hakk'a âşina olan kimse marifet ehlidir.¹⁵²

Şöhret-i dünyâyı terk et marifet kenzini bul
Sür çıkar hubbu gönülden ekl ü melbûsâ gibi (144-14)

Dünya şöhretini terk eden Allah'ı bilmek gibi bir hazineyi bulur. Tasavvuf yoluna giren derviş, lezzetli yemeyi ve kıymetli elbiseler giymeyi bıraktığı gibi dün-ya sevgisini de gönlünden çıkarması gerekir

MÂSİVÂ: Sözlükte "başka, gayr" anlamına gelen mâsivâ, tasavvufta, Allah'ın dışındaki her şey demektir. İnsanı Allah'tan uzaklaştıran her şey mâsivâdır. Mâsivâdan ilgiyi kesmek, dünya ve dünya nimetlerine değer vermemek, toplumdan uzaklaşmak demek değildir. Tam aksine toplum içinde yaşayarak dünya nimetlerinden faydalanmak, ancak, dünyaya ve içindekilere kalben bağlanmamaktır.¹⁵³ Mânâ ehlini yolundan alıkoyan her şeyin adıdır.

Sil gönül put-hânesinden mâsivânın nakşını
Pâk edip beyt-i Celîl'i rü'yet-i Mevlâ'ya gel (91-6)

Mâsivânın illetinden pâk edip bu gönlümü
Kıl tarik-ı Nakşîbend'in hadimi Allah için (113-5)

Tasavvufta Allah'ı unutturan her şey masiva olarak tanımlanır. Dervişin Masivadan kalbini uzak tutup Allah'a yönelmesi için burada anlatıldığı için masivanın nakşını gönül puthanesinden silip, kalbini temizleyip Allah'a yönelmesi istenmektedir. Ayrıca gönlünü masivanın kirlerinden temizleyip Nakşîbendî tarikatına hizmetçi eyle denmektedir.

¹⁵² Cebecioğlu, a.g.e., s.172

¹⁵³ Karaman v.dğr, a.g.e., s.410

Rûz u şeb cehd et birader sen seni yok idegör
Mâsivânın zulmetinin mâh-ı tâbânı adem (103-33)

Sil gönül put-hânesinden mâsivânın nakşını
Pâk edip beyt-i Celîl'i rü'yet-i Mevlâ'ya gel (91-6)

Mâsivânın illetinden soyunup abdal olup
Cân verip ölmezden evvel ölmeyen dervîş midir? (39-5)

Mâsivâ kirinden olursun halâs
Pertev-i aşktan kaparsın bir kabes (60-9)

Herbir nefesi
Ruhun gıdası
Yok mâsivâsı
Pîr-i Sâmi'nin (87-9)

MEÂD: Dönülecek yer. Sözlükte "dönüş, iade, tekrar etmek ve dönülüp gidilecek yer" anlamına gelen meâd, dinî bir kavram olarak bakıldığında, âhîret âlemine ve öldükten sonra dirilmeye denir.¹⁵⁴ Âhîret âlemi mânâsına kullanılır ki akıl bu âleme inanırsa Akl-ı Meâd olur. Zıddı mebde'dir ki dünya ve dünya kuruluşudur. Mebde ve maad dünya ve âhîret demektir.¹⁵⁵

Mebde ile meâdım
Bilmekliğe mu'tâdım
Şâd et dil-i nâşâdım
İrgür âbâda sâkî (135-12)

Burada Salih Baba yine tasavvufun amacına yönelik olarak başlangıç ile dönülecek son mekânın bilinmesi gerektiğini, böylece mutsuz gönlünün Pir-inin himmetiyle huzu-ra kavuşacağını ifade eder.

¹⁵⁴ Karaman v.dğr, a.g.e., s.413

¹⁵⁵ Kuyumcu, a.g.e., s.274

MEÂŞ: Geçinilecek şey, dünyalık ve aylık mânâlarında kullanılan bu tâbir, sofiyede, yiyip içmeye, hazlara, sevdalara ve netice olarak dünyalık işlere denilir ki, akıl bu hâlin ilerisini fehmedemezse, insan seviyesinin altındadır.¹⁵⁶

Bu akl-ı meâşım beni çok dama düşürdü
Hem âlem-i ulyâ ile süflâyı da bildim (97-7)

Bu dünyayı seven aklım beni öyle tuzaklara düşürdü ki bu sayede hem ahireti, hem de fani dünyayı bildim.

MEVT: Ölüm demektir. İki çeşit ölüm vardır. Biri rûhun bedenden -zâhir ve bâtında- alâkayı kesmesi, hayatiyetin yok olmasıdır. Diğer ölüm ise nefsânî hazları terketmektir.¹⁵⁷

Derdli dil gaflette kalma derdine dermana bak
Tutulup berzahda olma mevti yok gülşâne bak (78-1)

Ey dertli gönül, gaflette kalıp dermanını ihmal etme, arada kalıp perişan olma, sonsuz olan cennet hayatına yönel.

MUHABBET: Sevgi demektir. Garazsız ivazsız (kasıt ve karşılık) sevme. Böyle bir yüksek duygu, ancak yükseklerden gelir. Nitekim (Küntü kenzen mahfiyen) Hadîs-i şerîfnde Cenâb-ı Hak, (Ben bir gizli hazîne idim bilinmeyi murad ettim) buyurmuştur ki, Allah'ın bu iradesinin ilk defa tecellî ettiği ana (aşk)'da denmiş ve sevgi böylece en yüksek makamdan kâinatın her zerresine akseden bir lütuf olmuştur. Kelâmcılar, (Nefsin kemâlli bir şeye meyline muhabbet) demişlerdir. Muhabbetin hakîkati ise, bütün varlığını sevdiğine bağışlamaktır. Muhabbet kâlbde bulunan bir ateştir ki her pisliği yakar. (Sevenin sıfatlarının kaybolup sevilenin sıfatlarına bürünmektir.) diye de tarifi vardır. Muhabbet tarîkatın dört direğinden birisi, diğer üç direğin de aslıdır. (Muhabbeti olmayanda hayır yoktur) sözü bunu ifade eder. Seven sevdiğinin rızasına tâbi olup ona teslim olmalıdır. Bu muhabbetin ilk

¹⁵⁶ Kuyumcu, a.g.e., s.274

¹⁵⁷ Kuyumcu, a.g.e., s.274

şartıdır ve zâhi-ridir. Muhabbetin bâtını ise sevdiğinde fânî olmaktır. Muhabbetin başı sevgi, ortası aşk, sonu da Fenâfillahdır.¹⁵⁸

Muhabbetten murâd ancak Muhammed hâsıl olmaktır
Muhammed'den murâd şahım visale vâsıl olmaktır (50-1)

Salih Baba burada muhabbetin kühünün iki mısra ile veciz bir şekilde ifade etmiştir.

Gelin ey yâr-ı sâdıklar
Bu meydân-ı muhabbettir
Bütün cem olsun âşıklar
Bu meydân-ı muhabbettir
Pir-imiz Sâmi Hazrettir (34-1)

“Muhabbetten muhammed oldu hâsıl, muhammedsiz muhabbetten ne hâsıl” sözü gereği muhabbetin iyisi sonuçta insanı Allah’ın rasulüne götüren muhabbettir. Muham-med’den kasıt ise visale yani Allah’ta yok olmaya ulaşmaktır. Tasavvufun gayesi bu muhabbetin müridin kalbinde yoğunlaşmasını sağlamaktır.

MUHİB: Seven, dost, hayrı isteyen ve bir kimsenin tarafını tutan mânâlarında kullanılır.¹⁵⁹ Tasavvuf yolunu ve o yolda gidenleri seveni ifade eder. Tasavvuf yolunu seven, fakat o yola girmemiş kişiye muhib derler.¹⁶⁰

Hakikat semtine ilkâ eder ol
Kamu ehl-i muhibbânı şerî’ât (15-25)

Zelîl-i âciz-i abd-i Hudâ’yem
Tarîk-i Nakşîbend’e cân fedâyem
Muhibb-i çâryâr-ı Mustafâ’yem
Tarîk-i Nakşîbend’e cân-fedâyem

¹⁵⁸ Kuyumcu, a.g.e., s.275

¹⁵⁹ Kuyumcu, a.g.e., s.276

¹⁶⁰ Cebecioğlu, a.g.e., s.185

Der-i Sâmi'de bir kemter gedâyem (106-1)

Muhib ihvanımızı cümle yâ Rab
Saadet ehli kıl eyle mukarreb (164-28)

Şeriat bütün muhabbet ehlini hakikat semtine götürür diyen Salih Baba, kendisinin Allah'ın aciz ve zelil bir kulu, Nakşîbendî yoluna canını feda edeni, Rasulün dört ha-lifesinin seveni ve Pir-inin adı bir kölesi olduğunu söyler. Son beyitte de “Ya Rab, bu yola gönül veren kardeşlerimizi kendine yakın eyleyip saadete eriştir” der.

MUTMAINNE: Nefsin kâlb nûrları ile nurlanarak kötü huylardan kurtulup güzel huylarla süslenmesidir. Nefsin üzüntülerinin dindiği, itmi'nan (kâlbın emin olup gerçekten îman ettiği) için mutmainne denilmiştir. Îmân-ı kâmil hâsıl olduğundan Allah'ın (İrci'î) hitâbına mazhar olup keşif ve kerâmetlerin hâsıl olduğu bir makamdır.

Îmâm-ı Rabbânî Hazretleri Mektûbât'ta buyurmuştur: “Nefs mutmain olunca beyindeki yerinden ayrılarak göğüs altına yerleşir. Nefsin itmi'nanı ise zâtın tecellîsi zamanında olur. Şerh-i sadır denilen ve sadrın genişletilip hafsalanın ilâhî sırlara tahammülü için müsait hâle getirilmesi de bu zamanda meydana gelir.”¹⁶¹

Beni benlik harâb etti dilimde kuru da'vâdır
Kulûb-ı mutmainnem var pîrim uşşâk-ı Mevlâ'dır
Cefakeş Sâlih'em bilmem serimde bu ne gavgadır
Ulüvv-i himmetin muhtâcıyam sultân seher vakti (136-10)

"Men aref" sırrına vâkîf olmuşam
Nefsim ile hem Rabbimi bilmişem
Mutmainne kalasına girmişem
Gayrette bir metin hisarımız var (29-8)

Benim Allah aşkıyla yanan ve kalbi mutmai olan bir Pir-im varken benim için benlik konusu kuru bir sözden ibarettir. Ben onun her seherde yapacağı makbul dua-

¹⁶¹ Kuyumcu, a.g.e., s.276

sına muhtacım diyen Salih Baba, ikinci bölümde geldiği noktayı açıklayarak kendisini tanıyarak ve nefisini mutmainne noktasına çıkararak Rabbini bildiğini ve Pir-i sayesinde böyle bir kaleye sığındığını ifade eder.

MÜRİD: Sözlükte "irade ve talep eden, isteyen, arzu eden" anlamına gelen mürid, tasavvufta, kendisi için Allah'ın irade ettiğinden başka bir şey istemeyen, Allah'ın iradesi karşısında kendi iradesini hiçe sayan; tarikate giren ve şeyhe bağlanan, derviş demektir.¹⁶² Bir şeyhe intisab edip henüz sülûk mertebesine varamamış olan tarikat ehline de denir. Tasavvuf yolcuları dört derecedir. 1- Tâlib, 2- Mürid, 3- Sâlik, 4- Vâsıl'dır.

Mürid, irâdesini şeyhi vasıtasıyla Cenâb-ı Hakk'ın irâ-desine terketmiş; yani irâdeden ayrılmıştır. Dünya müridi ile âhîret müridi şeklinde iki kısım olduğu söylenmiştir. (Bir müride edeb olarak üç şey lâzımdır: Murâkabe, râbı-tasıdır. Râbita na ise, râbitaya ilâve: Buyururlar ki Elif ko bâ niste, yani elif oku da bâ okuma. Ne emredilmişse onu yap, başkasına karışma, râbitaya nasıl davranacaksa öyle hareket etmesidir. Muvazene de, şerîat terazisi elinde olsun, filini onunla tartsın, uygun ise işlesin, fiili şerîata uygun değilse işlemesin. Müşâhede ki bu da inanmaktır.)¹⁶³

Sülûk ehlerinden ol Salih umûrûn şeyhe tefvîz et
Mürid olan kamu müşküllerini sâil olmaktır (50-8)

Ey Salih işlerini Allah'a bırakıp sülûk ehlerinden ol, zira mürit olan kişi bütün sorularına cevap bulur.

MÜRŞİD: Sözlükte "yol gösteren, kılavuz, delil, rehber" anlamına gelen mürşid, tasavvufta, insanlara hak yolu gösteren; şeyh, velî, er, eren, pir demektir.¹⁶⁴ İrşad eden, din işinde doğru yolu gösteren demektir. Doğru yola delâlet eden kılavuzluk yapan kimseye denilir. Evliyâullahın en seçkinleri, en makbülleri mürşîdler olduğundan, bütün kemâllerle süslenmiş ve bütün noksanlıklardan da temizlenmişlerdir. Kutbü'l-Aktab, Gavs-ı Â'zam ve Kutbü'l-İrşad ile diğer kutupların büyükleri mür-

¹⁶² Karaman v.dğr, a.g.e., s.501

¹⁶³ Kuyumcu, a.g.e., s.276

¹⁶⁴ Karaman v.dğr, a.g.e., s.502

şîdlerdendir. Bu bakımdan, onlar şöyle olur, şu sıfatları taşımalıdır gibi birtakım kayıtlar koymak lüzumsuz olur.¹⁶⁵

(Mürşîdler Allah ile celîs olmuştur), (Mürşîd-i kâmil, Allah değildir amma, Allah'ın kudretine sahiptir), (Mürşîdler, mürîdin mirac merdivenidir) gibi pek çok ki-bar-ı kelâmın konu ile ilgili dile getirildiğini görmekteyiz. Niyâzî Hazretleri buyurmuş:

"Mürşîd gerektir bildire Hakk'ı sana hakkel yakîn

Mürşîdi olmayanların bildikleri güman imiş

Pîrimiz mürşidimiz Şeyh-i Sâmi

Reşâdetle cihanı tuttu nâmı (164-23)

İlmiyle âmil

Mürşîd-i kâmil

Vech-i delâil

Pîr-i Sâmi'nin (87-13)

Pir-imiz, mürşidimiz olan Şeyh Sami'nin aklının gücü ve gittiği yolun doğruluğu her-kes tarafından anlaşılmıştır. O, ilmiyle amel eden bir mürşîdi kâmidir.

NAZAR: Bir şeye bakmak anlamına gelen nazar tasavvufta şeyhin, mürşidin müridine, salikine, manevi yolla bakması, feyiz vermesi demektir.¹⁶⁶ Bu bakış, feyzin akmasına ve intikâline sebeptir. Mevlevîlerde nazar şu şekildedir: Ayinde, Devr-i Veleddi'de dervişler post önünde birbirlerine karşı durup bakıştıktan sonra, niyaz eder, ardından yine birbirlerine nazar ederler. Şeyhin bu bakışı, müridi çok kısa bir zamanda yetiştirir. Mesela Hacı Bayram Veli, halifesi Şeyh Lütfullah'ı, Ankara-Balıkesir yolculuğu sırasında, kısa zamanda nazarla yetiştirmiş ve onu Balıkesir'e halife olarak nasb etmiştir. Tasavvuf erbabı "ben", "sen" yerine "fakîr", "hakîr" ifadelerini kullandıkları gibi, "nazarım, nazarlarım" gibi ifâdeleri de kullanırlar. Nazardan düşmek; şeyhin teveccühünden, gözünden düşmek, demektir. Nazara uğramak; göz

¹⁶⁵ Kuyumcu, a.g.e., s.276

¹⁶⁶ Karaman v.dğr, a.g.e., s.518

değmesi, nazar değmesi demektir. Ancak bu kelime, sûfîler arasında, bir büyüğün teveccühüne mazhar olmak şeklinde, olumlu manada kullanılır. Nazara gelmek, göz değmesi demektir. Nazar etmek; birine teveccüh etmek, onu hâl ehli etmek anlamına gelir. Safa nazar, temiz bakıştır. Aynı şekilde, bunun zıddı kem nazar da, kötü bakış demektir. Bakışıyla insanı olgunluğa eriştirmek gücüne sahip kişiye, sâhib-nazar derler.¹⁶⁷

Salih Baba nazar terimini şiirlerinde ondan fazla yerde kullanmıştır.

Neye baksan Hak gözüyle kıl nazar

Böyle bakan gözlere olmaz yasağ (73-3)

Gel hakikatle nazar kıl bu cihânın halkına

Cümlesinin dirliği ceng ü cidâldır çâre ne (127-8)

NÂR: Ateş'in Arapçasıdır. Allah'ın izni ile yakar. Bu izin verilmediği an yakıcılığı kalmaz ki Nemrud'un ateşi böyle olmuştur. Nûr ise yakmaz ve serindir, sükûnet verir. Nûr ateşi de söndürür. Cehennem, mümine (çabuk geç, ateşimi söndürüyorsun) demekle bunu kastetmektedir. Allah'ın nûrunu taşıyan İbrahim Peygamber de Nemrut ateşini bu nûr ile gülistana çevirmiştir¹⁶⁸

Derûnumda yanan nâr-ı muhabbet

Bana ol tuhfe-i cânân değil mi? (142-35)

Kemâl-i kudretin izhâr kılıp ol Hazret-i Cebbar

Kimini kıldı ehl-i nâr celâli iktizasından (114-10)

Tenin toprak canın sudur nefis bâd-ı hevâdandır

İyi bil nâridir ruhun meded ermek dile nura (3-9)

Nâr-ı Nemrûd âteşine ol Halîlullah gibi

Atıluben andaki gülşane oldun mu vukuf (76-6)

¹⁶⁷ Cebecioğlu, a.g.e., s.196

¹⁶⁸ Kuyumcu, a.g.e., s.277

Riya ile olan amel seni nârdan halâs etmez
Aceb ismin gibi bilmem amel kıldın mı sen Salih (21-8)

Salih Baba, nar kelimesini divanında işlerken şu anlamları dile getirmiştir. İçim-deki muhabbet ateşi bana sevdiğim cananımın yani şeyhimin bir hediyesidir. Allah kemal-i kudretinin gereğince yarattığı insanların kimini cennetinde ağırlarken kimini de cehenneme uygun gördü.

İnsanın bedeni topraktan, canı sudan, nefsi ise hevâ rüzgârındandır. Ruhun ateşten kurtulup nura kavuşması Allah'tan meded ummasıyla olur. Böylece Nemrud'un ateşinden Halilullah olan Hz. İbrahim'in kurtulup gül bahçesine düşmesi gibi ruh da Allah'tan meder umarak cennete layık bir cisim haline gelebilir.

Ey Salih, riya ile yapılan ibadet kulu ateşten kurtarmaz, acaba isminin anlamı gibi salih amel ediyor musun?

NEFS: Nefsi, kelâmcılar, cesed ve beden ile bazıları ömrün başından sonuna kadar devam eden asıl cisimle, kâlbden ayrılmayan eczâ ile ateşin kömüre girdiği gibi, insanın bedenine giren latîf ve nûrânî cisim şeklinde tarif ettiler. Tabipler ise, dimağa bırakılan bir kuvvedir ki, nefs-i insanî ile isimlenmiştir, demişlerdir. Hükemâ da, özel bir cevherdir ki, tedbir ve tasarruf cihetinden bedene aittir. Burada, Cenâb-ı Hakk'ın muhatabı ve emr ü nehyin mevzuu olan nefs-i insani kastolunmuş olup bütün kötülüklerin menşei ve ulvî olan rûhun zıddına yaratılmıştır. Mektû-bât'ta İmam-ı Rabbânî Hazretleri buyurur ki : (Nefs, bir merkez, bir santral gibidir. Duygular, organlar onun âletidir. Nefsin yürek ile de bağılılığı vardır. Yürekteki gönül vasıtasıyla rûha da bağlanır. Rûhdan gelen feyizler nefse, nefsdan duygulara ve organlara yayılır. Nefse günahlardan ayrılmak, ibadet yapmaktan da daha güç gelir. Onun için, günahlardan kaçmak ibadet yapmaktan daha fazla sevaptır.)¹⁶⁹

Sen bu nefsin pençesinden kurtaramazsın özün
Arayıp bul bir hekîm-i hâzık-ı Lokmana bak (78-11)

Sor hârâbat ehline âşıkların ahvâlini
Nefsi katl et "terk-i terk" et menzil-i bâlâya gel (91-3)

¹⁶⁹ Kuyumcu, a.g.e., s.277

Nefs elinden kıl benim azadımı Allah için
Defter-i uşşâka kayd et adımı Allah için (113-1)

Sen kendini nefsin pençesinden kurtarmak istersen kendine bir hekim bul. Yani nefsini ıslah etmek istiyorsan kendine bir mürşit bul ki huzara eresin.

Tasavvuf yolunda ilerlemiş olanlara âşıkların durumunu sorsan onlar nefsinin ter-kederek yüce makamlara erişeceğini söylerler. Ya Rab, beni nefsin elinden kurtar ve âşıkları defterine adımı kaydet.

NEFS-İ EMMARE: İnsanı çirkin şeylere, dünya lezzetlerine sevkeden tabii kuvvet yerinde kullanılır. (Öyle bir şeydir ki tabiat-ı bedeniye meyleder ve lezzet ve şehvet duyguları ile emreder kâlbî süflî cihete çeker. Cümle şerhlerin ve kötü ahlâkların membaıdır.) şeklinde tarif edilmiştir. (Nefs, şehvetlere ve şeytan iğvâlarına itirazsız tâbi olursa buna emmâre denir) şeklinde de izah edilmiştir.

Sözlükte "emredici nefis" anlamına gelen nefis-i emmâre, dini bir kavram olarak, kötülüğü ve şerri şiddetle emreden nefis demektir. Kur'an'da Hz. Yusuf'un dilinden şöyle buyrulmaktadır: "Ben nefsimi temize çıkaramam. Kuşkusuz nefis, kötülüğü durmadan emreder..." (Yûsuf, 12/53). Nefs-i emmâre, kötü fiil ve davranışların kaynağıdır. Gerçekte insan nefsi tek bir şeydir. Ancak o bulunduğu duruma göre çeşitli sıfatlarla nitelenebilmektedir. Şehvete tabi olup, üzerine gazap hâkim olduğu zaman sahibine kötülük yapmasını emreder. Kötülüğü şiddetle arzulama, nefsin tabiatındandır. Ancak Allah'ın emir ve yasaklarına riâyet ederek, ilahi rahmetin gölgesi altına sığınanlar, nefsin arzuladığı haram şeyleri işlemekten kaçınırlar. İyiliğe yönelen kimselerin üzerinde nefsin yaptırım gücü azalır.¹⁷⁰

İmâm-ı Rabbani Hazretleri nefis-i emmâre hakkında şunları buyurmaktadır: (Nefs-i emmâre, şerîatlara inanmaz, hiç kimsenin emri altına girmeyip herkese emretmek ister. Nefs-i emmâre insanlara mahsus olup hayvanlarda yoktur. Nefs-i emmâre âdemden olduğundan, kötülükleri de âdemden gelmiş, iblisten ders almış fakat onu geride bırakmıştır. Nefs-i emmârenin azgınlık zamanı olan gençlikte az işe çok sevap verilir.)

¹⁷⁰ Karaman v.dğr, a.g.e., s.523-4

Emmâre nefsin sözleri dönderdi Hak'dan yüzleri
Dîv-i recîmden bizleri kurtar ki meydân sendedir (31-3)

Büyük düşmanımız nefs-i emmâre
Takmış kemendini cezb eder nâre
Cehd et ki bulasın sen sana çâre
Ellerin aybını gözleme kardaş (59-6)

Nefis daima kötülükleri ister sözü gereği insandaki nefsi emmare insanı Allah'a yönelmekten ve onun emir ve yasaklarını dinlemesine mani olur. Mümin daima nefsi emmarenin şerrinden ve aldatmasından Allah'a niyazda bulunmalıdır. Bu şuurla olan Salih Baba, insanın en büyük düşmanının nefsi emmare olduğunu, onun insanın boy-nuna taktığı kemend ile Allah'tan uzaklaştırdığını, buna karşı halis bir müminin baş-kasının aybını görmek yerine kendi ayıplarını görüp nefsi emmarenin elinden kurtul-maya cehd etmesi gerektiğini anlatır.

NÛR: Aydınlık, ışık demek olup Allah'ın esmalarından biridir. Allahu Teâlâ maddi ışıklar yaratıp eşyayı görmemizi temin ettiği gibi, manevi ışıklar da yaratıp Hakk'ı müşahede etmemizi irade buyurmuştur. İlk önce bir îman nûru lütfetmiş ve bu nûrla kendisine ulaşmamızı murad etmiştir. Nûrun nûr olan Cenâb-ı Hak, nûrların nûrudur. Nûrların şereflişi Hakk'ın künhü bilinmeyen zât nûrudur. Sıfat ve esma nûrları bundan sonradır ki, zât ile eşya arasında ne kadar zulmet varsa, o kadar nûrla nurlanmak gerekir. Hakk'ın zâtından ayrılan nurdan Habîbinin nûru ve rûhu yaratılmış, bu nûrdan da kâinat halkolunmuştur. Onun için her şeyde -gören göz için- Hakk'ın nûru mevcuttur. Bunlardan sonraki nûr akıl nûrudur. Daha sonra rûhun nûru, ondan sonra ise kâlbın nûrudur. Bu nurlar da kendi aralarında çok nûr yelpazelerine taksim edilmiştir. Sülûk ehli, bu nûrlarla nurlanarak nimetine ulaşacaktır. Râbîta nûru ise, mürşîd-i kâminden aksedip mürîdi ihata ederek makbuliyete hazırlayan, koruyup temizleyen bir lütüftür. Nûr, hadsiz hesapsız bir ilâhî ışıktır. Nûr olan yere şeytan yaklaşamaz, zîra nûr serindir, ateşten yaratılan şeytanı yakar. Gizli olan bir şeyin ledün ilmi ile keşfedilmesine denildiği gibi kâlbten mâsivâyı çıkarıp atan ilâhî vâridata da nûr denilmiştir.¹⁷¹

¹⁷¹ Kuyumcu, a.g.e., s.278

O'dur aslım benim fer'i mukayyed

O'dur dil şehrinin nûru îmânı (2-2)

Mazhar-ı nûr oldu Ol nûr hayâdan terledi

Cebhesi vech-i terinden geldi cümle enbiyâ (4-9)

Divanın içerisinde 90 dan fazla mısra da geçmektedir.

NÜBÜVVET: Peygamberlik demektir. Nebî de Peygamber demektir. Peygamberler Allahu Teâlâ'nın kullarına dînini bildirmek için memur ettiği her bakımdan en üstün ahlâk, sıfat ve yaratılıştaki insanlardır. Peygamberlerin tamamında şu beş şey ortak özelliktir: 1- Sıdk, doğruluk demektir. 2- Emânet ki her hususta güvenilir kimselerdir. 3- İsmet ki, masum yani günah işlememiş kimselerdir. İffet ve ismet sahibidirler. 4-Fetânet: Peygamberler son derece fatin (anlayış ve kavrayış sahibi), akıllı, sağlam ve kuvvetli iradeli ve fevkalâde zekâyâ mâliklerdir. 5- Tebliğ: Peygamberler, emrolundukları şerâat hükümlerini ümmetlerine olduğu gibi bildirmişler, bunlardan bazılarını saklamak veya unutmak gibi bir hâlleri aslâ olmamıştır.

Allah'ın ilk peygamberi ve ilk insan Hz. Âdem, sonuncusu da âlemlerin fahri ve âlemlerin rahmeti olan bizim peygamberimiz Abdullah oğlu Muhammed Mustafa (S.A.V.) hazretleridir. Kur'an-ı Kerim'de şu peygamberlerin adları bildirilmiştir: Âdem, Şit, İdris, Nûh, Hûd, Sâlih, İbrahim, Lût, İsmâil, İshak, Ya'kub, Yûsuf, Eyyûb, Şuayb, Mûsâ, Hârûn, Davut, Süleyman, İlyas, İlyesa, Zülkifl, Yunus, Zekeriya, Yahyâ, İsâ ve Muhammed Aleyhisselâm.

Allah, Peygamberlerine irsal ve inzal ettiği kendi emir, nehiy ve hikmetlerini birer kitap ile bildirmiştir. Bu kitaplar ya tamamen veya parça parça olarak Cebrâil Aleyhisselam tarafından o peygamberlere çeşitli şekillerdeki vahiylerle bildirilmiştir. Bunlardan bir kısmına sahîfeler mânâ-sına suhuf, dördüne de kitap denilir. Suhuf; on sahife Hz. Âdem'e, elli sahife Hz. Şit'e, otuz sahife Hz. İdris'e, on sahife de Hz. İbrahim'e verilen tamamı yüz sahifeden ibaret ilâhî emirlerdir. Kitaplar ise, Hz. Musa'ya Tevrat, Hz. Dâvûd'a Zebûr, Hz. İsâ'ya İncil ve Hz. Muhammed'e verilen ve bütün diğer suhuf ve kitapların kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'dir.¹⁷²

¹⁷² Kuyumcu, a.g.e., s.279

Vâris-i hatmü'n-nübüvvet Pîr-i Sâmi Hazreti
Sayesinde Sâlih'em nâdâne sanma bizleri (159-6)

Bir hadiste âlimlerin peygamberlerin varisi oldukları belirtilmiştir. Bu esasa dayanarak Salih Baba da Pir-i Sami hazretlerinin peygamberimizin varisi olduğunu, onun saye-sinde kendisinin cahillikten kurtulduğunu belirtir.

RABITA: Müridin şeyhine gönlünü bağlaması ve onu düşünmesi anlamında bir tasavvuf terimidir. Sözlükte “bağlamak” mânasındaki rabt kökünden türeyen ve “iki şeyi birbirine bağlayan ip; alâka, bağ, münasebet” anlamlarına gelen râbîta kelimesi tasavvufta sâlikin kâmil bir mürşide gönlünü bağlaması, onun sûret ve sûretini (hem yüzünü hem ahlâk ve davranışlarını) düşünmesini ifade eder. Tasavvuf tarihinde önceleri şeyhi sevmek, kalbini ona bağlamak, bu sayede ondan feyiz almak ve davranışlarını taklit etmek gibi uygulamalar bulunurken zamanla bunlar şeyhin sûretini düşünme şeklini almıştır¹⁷³.

Halvetiyye, Kâdiriyye ve Çiştîyye başta olmak üzere birçok tarikatta râbîta uygulanmaktadır. Tasavvuftaki “fenâ fi’ş-şeyh” tabiri de râbîtanın özü olan şeyhi sevmenin bir başka ifadesidir¹⁷⁴.

Rabîta kavramı her tarîkatta varsa da Nakşî tarîkatı râbîta üzerine bina edilmiştir. Üç kısımdır. 1- Râbîta-i mevt’tir. Günahkâr bir insanın ölüm anındaki can çekişmesini, yıkanıp kabre konulduktan sonra, sual meleklerinin şiddetini, kabir azâb ve sıkması ile dirilip kıyamet azaplarına uğramasını tefekkür etmektir. 2- Huzur râbîtasıdır ki, murâkabe ve müşâhade yapmaktır. 3- Râbîta-i mürşîttir. Abdülhâlık Gücdüvâni Hazretlerine kadar Resullah Efendimize yapılırken, mürîdanın tâkat ve tahammülü kalmadığından Peygamberimizin emri ile mürşîdlere yapılmaya başlanılan hayal ve cemâl râbîtasıdır¹⁷⁵.

Sâlih Baba Divanı Râbîta-i Nakş-î Hayâlî adını taşımakta ve baştan sona kadar râbîtadan ibaret bulunmaktadır. Râbîta, mürşîdi hatırdan çıkarmamak, gaflete düşmemek olduğundan, herhalde ve her zaman yapılacağı gibi, resmi dersin dışında sonsuz şekilde de yapılır. Efdali emredilen şekildir¹⁷⁶.

¹⁷³ Necdet Tosun, "RÂBİTA", TDVİA, c.34, s.378, (25.05.2017)

¹⁷⁴ Necdet Tosun, "RÂBİTA", TDVİA, c.34, s.379, (25.05.2017)

¹⁷⁵ Kuyumcu, a.g.e., s.280

¹⁷⁶ Kuyumcu, a.g.e., s.6

Olunca rabıta Salih pîrine
Mugaylanlıkları gülşan eder şeyh (24-9)

Rabıta oldukça Sâmi Hazretine sâlikân
Ravza-i tevhîd misâli cismi hep yâ "Hû" çeker (42-12)

Mürşid-i kâmil güneş sâlikler anın zerresi
Rabıta oldukça pîre cümle aza "Hû" çeker (42-13)

Tasavvuftaki “Rabıta-i Şeyh” olarak bilinen rabıta, yani şeyhiyle manevi bağ kurmak, müridi devamlı uyanık tutarak nefsin aldatmasına engel olur ve dersini tekrar etmesi-ne yardımcı olur. Bu yüzden rabıta önemli bir nefsi terbiye sistemidir. Burada da sâlikler rabıtaya devam ettikçe tüm zerrelere Allah diyeceği anlatılmaktadır.

RECÂ: Dilek ve istek demektir. Tasavvufta sevilen bir işin gerçekleşmesine kâlbın bağlanması, dileyip olmasını istemesidir. Bu hâlin zıddı yeistir¹⁷⁷.

Allah'tan ümit kesmeme. "Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyiniz" (Zümer/53) âyetine göre, Allah'tan ümit kesmek büyük günahlardandır. Bu, kalbin hoşlandığı bir şeyi beklemesinden, rahatlık ve ferahlık duyma Halidîr. İnsanın geçmişle ilgili düşüncelerine zikir; hâlle ilgili olanlara vecd, zevk, idrâk; gelecekle ilgililere intizâr, tevekkül; hoş gitmeyen türden ise havf ve işrâk; hoş giden türden ise recâ ve irtiyâh denir. Allah'ın lütfuna nail olma düşüncesi, recâ duygusunun doğmasına sebep olduğu gibi, tersi de havf duygusuna neden olur¹⁷⁸.

Recâ, kalbin, gelecekte elde edilebilecek bir şeyle alakadar olmasıdır. Tıpkı havfin gelecek zamanla alakalı olması gibi, recâ da gelecekte elde edilmesi ümit edilen bir şeydir. Kalblerin yaşaması ve istiklâli recâ ile¹⁷⁹.

Recâsı budurur senden bu Salih abd-i miskinin
Eriştir vuslat-ı yâra sevindir bu bî-hemtâyı (141-18)

¹⁷⁷ Kuyumcu, a.g.e., s.281

¹⁷⁸ Cebecioğlu, a.g.e., s.216

¹⁷⁹ Zafer Erginli, Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Kalem Yayınevi, İstanbul, 2006, s.341

Recâsı Salih'in budur Pir-inden
Kılam icrâ-yı hakkânî şerî'ât (15-36)

Budur recâsı âsînin göster yüzün leylâsının
Salih dâim Mevlâ'sının hem kulu hem kurbânıdır (33-10)

İstekte bulunmak anlamına gelen reca, burada Salih Baba'nın Allah'tan isteği olarak ifade edilir. Ona göre yâre yani şeyhine kavuşmak, şeriatın emirlerini yerine getirmek ve Mevlasına hem kul, hem de kurban olmak onun en büyük isteğidir.

RIZÂ: Rızâ, Allah'ın en büyük kapısı ve dünya cennetidir. O, kulun kalbinin, Allah'ın hâkimiyetine boyun eğmesidir. Cüneyd'e (rh) rızanın ne olduğu sorulduğunda, " *İhtiyarı (seçme hakkını) ortadan kaldırmaktır*" cevabını vermiştir. Rızanın ne olduğunu Kannad' a (rh) sorduklarında şöyle cevap vermişti: "*Kalbin, kazanın hükmü altındaki sükûnetidir.*" Zünnûn (rh) aynı soruya şu cevabı vermiştir: "*Kalbin, kazânın hükmünden neşe duymasıdır.*" İbn Ata (rh) şöyle der: "*Rıza; kalbin, Allah'ın ezelde kula takdir etmiş olduğu şeye nazar etmesidir. Çünkü o, Allah'ın kendisine en iyi şeyi takdir ettiğini bilir, ona râzı olur ve (bu sebeble) kızmayı (için için kendini yemeyi) bırakır*"¹⁸⁰

Dinî hükümlere uyan kuldân Allah'ın ve Allah'ın takdirinden kulun hoşnut olması anlamında dinî-tasavvufî bir terim.

Tasavvufun ilk dönemlerinden itibaren rızâ kavramına özel bir önem verilmiştir. Cüneyd-i Bağdâdî'ye göre rızâ, ilâhî iradeye tâbi olduğu için kulun kendi iradesini ve tercihini terketmesidir¹⁸¹.

Erdi ana hükmi-kaza
Dedi budur bâb-ı rızâ
Esrâr-ı feth-i Murtazâ
Bıraktı çok asarını (147-6)

¹⁸⁰ Erginli, a.g.e., s.800

¹⁸¹ Süleyman Uludağ, "RIZÂ", TDVİA, c.35, s.56

Nice âşıkları bâb-ı rızâdan
Ki hüsrana salan derbân değil mi? (142-15)

Rıza, kulun kendi rızasıyla tedbirini aldıktan sonra Allah'tan gelen bir musibete, fela-kete vb. gibi durumlara sabırla, şükürle, tevekkülle razı olması, hoş gösmesidir. Bu durumdaki bir Müslümanın veya bir müridin seyri süluktaki makamı yükselir, o, önemli bir kapı olan “rıza kapısı”nda geçmiş olur.

SABIR: Başına gelen belalara, sıkıntılara dayanmaya sabır dendiği gibi, Allah'a ibadette devam ve isyandan sürekli kaçmaya da sabır denir.¹⁸²

Çeşitli sabır türleri vardır. Kulun gayretiyle elde ettiği sabır ve kulun gayreti olmadan sâhib olduğu sabır gibi. Kulun gayretiyle elde edilen sabır ikiye ayrılır: Allah Tealâ'nın emirlerine sabır ve yine O'nun yasaklarından sakınma hususunda sabır. Kulun gayretine bağlı olmayan sabır ise, Allah'ın koymuş olduğu hükümleri yerine getirirken karşılaştığı sıkıntılara göğüs gerebilmesidir. (Kuşeyr1, 92)

Sabır, nimet ve külfet arasında hiçbir fark gözetmeksizin, her ikisini de gönül huzuruyla karşılayabilmektir.¹⁸³

Rızâyâ inkiyâd eyle otur sabrın otağında
Sabırdan bil garaz her bir belâyı hâmil olmaktır (50-2)

Bu kesret âlemin seyrân eyledim
Sabırdan bir büyük kâr bulamadım
Gezdim çâr-kûşeyi devrân eyledim
Sabırdan bir büyük kâr bulamadım
Bir sözünde sâdik yâr bulamadım (102-1)

Sabır da tıpkı rıza gibi Allah'tan gelen bir külfet karşısında tahammül etmek, onun kendisini manen yücelten ve cennete layık bir hale getiren yani “ahsen-i takvim” sure-tine yükselten bir imtihan gibi görülmesi gerekir. Sabır aynı zamanda kulun sınanma-sıdır. Hastalık ve musibet karşısında sabır göstermeyen bir mürit hakikat yolunda iler-leyemez. Hz. Eyüb'ün (AS) sabrı tüm Müslümanlar için önemli bir örnektir.

¹⁸² Cebecioğlu, a.g.e., s.222

¹⁸³ Erginli, a.g.e., s.853

SÂLİK: Tâlibin bir mürşidin gözetiminde yaptığı mânevî yolculuk anlamında tasavvuf terimi.¹⁸⁴ Manâ olgunluğunu elde etmek üzere, tasavvuf yoluna giren kişiye, sâlik denir.¹⁸⁵

Nice hikmet garâibler haberler verem uşşâka
İşitsin anı sâlikler nicedir himmet-i sultân (107-2)

Dest-i kudret destini bil nûr-ı Ahmed zâtını
Sıdk ile sâlik oluben arşa dek seyrân ara (10-9)

Rabıta oldukça Sâmî Hazretine sâlikân
Ravza-i tevhîd misâli cismi hep yâ "Hû" çeker (42-12)

Mürşid-i kâmil güneş sâlikler anın zerresi
Rabıta oldukça pîre cümle aza "Hû" çeker (42-13)

Sana ihlâs ile sâlik olanlar
Senin aşkınla bulmaz mı telezzüz (28-2)

Salik yukarıda da ifade edildiği gibi tasavvufta Allah'a yakınlaşmak için seyr-i süluk yoluna giren müritlere denir. Her mürit birer saliktir fakat her mürit bu yolu tamamlamaz. Samimi olmak bu yolda ilerlemenin ve bazı keşiflerin suduruna şahit olmayı sağlar.

SÂYE: : Farsça, gölge anlamında bir kelime. Mecazen lütuf ve ihsan anlamına gelir. Erbab-ı tasavvuf, başarılı olduğu bir işi anlatırken, kendi varlığını ortadan kaldırmak için, "Rabbimin sayesinde", "sâye-i erenlerde", "pîr sayesinde" gibi ifadeler kullanırlar.¹⁸⁶

Bu Salih sâye-i Sâmî'de yâ Rab kâmyâb olsun
Diler kim aynına çeksin basiret tûtûyâsından (114-16)

¹⁸⁴ Süleyman Uludağ, "SÂLİK" TDVİA, c.38, s.127

¹⁸⁵ Cebecioğlu, a.g.e., s.227

¹⁸⁶ Cebecioğlu, a.g.e., s.229

Sâye-i pîrimde hergiz sana minnet eylemem
Salihem sıdk ile girmişem der-i ulyâya ben (108-12)

Muînim melceim sensin gulâmındır senin
Salih Diler kim sâye-i Sââmîde ol olsun ulül-ebâr (32-9)

Âlem-i mülk-i bekaya azm eder kervanımız
Sâye-i Sââmî'de Salih âlişân olsun da gör (51-8)

Gölge anlamına gelen bu kelime halk dilinde bir işin olmasının bir başkasının gayreti ve yardımıyla olduğu için o kişiye minnettarlık için söylenir. Tasavvufta bütün manevi kazanımlarını şeyhi vasıtasıyla elde eden mürit, vesile olduğu bütün hayırlı işleri müsebbibi olarak şeyhini görür. Yukarıdaki beyitlerde Salih Baba'nın şeyhinin yardımıyla eriştiği mertebeler anlatılmaktadır.

SEYR: Hakk'a ermek için bir mürşidin denetiminde yapılan mânevî yolculuk anlamında tasavvuf terimi.¹⁸⁷ Arapça yürümek, gezmek, gitmek demektir.

Gâh olur perrende-vârî seyr ederem âlemi
Gâh durup bir kuşede pinhân oluram kime ne (128-3)

Geç bu şöhret âleminden cana bak
Canın üzre seyr eden cânâna bak (79-1)

Seyretmek kelimesinin tasavvuf ortamında en çok kullanıldığı kalıp "seyr-i sü-luk" ifadesidir. Bu söz tasavvufî hayatın tam merkezindedir ve her müridin yaşadığı ma-nevi yolculuğu anlatır. Salih Baba, burada Kul Nesimi'nin meşhur şiirinde söylediği

Kâh çıkarım gökyüzüne, seyredirim âlemi
Kâh inirim yeryüzüne, seyredir âlem beni

¹⁸⁷Süleyman Uludağ, "SEYR" TDVİA, c.37, s.36

Sözleri gibi Salih Baba da muhtemelen bu şiirden etkilenerak aynı kalıp içinde benzer sözleri söylemiştir.

SİDK: Niyette dürüstlük, söz ve davranışların doğru ve gerçeğe uygun olması anlamında bir ahlâk terimi.¹⁸⁸ Arapça, doğruluk demektir. Sır ve aleniyyenin (içte olanla, dışta olanın) eşit olması. "Olduğun gibi görün veya görüldüğün gibi ol" veci-zesinde anlatılmak istenen husus, Mü'minin imanında sıdkı kadar, kâfirin de küfürde sıdkı, şahsiyetteki dengenin göstergesidir. Sâlikin söz ve işinde sıdkı ön planda tutmayı alışkanlık hâline getirmesi ve bu hâlini devam ettirmesi, onu sıddıklar zümresine dâhil eder.¹⁸⁹

Kuvve-i kudsiyyesiyle cümle irşad eyledi
Kim ki destinden tutup sıdk ile kıldı Bi'ati (1-16)

Pir-i Sâmi gibi şahı bulup sıdk ile kıl âhı
Açar ol müstakim râhı eriştirir seni yâra (3-11)

Aşka ermek ister isen ey birader gel beri
Sıdk ile bir pîre teslîm ol bırak efkârını (153-9)

Pîr-i Sâmi Hazretine sıdk ile bîat edip
Rûz u şeb babında hizmet kılmayan dervîş midir? (39-10)

Sıdk, İslami gelenekte içi dışı bir, doğrudan ısrar etme gibi anlamlar taşır. Ulemanın en önem verdiği özelliklerden biridir. Sıdkın tersi kizb yani yalandır ve Kur'an'da haram kılınmıştır. Bu nedenle insanın ne yaparsa yapsın doğrudan ayrılmaması emredilmiştir. Tasavvufta pîre sıdk ile yani doğru bir kalp ve sadakate bağlılık mürit için çok önemli bir özelliktir ve bu yönü öne çıkan müritler vuslata erişirler.

¹⁸⁸ Mustafa Çağrı, "SİDK" TDVİA, c.37, s.98

¹⁸⁹ Cebecioğlu, a.g.e., s.238

SIR: Sır kelimesi tasavvufta “sadece Allah’ın bildiği ya da az sayıda insan tarafından bilinen özel bilgi” ve “ruhun bir idrak mertebesi” olmak üzere iki anlamda kullanılır. Hz. Peygamber’in, “Benim bildiklerimi bilseydiniz az güler, çok ağlardınız” meâlindeki hadisi (Buhârî, “Küsûf”, 2; Müslim, “Şalât”, 112) onun bazı özel bilgileri kendisinde sır olarak sakladığını ve ashabına anlatmadığını ifade etmektedir. Ayrıca Ebû Hüreyre’nin, “Resûl-i Ekrem’den iki ilim aldım. Birini size anlattım; diğerine gelince onu anlatsaydım şu boyun kesilirdi” şeklindeki sözü ile (Buhârî, “İlim”, 42) Resûlullah’ın Muâz b. Cebel’e söylediği ve başkalarına anlatmasına izin vermediği özel bilgi hakkındaki rivayetler (Buhârî, “İlim”, 49), bazı ince ve anlaşılması zor bilgilerin idrak seviyesi yüksek şahsiyetler arasında eskiden beri muhafaza edildiğini göstermektedir. Bazı tasavvufî eserlerde yer alan, Hz. Ali’nin Resûl-i Ekrem’den aldığı sırları dayanamayıp bir kuyuya anlattığı, bunun üzerine kuyudaki suyun kana dönüştüğü şeklindeki menkıbeler de bu düşüncenin ürünüdür. İlk sûfî müelliflerden Ebû Nasr es-Serrâc, Allah’ın Hz. Peygamber’e üç tür ilim verdiğini, bunlardan birinci ilmin dinin emir ve yasaklarıyla ilgili olup herkese anlatıldığını, ikinci tür ilmin Hz. Ali, Huzeyfe b. Yemân gibi seçkin sahâbîlere bildirildiğini, üçüncü tür ilmin ise hiç kimseye söylenmeyip Resûl-i Ekrem’e mahsus bir sır olarak kaldığını kaydetmiştir. Abdülkerîm el-Kuşeyrî de sûfîlerin kendilerine ait yüksek bilgi ve tecrübelerini hem birbirlerine daha iyi anlatabilmek hem de muhalif olanlardan gizleyebilmek için bazı terimler geliştirdiklerini söyler. Sonraları müellifler eserlerinde bu tür bilgileri sembolik hikâyelerle anlatmışlardır (bk. REMİZ). Farsça tasavvufî eserlerde (meselâ Şebüsterî, Gülşen-i Râz) sır yerine râz kelimesinin kullanıldığı görülmektedir.¹⁹⁰

Bir kısım sûfîlere göre sır kul ile Hak arasında gizli kalan hallerdir. Bunu ifade etmek için, “Hür insanların gönülleri sırların mezarıdır” ve “Sırrımı düğmem bilse onu koparır atarım” denilmiştir. İlk dönem sûfîlerinden Sehl et-Tüsterî’nin, “Sûfî için üç şey gereklidir: Sırrını korumak, farzını eda etmek, fakrını muhafaza etmek” sözü de bu anlamdadır. Rûzbihân-ı Baklî’ye göre sırrın hakikati dille anlatılamaz. Ârif vasıtasız olarak sırrı bilir ama ifşa edemez. Şah Ni‘metullâh-ı Velî sırrı “tasavvuf yolunun başında riyadan kaçınmak için ilmî ve mânevî hali gizlemek, yolun sonunda ise Allah’ta fâni olmak” şeklinde açıklamıştır.

¹⁹⁰ Necdet Tosun, "SIR" TDVİA, c. 37, s.115

Sır kelimesi tasavvufta ayrıca “ruhun bir idrak mertebesi, kalp içine konmuş bir latife” anlamında kullanılmıştır. Kalp mârifetin, ruh muhabbetin, sır da müşâhedenin mekânıdır.¹⁹¹

"Semme vechullâhi" sırrın nûr-ı Ahmed'den görüp
Seyr edip vahdet yüzünden kesret-i bina gibi (144-6)

Olanlar "Men aref" sırrına agâh
Kamu bir noktada yeksan değil mi? (142-23)

Ehl-i hikmet zerre denli bilmedi ahvâlini
Kimseye bildirmede sırrını pinhânî adem (103-15)

Benliğin şehrin harâb et lâ-mekân şehrine gir
Sırr-ı Hakk'ın mahremi ol eyle seyrâmı adem (103-17)

Kuru lâf ile geçirip ömrü kıldın mı heba
"Men aref" sırrındaki irfana oldun mu vukuf (76-2)

“Men arefe nefsehu fekad arefe Rabbehu” hadisinde bildirildiği gibi, insanın Rabbini bilmesi, önce kendini bilmesine bağlıdır. Nefisten hareketle Allah’a ulaşmanın çeşitli ayetlerde destek gören bir yanı vardır. “Ve nefislerinizde olanı görmüyor musunuz?” (Zariyat/21)

Rabbini bilmek için önce nefsinin ne olduğunu bilmeyi, nefsin ne olduğunun farkına varmayı gerektirir, bu da kendini var saydığın benliğinin Allah’a ait olduğunu ve kendinde var saydığın nefsinin hakikatinin Rabbin olduğunu kavraman gerekir. Bu suretle nefsinin ne olduğunu anlar, Rabbine yönelirsin.

SOHBET: Arapça, arkadaşlık yapmak, karşılıklı konuşmak vs. gibi anlamları olan bir kelimedir. Allah'a ulaştırın tasavvuf okullarının her biri, "hizmet" ve "sohbet" gibi iki temele dayanır. Bu ikisi, sâliki, maneviyat yüceliklerine ulaştırın vasıta-
dır. Sohbet, mürşid-i kâmilin ruhundaki kabiliyetlerin müride yansması (in'ikâs)

¹⁹¹ Tosun, a.g.e., c. 37, s.116

yani kabiliyet aktarımı söz konusudur. Bu yüzden Allah dostları, sohbele çok önem verirler. Hoca Bahâeddin Nakşbend Hazretleri "tarîk-ı mâ bâ sohbetest" (yolumuz sohbetledir) sözü, Nakşî yolunun ana düstûrunu oluşturur. Peygamberimizin (s) arkadaşlarına "ashâb" denilir ki, bu kelime "suhbe" masdarından türemiştir. Hz. Resûlullah (s)'ın, sahabe-i kiramı (r), sohbet yoluyla yetiştirilmesi, sûfiyye yolunda vazgeçilmez, göz ardı edilemez bir metod olarak kabul edilmiştir. Bazı tasavvuf okullarındaki şeyhler, hırka giydirerek nisbeti naklettiği için "hırka şeyhi" adını aldığı gibi, sohbetle nisbet geçiren şeyhler de "sohbet şeyhi" olarak anılmıştır.¹⁹²

Hazret-i Pîrim Muhammed Sami'n

Sohbetine tut kulağın ol sima (72-7)

Bir hakikat mürşidine eyledin mi bâat

Meclisinde sohbet-i cânâna oldun mu vukuf (76-3)

Ârif-i billah kapısına yürü

Sohbetine ol müdavim olma zâğ (73-4)

Olup bir kâmil insâna mukârin

Gel etme sohbet-i merdânı zayi' (71-7)

Dil ile göz kulak kapılarını

Kapayıp sohbet-i cânâna gel gel (92-8)

Tasavvufta sohbet-i şeyh veya sohbet-i ihvan çok önemlidir. Genelde sözlü gelenekle, yani Pir-in veya önde gidenlerin anlatmalarını dinleyerek bilgi ve görgüsünü arttıran mürit, sohbet sayesinde kendinin yetişeceğine inanır.

SÜLÛK: Tâlibin bir mürşidin gözetiminde yaptığı mânevî yolculuk anlamında tasavvuf terimi. Sözlükte “yola girmek, yolda yürümek; (bir şey) başka bir şeyin içine nüfuz etmek, katılmak, intikal etmek” anlamlarına gelen sülûk kelimesi tasavvufta

¹⁹² Cebecioğlu, a.g.e., s.241

“insanı Hakk’a ulaştıran tavır, amel, ibadet, fiil, hareket ve davranış tarzları” mâna-sında kullanılmıştır.¹⁹³

Meşâyıha gerektir tabi erler
Sülûke giriben tevbe ederler (161-13)

Tevbe ile başlayıp vuslat ile yani hakikate ermekle sonuçlanan seyr-i süluk, mürid için çok önemlidir. Tevbe, tekkeye giren ve el alan için ilk yapması gereken görevlerden-dir. Bu gelenek hala devam etmektedir. İlk başta yaptığı tevbeden vaz-geçerse süluk-tan da çıkmış olur.

SÜRÛR: Kulun içine ve dışına yayılan bir sevinçtir ki hüzün hâlini bırakmaz. Âşıkların sürûru, devlet ve izzete ve hatta keramet ve vilâyete bağlı değildir. Bu sürûr Allah'ın fazlu rahmeti ile-dir. Sürûr üç çeşitir: 1- Zevk sürû-rudur. Bu zevk bü-tün zâhiri ve bâtinî korkuları giderir. 2- şuhud sürûrudur ki ilim perdelerinin açılma-sıyla meydana gelen tecellîlerdir. Bu tecellîye mazhar olanlar, vehbî ilme kavuşur. 3- Sema'dan hâsıl olan sürûrdur. Bu sürûr vahşet eserlerini kaybedip müşâhede kapıla-rını açarak sâlikin rûhunu ferahlandırır.¹⁹⁴

Erişti şeyh-i Abdullâhı nuru
Seyid Tâhâ'da ol kıldı zuhuru
Ana bîat eden buldu huzuru
Terakkî eyleyip buldu sürûru
Zuhuratı Pir-imden söyleyem ben
Bu yolda canı kurbân eyleyem ben (120-7)

Sürur kelimesi kalbin itminanı demektir ve bu da Masivadan ictinab ile müm-kün olur. Pire bağlanan bir mürid, tevbe, zikir, riyazet ve ibadet ile bu manevi süruru, yani kalbi itminanı elde etmiş olur.

¹⁹³ Süleyman Uludağ, "SÛLÛK" TDVİA, c.38, s.127

¹⁹⁴ Kuyumcu, a.g.e., s.245

ŞEHVET: Arapça, şiddetli arzu demektir. Nefsin bir şeyi şiddetle arzulamasıdır.¹⁹⁵

Arif isen olma ey dil zerre denli akla yâr
Şehveti dünyâ-peresttir taptığı dînâr olur (43-2)

Şehvet nefsin en öne çıkan alt unsurudur. Bu yüzden nefis terbiyesinde bulunan bir mürit riyazetle yani az konuşmak, az yemek ve az uyumakla şehvetini dizginlemiş olur. Şehvet yani maddi vücudun isteklerini azdıracak durumdan kaçınmak önemli bir nefis terbiye yöntemidir.

ŞERİ'AT: Şeriat kelimesi, "ş-r-`a" kökünden gelmekte olup türevleriyle birlikte Kur'ân'ın dört ayrı yerinde geçmektedir. Sözlükte "suyolu, bir ırmak veya herhangi bir su kaynağından su içmek ve almak için gidilen yol, doğru yol, Hak din yolu, büyük ve geniş cadde, aydınlık ve ışık" gibi manalara gelmektedir. Toplular için amelî hükümler, emir ve yasaklar anlamına gelen şeriat, bütün ilâhî dinlerde peygamberlerin aracılığıyla gönderilen ortak bir unsurdur: "Sonra da seni din konusunda bir şeriat sahibi kıldık. Sen ona uy; bilmeyenlerin isteklerine uyma." (Câsiye, 45/18), "(Ey ümmetler) Her birinize bir şeriat ve bir yol verdik. Allah dileseydi, sizi tek bir ümmet yapardı..." (Mâide, 5/48).

İslâm bilginlerinin bu âyetlere getirdikleri yorumlara göre din; esasa ilişkin inanç, usul ve prensip, şeriat ise her peygamberin kendi devrinde bu usule dayalı olarak ortaya koyduğu amelî kurallar ve tatbikatın adı olmuştur. Geniş yol anlamına gelen minhac da ilk insandan bu yana, Allah'ın dininde değişmeden gelen îmân esasları olarak açıklanmıştır. Bu durumda minhac ile şeriat dinin içeriğini ve sınırlarını oluşturmaktadır.

Toplumların ihtiyaçlarına göre gönderilen dinlerde tedricî değişiklikler olmuştur. Önceki dinde yasak olan bazı fiiller, sonraki dinde helâl kılınmış veya bunun tersi olmuştur. Ancak inanç esasları hepsinde birdir. İsimleri ve hükümleri farklı da olsa bütün ilâhî dinlerin özü birdir. Peygamberimiz, bu hususu şöyle açıklamıştır: "Biz peygamberler baba bir kardeşleriz. Dînimiz birdir." (Buhârî, Enbiyâ, 48)

¹⁹⁵ Cebecioğlu, a.g.e., s.251

"Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü"nde bu terim şöyle açıklanmıştır: "Şeriat, dîn manasında da müstameldir. Bu takdirde hem ahkâm-ı asliyye denilen itikadiyyatı, hem de ahkâm-ı fer'iyye denilen ibadetleri, ahlâkı ve muamelatı ihtiva etmektedir."¹⁹⁶

ŞEYH: Tasavvuf Okulu liderlerine şeyh denir. Şeyhler, kulu Allah'a Allah'ı kula sevdirmek isteyen kişidir.

Müridlere rehberlik yapan ve onları irşad eden kişi anlamında tasavvuf terimi. Tasavvuf ehline göre şeyh bir tarikata intisap ederek seyrü sülûkünü tamamlayan ve şeriat, tarikat, hakikat ilimlerinde yüksek dereceye ulaşan kimsedir. Tasavvufta şeyhlik makamı tarikat yolunun en yüce mertebesi, Allah'a davet konusunda peygamber vekilliğinin en üstün derecesi kabul edilmiştir¹⁹⁷.

Sâlihem şeyhim Muhammed [Pîr-i] Sâmi'dir [benim]

İstemem bundan ziyâde devlet ile rif'ati (1-19)

Hamdulillah bize irsal etti Hak bir kâmilî

Mürşidimiz Hazret-i Şeyhim Muhammed Sâmiyâ (4-18)

Eğer himmet erişmezse pîrimiz Şeyh-i Sami'den

Halâs olmaz gönül şehri cehalet kir ü pasından (114-15)

Seni hayvan iken insân eder şeyh

Gönüller şehrine mihmân eder şeyh (24-1)

TAKVÂ: Arapça, korkma, sakınma, kaygılanma anlamında bir kelime. Cürcanî bu terimi, icabettiren fiillerden kendini uzak tutarak korunmak şeklinde tanımlar. Takvanın dışı Allah'ın hududunu muhafaza, içi de ihlâs ve niyettir. Takva; dini daha derin bir anlayışla yaşama olayıdır, dinde hassaslıktır. Takvada, ruhsattan kaçış, azimetle amel ediş söz konusudur. Bu yüzden, her ne kadar müftüler bir konuda fetva verseler de, sen, yine kalbine danış, derler. Takvayı üçe ayırırlar: 1. Avamın takvası: Bu sahibini ebedî cehennemden korur, 2. Havassın takvası: Sahibini cehenneme gir-

¹⁹⁶ Karaman v.dğr, a.g.e., s.617-8

¹⁹⁷ Reşat Öngören, "ŞEYH" TDVİA, c.39, s.50 (04.07.2019)

mekten korur. 3. Ehassın takvası: Sahibinin cennette derecesini yükseltir ve Allah'ı müşahedeye lââyık kılar¹⁹⁸.

Diğer bir ifade ile Dinin emir ve tavsiyelerine uyma, haram ve günahlardan kaçınma hususunda gösterilen titizlik anlamında bir kavram¹⁹⁹.

Yeter ey dil beni sen kûh ü sahraları gezdirdin
Belâ çevgânına karşı verip belimi ezdirdin
Ki bir nîm- nigâh ile zühd ü takvayı bozdurdun
Çekip firkat hicabını elimi yârdan üzdürdün
Nihayet bir kuru nâmım mezar taşına kazdırdın (85-1)

TARİKAT: Hakk'a ulaşmak için Tasavvufta benimsenen usul, tutulan yol. Şeyh denilen bir öğretmen nezâretinde, istekli (mürîd veya tâlib) nin, Allah'a ulaşma, yani sürekli Allah tefekkür ve bilincini (ihsan) kazanma konusunda takip ettiği usule veya metoda, tarikat adı verilir. Tarikat, bunu gerçekleştirmek maksadıyla, farz ve vacibin ötesinde bir takım nâfilelere, özellikle sünnetlere ağırlık verir. İlk devirde sûfîler, kendilerinden daha deneyimli durumda olanlardan yararlanmakla birlikte, bugün bildiğimiz şekliyle teknik mânâda tarikat kurmamışlardı. Tari-katlaşma (veya organize tasavvuf) hareketi, yaklaşık XII. yüzyıldan itibaren başlamıştır. Tarikatlar, şeriata bağlı olan ve olmayan diye, ikiye ayrılır. Tarikatları, 1) Tarîk-ı Ahyâr: ibâdet ve takva yoluna ağırlık veren tarikat, 2) Tarîk-ı Ebrâr: Nefse çile çektirme yönü özellik kazanan tarikat, 3) Tarîk-ı Şuttâr: Aşk ve vecd ile hedefe ulaşmayı amaçlayan tarikat olmak üzere, üçe ayırmak da mümkündür. Tarikatlar, zamanla kollara ayrılarak iyice çoğalmışlardır. Zikri, tefekkürî (sessiz) çeken tarikatlar olduğu gibi, dil ile açıktan çekenler de vardır. Kimi tarikatlar, zikri oturarak, kimi de ayakta yapar. Şeriat, tarikat, hakikat üçlemine kısaca şöyle anlatmak mümkündür: "Şeriatla şu benim, bu benim; tarikatta, şu benim, bu da benim: hakikatta, şu ve bu, ne benim ne de benim, her ikisi de Allah'ın²⁰⁰".

İşbu nefsim merd-i şâbımdır benim
Bu nefis bir asiyâbımdır benim

¹⁹⁸ Cebecioğlu, a.g.e., s.258

¹⁹⁹ Süleyman Uludağ, "TAKVÂ" TDVİA, c.39, s.484 (04.07.2019)

²⁰⁰ Cebecioğlu, a.g.e., s.260

Hem tarikat kâm-yâbımdır benim
Biz hafîd-i Pîr-i Tâgî olmuşuz
Pîr-i Sâmi'nin çırağı olmuşuz (56-8)

TASAVVUF: Tasavvuf; kemale ermek için ruhu, ibadet, zikir ve fikir gibi şeylerle terbiye ettirip nefsi kalb hastalıklarından tezkiye etme yolunu gösteren ilimdir²⁰¹. Diğer bir ifade ile İslâm'ın zâhir ve bâtin hükümleri çerçevesinde yaşanan mânevî ve derunî hayat tarzı'dır.

Salih Baba tasavvufu seni benlikten azad edecek bir vesile, Allah'ın isimlerine mazhar edip seni bahtiyar edeceğini, hakikat sırlarını keşfederek gönlünü mamur edeceğini, bil.

Peygamberimize ait olan "Akl-ı küll" ifadesini insandaki gönül'e atfetmiş. Ve yine peygamberimize atfen kullanılan hadisi şerifi işaret eden "levlak" ifadesine mahsus özelliklerin gönülde bulunduğunu, ayrıca gök ve yerde her ne var ise gönülde numnelerinin olduğunu ifade etmektedir.

Bil tasavvuf Hak seni benlikten âzâd eyleye
"Alleme'l-esmâ" ya mazhar eyleyip şâd eyleye
Keşf olup sırr-ı hakikat gönlün âbâd eyleye
"Akl-ı küll" sensin gönül "levlak" senin şânındadır
Her ne var a'lâ vü esfel cümle dîvânındadır (46-3)

TECELLİ: Hakk'ın varlığının çeşitli mertebelerde zuhur etmesi, sâlikin keşf yoluyla bu zuhuru idrak etmesi anlamında tasavvuf terimi²⁰². Diğer bir ifade ile Tecelli "gaybî hakikatlerin kalplerde hissedilir hâle gelmesi," şeklinde tarif edilir ve kalpteki bu tecelliye "cilve" adı verilir. Cilve için, "ârifin gönlünde parlayan ilâhî nur" denilmiştir²⁰³. Lügat mânâsı görünme, bilinme, meydana çıkma demektir. İlahi sırlarla kudret eserlerinin meydana çıkıp yine Hak nûrları ile görünmesidir.

Tecelli eyleyip zülfün telinden
Sonunda eyledin berdârı leylî (138-7)

²⁰¹ <https://sorularlailamiyet.com/kaynak/tasavvuf-nedir>

²⁰² Semih Ceyhan, "TECELLİ" TDVİA, c.40, s.241 (15.05.2019)

²⁰³ Alaaddin Başar, <https://sorularlailamiyet.com/kaynak/tecelli>

TEFEKKÜR: Arapça, düşünmek demektir. Sûfilere göre iki türlü tefekkür vardır: Biri iman ve tasdikten doğup istidlal sahiplerine, diğeri ashab-ı şuhûda mahsustur. Her iki halde de sûfi Allah'ın zâtını değil, nimet ve kudretlerini düşünür. Cür-canî tefekkürü, kalbin iyi ve kötüyü ayırdeden lambası olarak görür. Ona göre, tefekkür sahibi olmayan kalp, karanlıklar içinde boğulur, kaybolur. Tefekkür, hikmeti yakalayan bir ağ olarak da tanımlanır²⁰⁴.

Diğer bir ifade ile *Tefekkür, varlıklara Allah namına bakmaktır*. Şüphesiz, pencereye bakmakla pencereden bakmak bir değildir. Pencereye bakanlar lekeleri görür, pencereden bakanlar ise, güzellikleri seyrederekler. *Tefekkür, mevcudat pencerelerinden Allah'ın isim ve sıfatlarına nazar etmektir*. Her bir varlık, Allah'tan bir mektuptur²⁰⁵.

Tefekkür eylegil hâlini insân

Ki sen bir "Alleme'l-esmâ"sın ey cân (160-11)

TERK (TERK-İ TERK): Arapça, terketmek anlamında bir kelime. Ayrıca, Fakr ve fena ehli dervişlerin başlarına giydikleri taç ve külahler üzerinde, dikey iniş şeklinde alâmetler olurdu. İşte bu dilim dilim görüntü veren alâmetlere terk veya terek adı verilir. Bu dilimlerin sayısı, tarikatlara göre değişirdi. Dört türlü terk vardır: 1. Terk-i Dünya, 2. Terk-i Ukbâ, 3. Terk-i Hesti (varlık), 4. Terk-i terk.²⁰⁶ Hakikate ulaşmak için Nakşî yolunda giden bir müridin **dört şeyi terk** etmesi gerekir. Bunlardan **birincisi dünyayı terk** etmektir. Yani dünyanın kalbi oyalayacak şeylerinden elini eteğini çekmesi demektir. Bu sebeple çok veli zatlar münzevi yaşamışlar, bırak dünyanın gereksiz ve lüzumsuz işlerini zaruri işlerinde bile çok azla kanaat etmişler.

İkincisi terk-i ukbadır. Yani ibadet ve niyette cennet sevdası ve cehennem korkusu maksat ve gaye olmayacak tam manası ile her şey Allah'ın rızası için olacak. Cennet için namaz kılmak bu yolda olmaz demektir.

Üçüncüsü terk-i hestidir. Hesti; kelime olarak varlık, var olma ve mevcudiyet manalarına geliyor. Terim olarak benlik ve enaniyet davası demektir. Yani insana emanet olarak verilen cihaz ve kabiliyetlere haksız bir şekilde sahiplenmek demektir.

²⁰⁴ Cebecioğlu, a.g.e., s.267

²⁰⁵ Şadi Eren, <https://sorularlailslamiyet.com/tefekkur-ne-demektir>

²⁰⁶ Cebecioğlu, a.g.e., s.271

Terk-i hesti ise Allah'a karşı benlik ve varlık davasını bırakıp, kulluk ve ubudiyet tavrına girmektir.

Dördüncüsü ise terk-i terk etmektir. Yani dünya, ukba ve benliği terk eden birisi, ben bunları terk ettim diyerek böbürlenip kendinin üstün bir mevki ve makamda olduğunu tevehhüm dahi etmemelidir. İşte terk ettiklerini de terk etmek daha ve ince ve latif bir terbiye ve ahlaki olgunluktur. Bu kıvama gelmeyen bir Nakşî müridinin yolu bitmiş sayılmaz²⁰⁷.

El çekip ağ u karadan farîg u âsûde ol
Nefsi katl et terk-i terk et eyle Süleyman-ı adem (103-50)

Sor hârâbat ehline âşıkların ahvâlini
Nefsi katl et "terk-i terk" et menzil-i bâlâya gel (91-3)

TESLÎM: Lügatte, kabul etmek, doğru ve haklı bulmak, karşısındakinin hükmü altına girmek, kendisini Allah'ın takdirine terketmek mânâlarına gelir. (Teslimiyet) ise, bu mânâları benimseyip huy edinmek demektir.

Tasavvufta, müridin mürşide boyun eğip hükmüne razı olarak itaatı ve tabiatına uymayan şeylerde itiraz etmemesi demektir.

Bir pîre teslîm et özün
Bilmek dilersen kend'özün
Yüzünden ayırma gözün
Terk et bu günün kârını (147-11)

Hem büyük put benliğindir kesemezsin başını
Pîre teslîm et özün bir mürşidi bürhân ara (10-6)

Pîr-i Sâmî Hazretine sîdk ile teslîm olup
Gizli cana hükm eden sultâna oldun mu vukuf (76-8)

²⁰⁷ Said Nursi, Mektubat, Dördüncü Mektup, Rnk neşriyat, İstanbul, 2007, s.20

Bulup bir mürşid-i kâmil özün ol şeyhe teslîm et
Gulâm olup kapısında bırak bu şöhreti şânı (151-6)

Aşka ermek ister isen ey birader gel beri
Sîdk ile bir pîre teslîm ol bırak efkârını (153-9)

Evvelâ bir pîre teslîm olmayan dervîş midir?
Eşiğinde baş koyup cân vermeyen dervîş midir? (39-1)

TEVÂZU: Tevâzu, nefsi küçük, aşağı ve hor görmek mânâsında (huşû) ile müşterektir. Alçak gönüllü olmaktır. Bunun zıddı kibirdir. Nefsi hor ve hâkir görmek, nefse karşı çıkmak, tarîkatın şartı, şerîatin emridir. İyi ahlâkın belirtisi tevazudur. Nefis Allah'a bile itaat etmek istemeyip kendi baş olmak sevdası taşıdığından, nefisini alçaltıp Rabb'e teslim olmak tevâzûdur. İnat ve itirazdan çekinmekle yerleşir. Bir hadîs-i şerîfte (Allah, iktisat edeni zengin eder, israf edeni fakir düşürür, tevazu göstereni yükseltir, kibirlenen kimseyi de alçaltır) buyurulmuştur. Peygamberimiz (İbadetin lezzeti tevazudur), (Tevazu sahiplerini ne zaman görürseniz onlara karşı mütevazı olunuz. Kibirlilere karşı ise kibirli olunuz ki, alçaklıkları ve aşağılık oldukları meydana çıksın) buyurmuştur²⁰⁸.

Tasavvuf kaynaklarında tevazu hem Allah-kul ilişkisi hem de insanların birbirlerine karşı tutumu bağlamında ele alınmıştır. Kuşeyrî, “Tevazu Hakk’a teslim olmak ve hükmüne itiraz etmemektir” derken ilkini, Cüneyd-i Bağdâdî, “Tevazu şefkatli olmak, benliği kırmaktır” sözüyle ikincisini dikkate almıştır. Tevazu kulluk şartları arasında yer aldığından bu erdem takvâ ehlinin en üstün ahlâkî özelliği ve şeref sebebi sayılmıştır. Cüneyd-i Bağdâdî tevhid ehline göre tevazuun da bir nevi tekebbür olduğunu söyler. Gazzâlî bu sözle kastedilen hususu şöyle açıklar: Tevazu gösteren kimse kendi benliğini gerçek sayıp onu küçük görüyor demektir; hâlbuki tevhid ehli kendini hiç saydığı için kibir veya tevazu göstermesi gerekmez der²⁰⁹.

Muhafız isminin hem mazharıdır
Tevazu ehlinin ser-defteridir (160-26)

²⁰⁸ Kuyumcu, a.g.e., s.272

²⁰⁹ Mustafa Çağrı, "TEVAZU" TDVİA, c.40, s.585 (04.07.2019)

TEVBE: Arapça, dönme, pişmanlık anlamlarını ifade eden bir kelime. Günah-tan pişmanlık duyarak vazgeçmektir. Nasuh tevbesi, halis tevbeyle, gedik bırakmayacak tarzda, eskiyen yerlerin onarılmasına benzer şekilde tevbe etmeye, denir. Sütün çıktığı memeye dönmesinin mümkün olmadığı gibi, tevbe edilen günaha, bir daha dönmeye de, nasuh tevbesi denmiştir. Tasavvufî olgunluk yolunda, yetmiş makamdan bahsedilir. İlki tevbe, sonuncusu kulluk (abd) tur. Sırf Allah rızası için yapılan tevbeyle, evbe denir. Tevbeleri çok kabul etmesi münasebetiyle, Allah'ın "Tevvâb" diye bir ismi vardır. Cüneyd, "günahı unutmaya", Sevrî de "Allah'tan gayri her şeyden yüz çevirmeye" tevbe demiştir. El-Megazilî, tevbeyle ikiye ayırır: 1. İnâbe Tevbesi: Allah'ın üzerindeki kudretinden korkarak yapılan tevbe. 2. Tevbe-i isticâbe: Sana yakın olmasından dolayı, utanarak yapılan tevbeyle denir²¹⁰.

Hücviri'nin ifadesi ile Tevbe sözlükte "rücu {dönmek}" manasına gelir. "Tevbe etti" sözü "Döndü" demektir. Allah'ın nehyettiği şeylerden Allah'ın güzel emirlerine dönmek tevbenin hakikatidir²¹¹.

Tövbe tasavvufî makamların ve menzillerin ilkidir. Bu sebeple "bâbü'l-ebvâb" (ana kapı) diye adlandırılır. Tasavvufî hayata tövbe kapısından girilir; takvâ, zühd, fakr, sabır, tevekkül ve rızâ gibi makamlarda tövbenin önemi artar ve bu durum sâlik son nefesini verinceye kadar devam eder. Sahih ve muteber bir şekilde tövbe etmeyen sâlikin mânevî halleri sahîh ve muteber sayılmaz²¹².

Tevbe kıldım sıdk ile sen şaha bîat eyledim
Olmuşum her bir kusurun nadimi Allah için (113-9)

Meşâyıha gerektir tabi erler
Sülûke giriben tevbe ederler (161-13)

UCB: Kendini beğenmeyi ifade eden Arapça bir kelime. Cürcânî bu terimi, kişinin hak kazanmadığı bir rütbeyi hak kazanmış gibi düşünmesidir, diye tanımlar. Yine, onun bir başka tanımlaması da şu şekildedir: Ucüb, nefsin gizli bir sebepten ötürü değişip, her zamanki hâlimden sıyrılıp uzaklaşmasıdır. Kendini beğenmek, bir nefis hastalığıdır. Kul, sahip olduğu bazı şeyleri göz önünde tutmak suretiyle, onların

²¹⁰ Cebecioğlu, a.g.e., s.272

²¹¹ Erginli, a.g.e., s.1075

²¹² Süleyman Uludağ, "TÖVBE" TDVİA, c.41, s.285 (04.07.2019)

hakiki sahibi olan Allah'ı unutarak kendisine aitmiş gibi kabul ederek, büyüklenir, şımarır. Tasavvufta hedefe varmaya giden yolda, ucüb, çok önemli bir engeldir. Zira ucüb, bir hadis-i şerifte, yetmiş yıllık amelin boşa gitmesine sebep olan, (Suyûtî, el-Cami'u's-Sağîr, 1, 84) kötü bir vasıf, şeklinde değerlendirilmiştir²¹³. Ucb, insanın kendinde dinî veya dünyevî bir üstünlük bulunduğunu zannetmesi sonucunda ortaya çıkar. Bir kimsenin üstünlüğünü kaybetmekten korkması ve onu Allah'ın bir nimeti bilerek mutlu olması ucb değildir. Ucb sahip bulunduğu üstünlüğü Allah'tan değil kendinden bilmektir. Kişinin, birine iyilik yaparak bunu büyütmesi ve iyilik ettiği kimseyi minnet altında bırakması da ucbdür. Gazzâlî, diğer kötü huylar gibi bir ahlâk hastalığı kabul ettiği ucübü tedavi etmenin yollarını da ayrıntılı biçimde anlatır. Sonuçta ucb cahilliğin doğurduğu bir hastalıktır ve tedavisi bilgiyle mümkündür. Kendinde bir üstünlük gören kişi bunu verenin Allah olduğunu bilmeli, nefesine değil Allah'ın lutfuna hayranlık duymalı, O'na minnettar kalmalıdır; ancak bu sayede ucbden kurtulabilir²¹⁴.

Çokluk âleminde eser bilmeden birlik âleminde kendini beğenerek kuru laf söyler. Aslolan kendini beğenmeden enaniyetini himaye altına alabilmektir.

Övünüp kendini beğenerek takma ad kullanır zamanın eşsizi deyip tavırları se-giler.

Eser bilmez bu kesret âleminde

Atar ucb ile vahdetten kuru lâf (75-3)

İftihâr-ı ucb ile ismine bir mahlas takar

Bir ferîd-i dehri derler seyr eden etvârını (153-5)

Salih Baba buradaki mısralarda ucbu kendini beğenen kendinden bilen manalarında kullanarak bu hal ile bir yere varılamıyacağını belirtmektedir.

Sorsam ana irâde nedir hâlini bilmez

Ucb ile atar lâfi kaderden geri durmaz

Bir sırr-ı Huda'dır bu dahi aklımız ermez

Zem olmuş iken sen kimi zem edebilirsin

Sanma ki hakîkat iline gidebilirsin (118-3)

²¹³ Cebecioğlu, a.g.e., s.277

²¹⁴ Mustafa Çağrı, "UCB" TDVİA, c.42, s.37 (04.07.2019)

UZLET: Sözlükte “bir kenara çekilme, alâkayı kesme, beden ve düşünce itibarıyla ayrı olma” gibi anlamlara gelen uzlet, tasavvufta bir zâhidin veya sûfinin Allah’a daha fazla ve daha ihlâslı şekilde ibadet etmek için dünyevî işlerden kendini soyutlayarak bütün varlığıyla Hakk’a yönelmesini ifade eder²¹⁵. Cebecioğlu tasavvufi terimler sözlüğünde uzlet ile alakalı olarak şöyle ifade etmektedir: Arapça, halktan uzaklaşıp, onlardan ayrı yaşamak anlamında bir kelime. Müride başlangıç hâlinde uzlet gerekir. Bu, halkın onun şerrinden veya o, halkın şerrinden kurtulsun diye değildir. Bu, kötü ahlaktan uzlet (ayrılmak) tır. Vatanı değil, sıfatları değiştirmek esastır. Cüneyd "dinini selâmete, bedenini ve kalbini rahata erdirmek isteyen, insanlardan ayrılınsın. Zira bu zaman vahşet zamanıdır, akıllı olan vahdeti uzlette arıyandır" der. Kur'an'da uzleti anlatan bazı ayetler şunlardır: "Sizi ve Allah'tan gayrı çağırdıklarınızı terkediyorum" (Meryem/46), "Onları ve tapmakta olduklarını terkediniz" (Kehf/16). Uzletin karşıtı ihtilal, halka karışmayı ifade eder. Ancak tasavvuf ehlinin büyük çoğunluğu "insanların içine karışıp onların ezalarına sabreden kişi, insanlara karışmayıp, ezalarına sabretmeyen kişiden daha hayırlıdır" (Tirmizi, İbn Mâce), hadisi şerifini temel alarak, insanların arasına karışmışlardır. Uzlet uygulaması, hayat akışı içerisinde küçük zaman dilimlerinde iç, murakabe, iç muhasebe için yapılır. Ömür boyu uzlet yapan sûfiler parmakla gösterilecek kadar azdır. O da sûfinin içinde bulunduğu kendine özgü hâlden kaynaklanan bir husustur.²¹⁶

Özetle ifade edecek olursak ‘Belirli bir ruhsal olgunluğa ulaşmak amacıyla dünya hayatından ve sosyal çevreden uzaklaşarak arzuları sınırlamaya çalışma, münzevi bir yaşam sürme’dir²¹⁷.

Salih Baba divanında sadece bir yerde uzlet kelimesini kullanmıştır. Bu cihandan el çekip dinini selamete bedenini ve kalbini rahata erdirmek için derdliler olduğunu vugular.

Gördüler kim içlerinde bazı derdliler gezer

El çekip işbu cihandan eylemişler uzleti (1-9)

VAHDET: Sözlükte "birlik" anlamına gelen vahdet, tasavvufta, her şeyi bir olarak ve bir içinde, nesnelere Allah ile görmek demektir. Tasavvufta üç türlü vahdet-

²¹⁵ Süleyman Uludağ, "UZLET" TDVİA, c.42, s.256 (04.07.2019)

²¹⁶ Cebecioğlu, a.g.e., s.278

²¹⁷ Süleyman Uludağ, "UZLET", TDVİA, c.42, s.256 (15.04.2019).

ten söz edilmiştir: a) Vahdet-i kusûd: Murat ve maksatların birliği demektir. Bununla, kulun kendi irade, düşünce ve arzusunu Allah'ın irade, düşünce ve arzusuyla birleştirmesi, O'na bağlaması, iki iradenin birleşip tek irade haline gelmesi kastedilir. Böylece Allah'ın iradesi geçerli ve etkili yapılmış olur. b) Vahdet-i şühûd: Görmenin birliği demektir. Bu durumda kul, her yerde Allah'ın tecellisini görür. Bu hâl, vecd ve istiğrak halinde meydana gelir. Ancak vecd hali geçtikten sonra kul kendisinin farkına varır, Hak ile halkı ayrı görür. Vahdet-i şühûda ayn-ı cem, fenâ ve cem adı da verilir. c) Vahdet-i vücûd: Varlığın birliği demektir. Bununla Allah'tan başka varlık olmadığının idrak ve şuuruna sahip olmak kastedilir. Vahdet-i şühûdda sâlikin her şeyi bir görmesi, geçicidir, birlik bilgide değil, görmededir. Vahdet-i vücûdda ise, birlik bilgidedir. Sâlik, gerçek varlığın bir tane olduğunu, bunun da Hakk'ın varlığından ibaret bulunduğunu, Hak ve O'nun tecellilerinden başka hiçbir şeyin gerçek bir varlığı olmadığını bilir. Vahdet-i vücûd fikrini savunanlar, bu bilgiye ancak yaşayarak ve manevî tecrübe ile ulaşılabileceğini söylerler. Kur'ân'da varlık yaratan-yaratılan şeklinde ikiye ayrıldığından bazı İslâm âlimleri vahdet-i vücûd anlayışını küfür olarak nitelendirmişlerdir.²¹⁸

Salih Baba bu terimi şiirlerinde altmıştan fazla yerde kullanmıştır.

Sâni'in sun'unda cümle mest ü hayran oldular

Seyr edip vahdet yüzünden görmediler kesreti (1-6)

Bağ-ı vahdet güllersiz goncaınız solmaz sizin

Andelibrâ gelmişiz feryâda Allah aşkına (2-5)

VAKİT: Sâlikin içinde bulunduğu andaki halini ifade eden tasavvuf terimi. Tasavvuf kaynaklarında vakit kelimesinin “sâlikin içinde bulunduğu hal, bu halin gerçekleştiği genel ontolojik (ilâhî-küllî-vücûdî) zaman, sâlikin tarikat fiillerini uygulama anı” anlamlarında geçtiği görülmektedir. İlk sûfler vakti, “kulun iradesinin ve kesbinin tesiri olmadan doğrudan doğruya Hak'tan kendisine gelen, onu tasarrufu ve hükmü altına alan mânevî hal ve bu halin gerçekleştiği anlık durum” şeklinde tanımlamışlardır. Buna göre vakit, filozofların tanımladığı gibi matematiksel zamanda bir kesit ve ölçü birimi değil sâlikin tecrübe ettiği halin hakikati ve bu hakikatin taayyün

²¹⁸ Karaman v.dğr, a.g.e., s.677

ettiği geçmişle gelecek arasındaki zaman dilimidir. Kuşeyrî ve Hücûvîrî'nin eserlerinde vakit tasavvuf kavramları arasında hal ile birlikte ilk sırada yer alır²¹⁹.

Doğru olursa muhabbet şart-edeb sakıt olur
Zayi etme senden ister belki bir vakit olur
Câhil ile sohbet etme işleri sakat olur
"Akl-ı küll" sensin gönül "levlak" senin şânındadır
Her ne var a'lâ vü esfel cümle dîvânındadır (46-5)

VÂRİD(-AT): Varidat, varidin çoğulu olup, kulun sonradan öğrenmeksizin kalbine gelen övülmeye değer hatırlardır. Vârid, hatır yönünden değil, bilakis ilim veya Hakk yönünden gelir. Varidat, havâtırdan daha umumidir.

Sûfilerin en çok söyledikleri sözlerden biri de varidat kelimesidir. Vârid kulun, kasdı olmaksızın kalbe gelen Hâtırlar (havâtır, ilham, feyz) dir.²²⁰ Havâtır kabilinden olmayan vâridler de vardır (Bazı vârid söz nevinden, bazıları ise mana ve bilgi nevindedir).

Vâridler bazen Hakk'tan, bazen ilimden (zahirî ve bâtını bilgilerden) gelir. Bu duruma göre varidat havâtırdan daha umumî bir ıstılahtır. Çünkü havâtır, hitap (söz) nevinden olan veya bu manaya gelen şeylere (ilham ve feyze) mahsus bir ıstılahtır. Varidat ise sürür varidi, hüzün varidi, kabz varidi, bast varidi vb. gibi manalara (ve hâllere) de şâmil olan bir ıstılahtır.²²¹

Tasavvuf ehlinin çokça zikrettiği tabirlerden biri de “Virdi olmayanın vâridi olmaz” sözüdür. Kişinin vâridata ulaşabilmesi için müridin mürşidi tarafından verilen virdleri eksiksiz yerine getirmesi lazımdır ki kalbi her zaman vâridata hazır hale gelsin. Öyle olduğu zaman mürid mürşidinin himmetini her daim hissetmesi daha kolay olacaktır. Belki de buna en güzel örneklerden biri olarak çalışmış olduğumuz bu Salih Baba divanını örnek gösterebiliriz. Şairin de kendi ifadesi ile tamamen şeyhimin himmetinder diye ifade etmiştir. Ağzımdan çıkanlar Pir-imin varidatıdır, hakikat güneşine karşı hemen yardıma düştüm ben.

²¹⁹ Semih Ceyhan, "VAKİT" TDVİA, c.42, s.491 (15.04.2019)

²²⁰ Kuyumcu, a.g.e., s.301

²²¹ Semih Ceyhan, "VÂRİD", TDVİA, c.42, s.519-520 (17.04.2019).

Varidatın âb-ı zemzem eyle cismin kûh-i Tûr
Kalbin olsun beytül'-ervâh Mescid-i Aksa gibi (144-13)

Anın hep varidatıdır bu nefsim tercümanıdır
Dökülür kalbime bir bir misâl-i hikmet-i bârân (107-4)

Pîrimin varidatıdır zuhur eden dehânımdan
Hakikat şemsine karşı hemân bir saye düştüm ben (109-21)

Temevvüc eylemiş deryâ-yı vahdet hem derununda
Harâb-ı varidatındır dehânından olur ezkâr (32-4)

VELAYET: Velilik makamıdır. Bu makamda sâlik, fenada bekâ bulmuş, Yunus'un deyimiyle yoklukta var olmuştur.²²² Arapça, birine yaklaşma, yakınlık, akrabalık (vavın esreli şekliyle) imaret, sultanlık, hüküm, valilik, vb. anlamları ihtiva eden bir kelime. Nefsinden fani olduğunda, kulun Hak ile hareket etmesi, Kur'ân-ı Kerim'deki "Allah mü'minlerin velisidir" (Aİİ-imran/68) âyetine göre, tüm inananlar Allah'ın dostudur. Allah'ın, kulunu dost edinmesi, onun üzerinde isimleriyle tecelli etmesidir. Yine bu tecelli, hal, ilim, zevk vs. gibi şekillerde olabilir. Velayetin zirvesi, kulun halkın, zamanî durumlarına göre işlerini idare etmek üzere, Hakk'dan halka irca olunmasıdır. Hz. Peygamber'den (s) önce, halkı Hakk'a çağırın kişilere Resul denirken, O'ndan sonra bu görevi yapanlara, Hz. Resulullah (sas)'in halifesi adı verilmiştir. Ancak bunların daveti, kendi nefesine dayanarak değil, Hz. Muhammed (s)'e uyararak olur. Dört türlü velayet vardır: 1. Velâyet-i uzma: Son peygamber (s)'in velayeti, 2. Velâyet-i kübrâ: Diğer peygamberlerin velayeti veya ceberûtî velayet, 3- Velâyet-i vüstâ: Melekûtî velayet, evliyanın velayeti 4- Velâyet-i suğra: Müminlerin velayeti²²³.

Ol adem şehrinde kurmuştur velayet tahtını
Cezb eder mülk-i bekaya cümle yârânı adem (103-68)

²²² Mustafa TATÇI, Yunus Emre Divanı – İnceleme, Ankara, s.363

²²³ Cebecioğlu, a.g.e., s.287

Bulardır fâtiḥ-i sırr-ı velayet
Derûnu bahr u ummandır meşâyih (23-5)

Râh-ı hakikat rehberi şâh-ı velayet serveri
Kıl kâmyâb bu kemteri her türlü ihsan sendedir (31-4)

Dahi dördüncüsü sâhib-sehâdır
Velayet Haydarı Şîr-i Huda'dır
Ki dâmâd-ı Muhammed Mustafâ'dır
Dahi Âl-i şehîd-i Kerbelâ'dır
Zuhuratı pîrimden söylerem ben
Bu yolda canı kurbân eylerem ben (120-5)

Erişti Şeyh-i A'zam Pîr-i Tâgî
Velayet şehrine kurdu otağı
Müzeyyen eyledi sahrayı bağı
Gönül şehrinde yandırdı çerâğı
Zuhuratı Pir-imden söylerem ben
Bu yolda canı kurbân eylerem ben (120-9)

VELÎ: Genel olarak Allah dostu anlamında bir tasavvuf terimidir. Dost makamındaki kişidir. Arapça, dost anlamındadır. Velinin tanımı, Bu-harî (Rekaik/38) 'de şu kudsî hadisle verilir: "Allah, bir kulunu sevdiği zaman onun gören gözü, duyan kulağı, tutan eli, yürüyen ayağı olur. "Bu kul, Allah'tan bir şey istese, bu isteği kabul görür. Allah'a sığındığında, Allah onu korur. "Kim bir Velime düşmanlık yaparsa ona harp ilan ederim" "el-Veli", Allah'ın güzel isimlerindedir. (ontolojik anlamda olmamak üzere) Allah'a yakınlık sağlayan kişilere veli denir. Veli kelimesi hem fail, hem de mef'ûl anlamındadır. Fail olarak, taat halinde devamlı olan kişiyi; mef'ûl olarak da, Allah'ın nimetleri üzerinde devamlı olan kulu ifade eder. Kısaca, sürekli olarak taata devam eden, isyandan uzak duran şehvetlerden kaçınan ariflere, veli denir. Veli kelimesinin çoğulu evliya'dır. Veli nebiden üstün olmamakla birlikte, bir peygamberin velilik yönünün nebilik yönünden üstün olduğu ileri sürülür ki bunun gerekçesi şudur: Nebilik vehbîdir; herhangi bir çaba gösterilmeden, Allah vergisi olarak

bahşedilir. Velilik, kulun çalışmasıyla yani zorlukla elde edilir. Zor elde edilen, kolay elde edilenden daha kıymetlidir. Bizim görüşümüze göre, istenmeden verilen, istenerek alımandan daha üstündür. Hz. Musa, Allah'ı görmeyi istedi, kendisine dağdaki tecelli (aynada ki yansıma) nasib oldu, direkt değil dolaylı görme ile şereflendi. Miraç gecesi Hz. Resûlullah, Allah'ı görmek gibi bir dilekte bulunmamasına rağmen, Allah O'nu direkt cemali ile (zâtı ile değil) müşerref kıldı. Velinin özellikleri 1- Veliler masum değildir, mahfuzdur. Masum günah işlemez, mahfuz işler, ancak günahta ısrar etmez. Cüneyd'e soruldu: "Veli zina yapar mı?" Cüneyd bir miktar tefekkürden sonra "ve kane emrullahi kaderan makdûra" âyetini okuyarak, olabileceğine işaret etti. 2- Velilerde son nefeste imanla vefat etmek garantisi yoktur. 3- Veliden keramet zuhur eder, o da ihtiyaç olduğunda. Durup dururken keramet göstermek, velilikde söz konusu değildir. 4-"Bir velinin bin yıl ömrü olsa, bu süre içinde manevi kemalâta yükselse, bir peygamberin topuğuna bile varamaz" (Hacı Bayram Veli'nin dam-ad, Eşrefoğlu Rumi'ye yaptığı bir açıklama)²²⁴.

Gir velîler gönlüne oku ledünnî ilmini
Zahidin yoktur muradı zühdü tadrîsâ gibi (144-12)

Gulâm olmak bunun gibi velîye
Bize Hak'tan büyük ihsan değil mi? (142-32)

Ref edip kesret hicabın gir muhabbet şehrine
Gir velîler gönlüne seyr eyle gülşen-i adem (103-58)

Bilinmez âlemin fendi bozulmuştur cihan şimdi
Velîler gözlerin yumdu bu asrın dil-rübâsından (114-14)

Nebîlerde bir esrar var velîlerde bir esrar var
Oların tenleri candır olubdur canları cânân (107-31)

Bu beşer nefsin elinden kurtaramazsın özün
Bir velînin gönlüne gir mekteb-i irfan ara (10-2)

²²⁴ Cebecioğlu, a.g.e., s.287

VİRD: Gelmek, getirilen su, suya gelen topluluk, su hissesi, kuş sürüsü, ordu, gecenin ibâdet için ayrılan kısmı. Tasavvufi bir tabir "Ve-re-de" fiilinden türetilmiştir. Tasavvuf ilminde, tarikat büyükleri tarafından âyet ve hadislerden de bazı parçalar alınmak suretiyle meydana getirilen hususi dualar için kullanılan bir tabirdir. Çoğulu "evrâd"dır . Tasavvufi kaynaklarda yer alan bilgilerden anlaşıldığına göre ilk sûfîler vird kelimesiyle her gün okudukları belli âyetleri kastetmişlerdir. Ayrıca virdi nâfile namaz kılma, belli dualar okuma, tefekkür ve ağlama anlamında da kullanmışlardır (Kuşeyrî, s. 291, 298). Kuşeyrî'nin verdiği bilgiye göre Nasrâbâzî tasavvufun vazgeçilmez esaslarını sıralarken “vird ve zikre devam etme” maddesini ilâve etmiş (a.g.e, s. 173), Azîz Neseî de tasavvufî hayatın sekiz edebini sayarken belli vakitlere tahsis edilen evrâdî ihmal etmemeyi özellikle tavsiye etmiştir.²²⁵

Allah'a yaklaşmak için belirli zamanda ve belli miktarda yapılan ibadet, dua ve zikri ifade eden tasavvuf terimi²²⁶. Müridlerin en önemli virdleri zikirdir.

Tasavvuf ehlinin manevi manada kendilerini her daim diri tutmalarını sağlayan ve bundan büyük zevk duyan temel vazifelerindendir. Salih Baba da bu bağlamda İsm-i celâl virdini çektiklerini ifade etmektedir.

Dâireyiz hem kudümüz cismimiz neydir bizim
Aşk u sevdadır gıdamız bağrımız meydîr bizim
Virdimiz ism-i celâl'dir kalbimiz "Hay"dır bizim
Zikrimiz ihfâ-durur esrâr-ı Kur'ân bizdedir (49-6)

ZÂHİD (ZÜHD): Zahitlik, dini emirlere tamamiyle uymak, bundan başka da şüpheli şeylerden çekinmek, ruhsat yolunu değil, azimet yolunu, yani haram ve suç olduğu bilinmeyen, fakat şüphe edilen şeyleri yapmaktan kaçınmak, farzlardan başka sünnetlere, nâfilelere devam etmek, az yemek, az uyumak, her hususta Allah'ın buyruklarını korumaya çalışmaktır. İslâm'da bu vardır fakat aşırı değildir.²²⁷

Zühd, bir şeye karşı olan meyil ve alâkayı terketmektir. Sofiye, (Dünya ve ona bağlı olanlardan uzaklaşmak) şeklinde ifade etmişlerdir. (Âhiret rahatlığını isteyebilmek için, dünya rahatlığından geçmek) diyenlere de, dünya ile âhiretin her ikisi de sivâdır diyenler olmuş, buna karşı da, Allah Kur'an-ı Kerim'de (Ahireti isteyin, cen-

²²⁵ Mustafa Kara, "EVRÂD", TDVİA, c.11, s.533, (09.04.2019).

²²⁶ Kara, a.g.e., c.11, s.533, (25.03.2017)

²²⁷ Abdülbaki Gölpınarlı, Tasavvuf, İstanbul, Milenyum yayınları, 2012, s.31

neti ve nimetlerini talep edin) buyurduğundan, âhireti istemek sivâ olmaz demişlerdir. Ne var ki, zühdün aslı, gayesine bağlıdır. Allah için olan iş, Allah'la birliktedir.

Avâmın zühdü, haramı; havvasın zühdü zarûri ihtiyaçların dışındakileri; Ehas-sın zühdü de, Cenâb-ı Hak'dan meşgul eden herşeyi terketmektir.²²⁸

Zühd her şeyden önce bir terk fiilidir ve terkedilen şeye göre kısımları, dereceleri vardır. Zühdün ilk derecesi dinin yasakladığı şeyleri terketmek, ikincisi şüpheli şeylerden uzak durmaktır; buna “vera” denir. Üçüncüsü yapılıp yapılmamasına ruhsat verilen şeyleri terketmektir. Azimet ehlinin zühdü, Hz. Peygamber'in yaptığı gibi mümkün olduğunca mubah olan şeylerin azıyla yetinmektir (az yemek, az konuşmak, az uyumak gibi). Zühdün en yüksek derecesi Allah'ın dışındaki her şeyi kalpten çıkarmak, kalbi daima Hak ile birlikte tutmaktır. Bu sürecin başlangıcı kişinin gazap, öfke, kibir, makam hırsı, yalancılık gibi kötü şeylerden kurtulması ve iyi niteliklerle bezenmesidir.²²⁹ Diğer bir ifadeyle özet olarak söylecek olursak, kulun Hakk'ın dışındaki her şeyi terketmesi anlamında bir tasavvuf terimi.

Zühdi hayatı yaşayan kimseye de zâhid denir. Salih Baba divanında zâhid(â) kelimesini beş yerde kullanmaktadır.

Şark ile garbı dünyayı tuttu Muhammed ümmeti, geldi bunca âlim, zahid, şeyhler ve evliyalar.

Tuttu dünyâyı Muhammed ümmeti şark ile garb
Geldi bunca âlim (ü) zâhid meşâyih asfiyâ (4-16)

Her beşer sûretli cinni cân mı sandın zâhidâ
Canın üzre tahtı kurup oturan cânâna bak (78-3)

Hâki bâdı âbı âteş sen ne sandın zâhidâ
İsm-i a'zamdır bular nakş-ı dilârâ "Hû" çeker (42-5)

ZÂT: Arapça, öz demektir. Bir şeyin kendisi, bir şeyi, o şey yapan ve öteki şeylerden ayıran mâhiyet. Zât, isimlerin ve sıfatların vücudlarında değil aynlarında kendisine dayandığı emr. Her isim veya sıfat bir şeye dayanır. Bu şey, o zâttır. O şey Anka gibi ma'dûm veya mevcut olsun, her iki durumda eşittir. Mevcut iki çeşittir:

²²⁸ Kuyumcu, a.g.e., s.303

²²⁹ Semih Ceyhan, "ZÜHD", TDVİA, c.44, s.531, (09.04.2019).

Biri sırf mevcuttur, bu, Allah'ın zâtıdır. Diğeri, ademe bitişmiş mevcuttur. Bu da mahlûkatın zâtıdır. Allah'ın zatı, kendinden ibarettir ki Allah kendi (nefsi) ile mevcuttur. Zira O, nefsiyle kâimdir, (kendi başına varlığını sürdürür). İsim ve sıfatlara müstehak olan bu şey, kendi hüviyetiyledir. Allah'ın zâtı, ehadiyyete ait gaybdir, herhangi bir ibarenin mefhûmu ile idrak edilemez, bir işaretin malûmu ile de anlaşılmaz. Varlıkta O'nun zatı için münasib, mutabık, aykırı veya zıt bir şey yoktur²³⁰.

Ruhların anası(Allah) olduğu için zatını gizledi, hem 'Ruh Rabbinin emrindedir'(isra/85) ayeti kâfi geldi.

Ümmü'l-ervah olduğuçün zâtını setr eyledi

Hem "Kuli'r-rûhu min emr-i Rabbî" geldi kâfiyâ (4-4)

Kâinatın Efendisi (s.a.v) Allah'ın ilmi ile şereflenmiş olup güneş ve yıldızlar ışıklarını yüzünün nurundan almışlardır.

Zâtı ilmin mazharıdır kâinatın mefhari

Yüzünün nurundan aldı şems ile encüm ziya (4-10)

Dahi hem gizli hazinenin(Cenab-ı Hakk) madenidir zatının eksiksizliği, mükemmelliği delil değildir.

Dahi hem "küntü kenz" in ma'denidir

Kemâl-i zâtına bürhân değil mi? (142-5)

Salih Baba, şeyhinin keramet ilminin cevheri, en yüksek ilimlerin kendisinde bulunduğunu ifade ederek Peygamberimizin şeyhi ile övündüğünü vurgulamaktadır.

Hakikat mazharı hem ism-i zâttır

Sıfatın cümle burhanı şer'ât (15-18)

Şair burada şeyhinin Allah'ın seçmiş olduğu bir kul ve şeyhinin hakikat bağlarında hakikati terennüm eden gönüller sultanı olarak vasıflandırmaktadır.

²³⁰ Cebecioğlu, a.g.e., s.296

Gevher-i ilm-i keramet zât-ı ilmin mahremi
Ümmü'l-ervâh akl-ı küll ü kâinatın mefharı (155-3)

Mazhar-ı zât-ı Ahad'den vâhidiyyet noktası
Bülbül-i bâğ-ı hakikat güllerinin dilberi (155-5)

ZEVK: Tatma duygusu; keşif ve ilham yoluyla kalbin hakikate erişmesi, bu şekilde kalbe atılan ilâhî bilgi, dinî ve mânevî tecrübe anlamında felsefe ve tasavvuf terimi. Tasavvufta zevk terimi, burhan ve kesb ile yahut inanma ve taklit suretiyle elde edilen bilgilerin dışında sâlikin ahlâkî ve mânevî arınma sonucunda keşif ve ilham yoluyla kalbinde bulunduğu, mânalarını tattığı, ancak anlatmaktan, nitelemekten âciz kaldığı bilgileri ifade eder (Dâvûd-i Kayserî, II, 15). Cürcânî zevki, “Allah’ın tecellî suretiyle velî kullarının kalbine attığı, kitaplarla uğraşmadan hak ile bâtılın ayırt edilmesini sağlayan irfan ışığı” diye tanımlar²³¹. Yine tasavvufta, manevi haz anlamında kullanılan bir terimdir.

Tasavvuf, kalbi, manevi hastalıklardan kurtarıp, sadece Allah’a tevcih ettikten sonra, iman hakikatlerine ulaşmakta kullanılan uzun ve zorlu bir manevi yolculuktur. Bu yolculuk esnasında çok engeller ve riskler ile karşılaşan salık, bunları yenmek için bir takım riyazetler ile nefsinin terbiye etmeye çalışır. Az yeme, az uyuma, az konuşma, dünyanın boş işlerini terk gibi sıkı manevi perhizler ile manevi yolculuğunu kat etmeye çalışır. Bu meşakkatli ve uzun manevi yolculukta giden salık her makam ve mevkiye geldikçe yeni şeyleri görür başka manaları keşfeder ayrı ayrı manevi zevklerle karşılaşır. Aslında bu keşif ve zevklerin amacı uzun ve zorlu yolculukta olan bu salık’e Allah’ın bir teşviki ve ikramıdır. Yoksa asıl amaç ve gaye değildir. Asıl hedef Allah’ın rızasına kavuşmaktır. Bu yoldaki zevk ve keşifler teyit ve teşvik içindir.

Zevk ulvi ve süfli olmak üzere ikiye ayrılır. Süfli zevkler, dünyanın haram olan zevkleridir. Bunlar daha çok insanın hayvani ve şehvani arzularının karşılığıdır.

Ulvi zevkler ise insanın imani ve insani yönden zevkleridir. Bunlar daha çok insanın kalbinin, ruhunun, vicdanının ve yüksek hislerinin keyif ve zevkleridir. Kalp Allah ile tatmin olur, onu bulunca rahata ve zevke erişir. Allah, hayır yoluna ulvi zevkleri; şer yoluna da süfli zevkleri ekmiştir. Amaç bu yolda gidenler imtihanın

²³¹ Mustafa Çağrırcı, "ZEVK" TDVİA, c.44, s.308 (09.04.2019)

bütün derinliğini yaşasın ve hissetsin. İnsan mahiyet olarak nihayetsiz terakki de edebilir, tedennide edebilir.

Tasavvuf erbabı, bu terakki yolunda yolları ve makamları kat edip geçtikçe bir takım ulvi zevk ve keşiflerle karşılaşılıyorlar. Bu ulvi zevkler bir çeşit hedefe gitmede uyarıcı görevi görüyor. İşte bundan dolayı tasavvuf sistemi ile hakikate ve yüksek makamlara ulaşmaya çalışanlara ehli zevk ve keşif denilmiştir.²³²

Salih Baba'da divanında zevk'i her iki manada da kullanmıştır. Hem ulvi mana hem de süfli manada şiirlerinde geçmektedir. Özellikle şiirlerinden de anlıyoruz ki Salih Baba Pir-im dediği Şeyhi Pir-i Saami Efendiden

Sanatını sanatkârda görüp sabah ve akşam zevk ederler, nurların fitilini Nemrud ateşinden yakarlar. Yaradılanı yardandan ötürü severler, yaradılan herşeyde yaradana gördüklerinden adeta tefekkürü bir bakışla bakarak bundan zevk aldıklarını vurgulamaktadır.

Nakşını Nakkâş'ta görüp zevk ederler subh u şâm
Nâr-ı Nemrûd'dan yakarlar şem'a-i envârını (153-7)

Ne tatlı bir zevk var ne zikir ve ibadet var ne de bir an istirahat var bu sırrı bilmiyorum. Bu beyitte de ulvi manada bir zevkin olmadığından bahsetmektedir.

Ne bir zevk ü halâvet var ne bir zikir ü ibâdet var
Ne bir an istirahat var bu esrarı nemî-dânem (99-2)

Kiminin gönlü san'atta kiminin zevk ve içkide kiminin makamda ve devlette bu sırrı bilmiyorum. Burada ise zevki süfli manada kullanmaktadır.

Kiminin gönlü san'atta kiminin zevk u işrette
Kiminin câh u devlette bu esrarı nemî-dânem (99-8)

Dervişler dergâha gelin zevk ve cünbüş edelim bütün işler Huda'nındır bu muhabbet meydanıdır Şefaâtçimiz Muhammed'dir. Buradaki beyitte de zevk ulvi manada kullanılmıştır.

²³² <https://sorularlarisale.com/ehli-zevk-ve-ehli-kesif-kimlerdir>

Gelin dergâha dervişler
Kılalım zevk ü cünbüşler
Huda'nındır kamu işler
Bu meydân-ı muhabbettir
Şefimiz Muhammed'dir (34-2)

ZİKİR: Allah'ı anmak ve hatırlamak, gaflet halinde olmamak anlamına gelen zikir, tek başına yapılabileceği gibi toplu olarak da gerçekleştirilir.²³³ Zikir, ariflerin yaygısı, muhiblerin sağlamca bastığı yer, âşıkların şarâbıdır. Zikrin hakikati, zikredilen (Allah) den başkasını unutmaktır. Kısımları a) Lisanın zikri: Bu, kalpten yardım görür, muhib sürekli tekrarlarla bundan tad alır, onun adını işitmekten hoşlanır, b) Kalbin zikri: Havassın zikridir. Sevilenin hakikatinin kalpte tasavvuru ve bu tasavvurda yoğunlaşmaktır, diye tanımlanır. Bu münacattır. Her ne kadar, nefis-deki mananın tercümanı olsa da, böyle münacaatlara "tefrika (ayrılık, ayrı bulunma) münacâtı" denir, c) Sırrın zikri: Havâssû'l-havasdan olan vuslat erbabının makamı budur. Bu, zikredenin topyekûn mezkûrda yani zikredilende erimesi ve sonunda da, izinin kaybolması şeklinde tecelli eder²³⁴. Sûfilere göre zikirden maksat Allah'ın zâtı, sıfatları, isimleri, ihsanının bolluğu, takdirinin geçerliliği gibi hususlarda kalbin uyanıklığını sağlamak (Serrâc, s. 291), Allah'ı kalpte hazır tutmak ve O'nu görüyormuş gibi murakabe etmektir ki bu "ihsan" makamıdır. Şöyle de denilmiştir: Zikir Allah'a olan aşırı muhabbetin ya da korkunun etkisiyle gaflet meydanından müşâhede fezasına çıkmaktır. Böylece insan Allah ile ünsiyet peyda eder ve mâsivâdan uzaklaşır. Sehl b. Abdullah'a göre zikir Allah'ın seni gördüğü hususunda kesin bilgiye ulaşman, kalbinle O'nun sana senden daha yakın olduğunu görerek O'ndan hayâ etmen, bu durumu nefesine ve davranışlarına yansıtmandır²³⁵. İlk dönem sûfilerinden İbn Atâ zikrin aşamalarını önce lisan, sonra kalp, sonra sır ile yapılan zikir şeklinde sıralamış ve zikir sonucu ruhların Allah'ın nuruyla yüceleceğini belirtmiştir.

Seher vakitlerinde ayakta olup zikir etmeye çalış, burada asıl olan zikirden maksat her bir murada erişmektir. Daima Hakka devamlı zikreden ol kalbini bir nefes dahi boş bırakma

²³³ Sagıp Atlı, Kastamonulu Âşık Kemâli ve Divançesi, İdeal yayıncılık, 2017, s.163

²³⁴ Cebecioğlu, a.g.e., s.299

²³⁵ Reşat Öngören, "ZİKİR" TDVİA, c.44, s.410, (04.07.2019)

Olup kâim seherlerde çalış zikre devam eyle
Zikirten bil garaz her bir murada nail olmaktır (50-6)

Ol müdavim zikr-i Hakk'a dâima
Boş bırakma kalbini hiç bir nefes (60-6)

Salih Baba hayatın çeşitli sırlarla dolu olduğunu ve hayatın her alanında olup biteni anlamaya çalıştığını fakat anlayamadığını ifade etmektedir. Ekvâne baktığında her türlü insanı gördüğünü ve herkesin farklı farklı yapıda olduğunu ifade eder.

Ne tatlı bir zevk ne zikir ve ibadet ne de bir an istirahat olmadığını ve bu sırrı bilmediğinin ifade ediyor.

Ne bir zevk ü halâvet var ne bir zikir ü ibâdet var
Ne bir an istirahat var bu esrarı nemî-dânem (99-2)

Yukarıdaki beyitle aynı şiirde olan bu beyitte de genel manalar aynı. Salih Baba yaratılmışlar içerisindekilerin farklılıklarını zikreder. Kimi Allah'ı zikreder kimi malını düşünür kimi de haline şükreder bundaki sırrı bilmiyorum der.

Kimi Allah'ı zikir eyler kimi mâlını fikr eyler
Kimi hâline şükr eyler bu esrarı nemî-dânem (99-9)

Dâireyiz hem kudümüz cismimiz neydir bizim
Aşk u sevdadır gıdamız bağrımız meydır bizim
Virdimiz ism-i celâl'dir kalbimiz "Hay"dır bizim
Zikrimiz ihfâ-durur esrâr-ı Kur'ân bizdedir (49-6)

Kuralım halka-i zikri
Kamu bir edelim fikri
Kılalım hamd ile şükri
Bu meydân-ı muhabbettir
Tarîk-i ehl-i iffettir (34-4)

ZULMET: Nûrun karşıtı olarak karanlık, yokluk anlamında tasavvuf terimidir. İslâm, cehâlet, zulüm ve ahlâksızlığın üzerine doğup onların karanlığını giderdiğinden, güneştir, zulmetin zıddı olan nûrdur. Tarîkat da, zâhir boşluk ve loşluklarını giderip gerçek ilme ve irfâna sebep olduğundan, nûr üstüne nûrdur. Bu nûra kavuşup da onunla dünyasını aydınlatmayanlar, nefsin zulmet deryâlarını geçip de cemâl devletine ulaşamazlar²³⁶.

Salih Baba divanında çokça Şeyhi Pir-i Sami Hazretlerinden bahsederken burada da Şeyhinin gelmesiyle bulunduğu beldesindeki zulmetlerin kalktığını ve aydınlık olduğunu vurgulamaktadır.

Pîr-i Sâmi Hazretini bize irsal eyledi

Beldemiz kıldı münevver ref olundu zulmeti (1-15)

Hayat denizinden bir su ikram et, Gönlümün karanlık bulutları dağılsın.

Sun ey sâkî hayât bahrinden âbı

Dağılsın gönlümün zulmet sehâbı (156-1)

Zulmetli gecede yürü canana kavuşmayı dile, en uzun gece geçer hakikat güneşi doğar.

Şeb-i zulmette yürü vuslat-ı cânânı dile

Doğar ol şems-i hakikat şeb-i yeldâsı geçer (48-7)

Karanlığın gidip nurun aydınlığın doğması ile varsa yükselenler gelsin

Gitti zulmet doğdu ol nûr u ziya

Var mıdır gelsin alanlar irtifa (72-1)

Her kime yardım iyilikler ermedi, karanlıkta kalıp günahkârlar ile gitti

Ol kimseye kim ermedi eltâf-ı inayet

Zulmette kalıp zümre-i füccâr ile gitti (132-2)

Salih eğer yalancı nefisi terbiye etmesse, karanlıktan kurtulamaz bu âlemden dertli gider.

²³⁶ Kuyumcu, a.g.e., s.300

Yalancı nefsinı ıslâh eğer etmezse bu Salih
Halâs olmaz bu zulmetden bu âlemden gider gam-nâk (80-8)

Benliğini terk et öz nefsinı anla, karanlıkta yürü güneş ile ışık doğsun senden
Salih seni terk eyleyip öz nefsinı fehm et
Zulmette yürü şems ile tâbân doğa senden (121-11)

Âşık isen var Pir-i Sami Hazretine, karanlığı ortadan kaldırır kalbindeki kiri
pası bırakmaz

Pîr-i Sâmi Hazretine var yürü âşık isen
Zulmeti ref eyleyip kalbinde koymaz kir ü pas (61-5)

ZÜHD: Zühd, lugatte bir şeye meyletmeyi terk etmek olup rağbetin zıddıdır. Hakikat ehlinin ıstılahında ise, dünyaya buğz etmek ve ondan yüz çevirmektir. "Zühd, ahiret rahatlığını isteyerek dünya rahatlığını terketmektir" denilmiştir. Bir başka ifade ile "Zühd, elini boşalttığın şeyden kalbini de boşaltmandır" denilmiştir.²³⁷ Diğer bir başka ifade ise 'Kulun Hakk'ın dışındaki herşeyi terk etmesidir'.

Zühd, Allah'ın koymuş olduğu yasaklardan yüz çevirmek, emirleri yerne getirmektir. Âvamın zühtü haramın terki, Âriflerin zühtü ise kalbin Allah'tan baka şeyle meşgul olmamasıdır.²³⁸

Salih Baba, Kendisini dünyadan çeken ve dini hayata önem veren, ahirete yönelen kişinin zühdü öğrenme gibi bir isteyinin olmadığını ve Velilerin gönlüne girecek, duyu, akıl ve tecrübe dışında zikir, fikir ve riyazet gibi esaslarla kalbin şeffaflık kazandığı ve bu şeffaflık neticesinde erişmiş olduğu sırlara sahip ilim ehlinin gönlüne girmeyi dile getirmiştir.

Gir veliler gönlüne oku ledünnî ilmini
Zahidin yoktur muradı zühdü tedrîsâ gibi (144-12)

²³⁷ Erginli, a.g.e., s.1291

²³⁸ Mustafa Tatçı, Yunus Emre Divanı(inceleme-Metin) Yayınlanmış Doktora Tezi, Gazi Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1996, s.364

Benliğinden başka ne ilim, kùltür ve nede dünyayı terketmişliğinin olduğunu
Pir-inin Salih'i ve onun nezdinde bağışlanmayı murad eder.

Ne zùhdüm var ne irfanım hemân bir benliğim vardır
Pîrimin Sâlih'iyem gözlerem babında ihsanı (149-7)

SONUÇ

Hazırladığımız bu tez çalışması 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında Erzincan'da yaşamış olan Erzincanlı Salih Baba'nın divanını incelemeye çalıştık.

Salih Baba, Tekke-Tasavvuf edebiyatında ismini çok sık duyulmayan fakat eseri ve hayatı incelendiğinde emsaline az rastlanan önemli mutasavvıflarımızdan biridir.

Salih Baba divanı dini-tasavvufi Türk edebiyatı içerisinde değerlendirilmesi gereken bir divandır. Zaten divanının içeriğine bakıldığında bu durum görülecektir.

Salih Babanın biyografisi ile ilgili olarak mevcut materyallerde çok geniş kapsamlı bilgi olmadığından eldeki mevcut veriler göz önünde bulundurularak bunlardan faydalanılmıştır.

Çalışmamızda hayatından ve edebi şahsiyetinden bahsettikten sonra dönemin sosyal, siyasal, kültürel ve edebi durumu hakkında bilgi verilmiş, daha sonra divanın içerisindeki tasavvufi kelimeler incelenmiştir.

Salih Baba divanının en önemli özelliklerinden birisi divanı Şeyhinin himmeti ile yazmasıdır. Diğer divan şairlerine baktığımızda şair tasavvufi gelenekten gelerek şeyh mürit ilişkisi sonucu veya bununla birlikte kişisel Şairlik yönü kabiliyetinin var olması sonucu eserlerini meydana getirmişlerdir. Salih Baba divanında böyle bir durum söz konusu değildir. Salih Baba kendisinin ümmi olduğunu da şiirinde ifade etmektedir. Her ne kadar bu şekilde ifade etse de divan edebiyatında bu tabir bir tevazu göstergesi olarak ta algılanmaktadır.

Bu çalışma ile gördük ki daha keşfedilmeyi bekleyen pek çok şairimizin eseri gün yüzüne çıkmak için kendilerini keşfedecek çalışmalar beklemektedir. Bu bakımından çok zengin bir kültür hazinesine sahibiz.

Çalışmada bu değerleri kültürümüze tanıtmaya amacıyla çıkmış olduğumuz bu süreçte pek çok keşfedilmeyi bekleyen cevherler olduğunu müşahade ederek sahip olduğumuz bu zenginlikten iftihar edilmesinin ne kadar yerinde olduğu anlaşılmıştır.

KAYNAKLAR

Akansel, İ. Hakkı, **Eski Erzincan'da Tarihi Kışla ve Askeri Yapılar**, Erzincan Valiliği Yay. Erzincan, 1999

Akarpınar, R. Bahar- ARSLAN Mustafa, **Türk-Halk Edebiyatı (Tekke-Tasavvuf Edebiyatı)**, Grafiker Yayınları, Ankara 2014

Altıntaş, Hayrani, **Tasavvuf Tarihi**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayınları, Ankara-1986

Artun, Erman, **Dini-Tasavvufi Halk Edebiyatı**, İstanbul 2006

Aslan Ömer , **“Erzincan'da tasavvuf kültürü ve Nakşibendîlik”** adlı yüksek lisans tez çalışması, 2018

Aşkar, Mustafa, **Tasavvuf Tarihi Literatürü**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001

Baltacı, Halil / Erzincan Üniv. İlahiyat Fak. Erzincan'da Nakşî-Hâlidî Gelenek. **‘Nakşibendîlik Sempozyumu’**

Büyükarıslan, Hülya, **Asri Divanı**, Yüksek Lisans Tezi, Danışman Prof. Dr. Kenan Erdoğan, Celal Bayar Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015

Cebecioğlu, Ethem, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Otto Yayınları, Ankara 2014

Doğan, Ahmet, **“Salih Baba-Hayati, edebi şahsiyeti ve şiirleri”**, Akçağ yayınları, Ankara, 2002

Eraydın, Selçuk, **Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi**, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Yayınları, İstanbul 2008

Erdoğan, Mustafa, **Meşrutiyetten Cumhuriyete bir Mevlevî Şeyhi ABDÜLBÂKİ BAYKARA DEDE**, Dergâh yayınları, İstanbul, 2003

Erdoğan, Kenan, **Niyazi Mısri Divanı**, Akçağ yayınları, Ankara 2008

Erdoğan, Kenan, **Saîd Paşa Dîvânı'na Göre 19. Yüzyıl Dîvân Şiirinde Görülen Bazı Değişimler**, Türkiyat Araştırmaları dergisi, 2001, S.9

Erginli, Zafer, **Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Kalem Yayınevi, İstanbul, 2006

Güzel, Abdurrahman, **Dini-Tasavvufi Türk Edebiyatı**, Akçağ Yayınları-Ankara 1999

Karaman, Fikret, ve diğerleri, **Dini Kavramlar Sözlüğü**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007

Kılıç, Ümit, Abdulkadir Gül, “**Osmanlı Devri Erzincan Vakıflarına Genel Bir Bakış**”, History Studies-İnternational Journal of History Studies, sy. 1, 2011, c.3.

Kocatürk, Vasfi Mahir, **Teke Şiiri Antolojisi**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1968.

Küçük, Cevdet, "**Abdülhamid II**", D.İ.A., İstanbul, 1988.

Ortaylı, İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yılı**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015.

Özköse, Kadir(EDİTÖR),**Tasavvuf El Kitabı**, ANKARA 2012.

Öztürk, Nazif, **Türk Yenileşme ve Tarihi Çevresinde Vakıf Müessesesi**, Ankara, 1995.

Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum 1299, Erzurum Vilâyet Matbaası, Erzurum, 1299.

Şahin, Tahir Erdoğan, **Erzincan Tarihi** (Anadolu'nun Tarihi Akışı İçerisinde Siyasi, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Açından), Erzincan Hayra Hizmet ve Dayanışma Vakfı Yay. Erzincan, 1985-1987, I-II.

Şentürk, Ahmet Atilla - Ahmet Kartal, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Dergâh Yay. İstanbul-2004.

Tekeli, Hamdi, **Tasavvuf Kültürüne Giriş**, Uludağ Yayınları, Bursa 2011

Topal, Mehmet Daniyal, **Leyla Hanım Divanında Dini-Tasavvufi Unsurlar**. Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. Mart 2013

Topbaş, Osman Nuri, **Altın Silsile**, Erkam Yayınları, İstanbul, 2015

Türk Ansiklopedisi, "**Osmanlı İmparatorluğu**", Milli Eğitim Basımevi, Ankara.

Yücer, Hür Mahmut, "**XIX. Asırda Anadolu'da Tasavvuf**" adlı Doktora Tezi çalışması, Marmara Üniv. Sosyal Bilimler enstitüsü, İstanbul 2001

William C.Chittick (Çev. Turan KOÇ), **Tasavvuf**, İz yayıncılık-İstanbul.2011.

http://www.ekodialog.com/osmanli_ekonomisi/19-yuzyil-osmanli-devletinde-siyasi-durum.html.

http://www.muridan.com/tasavvuf-istihlar-vrid_h1476.html.

<http://www.islamveihsan.com/tasavvuf-nedir.html>.

<https://sorularlaislamiyet.com/kaynak/tasavvuf-nedir>.

<https://studylibtr.com/doc/2259430/19-yy-osmanl-padişahları-siyasi-olaylar-ve-ıslahatları>.

<http://www.ttk.gov.tr/tarihveegitim/osmanli-padisahlari/>

